

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ПАЛКІ
БЛИСКАВИЦІ

ВИБІР ІЗ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Твори Лесі Українки недоступні для культурного читача та для українського студентства, що прагне познайомитися з найкращими творами української літератури. Цю болічку прогалину намагається виповнити оце видання вибраних її творів для першої потреби загального читача чи старших учнів шкіл українознавства на чужині.

Драма Лесі Українки «Боярщина» заборонена московською цензурою як націоналістична. Вона не увійшла в десятитомне видання творів Лесі, яке мало б бути повним.

В картинах із життя України часів гетьмана Дорошенка (приблизно 1672 р.) змальовує Леся дикунський терор Москви в добу уярмлення України. Ці картини у своїй цілості зовсім подібні до сучасного національно-політичного поневолення України і тому більшовицька цензура заборонила друк цього твору, написаного 1910 р. Від його написання минуло 60 років та з горю 50 літ після «досягнень лєнінської політики» в національному питанні, а все ще заборонена критика царської Москви. На вічну ганьбу продовжувачам царського поневолення цю драму включено як хребет цілої збірки.

В картинах «Орґії» Леся ставить перед очі сучасникам образ Москви в її загарбницькій політиці зокрема в завоюванні культури і культурно-мовної асиміляції. Безкультурна країна в образі старинного Риму і Геллади перебирає разом із політичним закріпаченням також старинну і високу культуру завойованих. Леся жорстоко засуджує таке загарбництво, а рівночасно і тих письменників, поетів і митців, які йдуть на службу нікчемному загарбникові і п'ятує таке вислужництво як зраду вільного творчого мистецтва і зраду самій нації. Відношення імперського Риму до поневоленої Греції є тільки вдалою мистецькою алегорією для самостійницької ідеології Лесі. Не служить ворогові спосю культурою. Це те, що нація має найціннішого. Це вияв духової суверенности.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ПАЛКІ
БЛИСКАВИЦІ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
ПАЛКІ БЛИСКАВИЦІ

ВИБРАНІ ТВОРИ

Леся Українка

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ПАЛКІ БЛИСКАВИЦІ

ВИБІР ІЗ ТВОРІВ

Вступне слово і вибір:
проф. Володимира Шаяна

*Обгортку виконав
проф. Роберт Лісовський*

ВИДАННЯ
СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
ЛОНДОН
1971

Серія: Література і Мистецтво — Книга 2-а.

THE FERVENT LIGHTNINGS

BY

LESYA UKRAÏNKA

SELECTED WORKS
IN COMMEMORATION OF THE CENTENARY (1871-1971)
OF POETESS BIRTH
(In Ukrainian Language)

With the Forword and Selection
by V. Shayan, M.A. (Lviv)

Jacket by
Prof. R. Lisovsky

Published in 1971 by:
The Association of Ukrainians in Great Britain Ltd.
49 Linden Gardens, London, W.2 4HG
and printed in United Kingdom by
Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N.1 1LF.

»Ти блискавицею мусиш світити у тьмі!«
(*»Північні думи«*)

**. . . палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!**

(*»Ритми«*)

**Гей, блискавице, громова сестрице,
Де ти? Розбий злії чари!
Хай ми хоч раз заговоримо громом
Так, як веснянії хмари!**

(*»Де тії струни«*)

**Коли б кайданів брязкіт міг ударить
Перуном в тії заспані серця,
Спокійні чола соромом захмарить
І нагадать усім, що зброя жде борця.**

(*»Прорвалася нескінчена розмова«*)

**Як дивно се, що ти, такий мистець,
і можеш нищити красу найбільшу,
яку нам дав отець наш Прометей,
даруючи свою нестертну іскру,
красу одваги, боротьби, повстання
супроти всякої сліпої сили.**

(*»Орґія, Антей до Федона«*)

*Це видання з нагоди 100-річчя з дня народження
великої поетеси видано при фінансовій допомозі
Відділу Союзу Українців у м. Едінбурзі, Шотландія.*

З М І С Т

	Стор.
ВСТУПНЕ СЛОВО	9
ВИБРАНІ ТВОРИ:	
Скрізь плач, і стогін, і ридання	23
Михайлику мій любий!	24
CONTRA SPERM SPERO	29
СІМ СТРУН	30
Україно, плачу слізьми над тобою	37
Всі наші сльози тугою палкою	38
ДОСВІТНІ ОГНІ	39
МЕЛОДІЇ	40
У чорну хмару зібралася туга моя	43
І все-таки до тебе думка лине	44
... Вже очі ті	44
ПІВНІЧНІ ДУМИ	45
ГРІШНИЦЯ	46
ХВИЛИНА РОЗПАЧУ	53
FIAT NOX!	54
НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ЛИСТОЧКОВІ	56
Слово, чому ти не твердая криця	57
БРАТОВІ Й СЕСТРИ НА СПОМИН	58
IV. МРІЇ	60
ВІЧЕ	63
РИТМИ	66
Гострим полиском хвилі спалахують	73

	Стор.
ДОЧКА ІЄФАЯ	74
І ти колись боролась, мов Ізраїль	75
В холодну ніч самотній мандрівець	77
LÉGENDE DES SIÈCLES	78
Так марила	79
НАРОД ДО ПРОРОКА	80
СОН	82
ПРО ВЕЛЕТА (Казка)	83

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ:

ІФІГЕНІЯ В ТАВРІДІ	87
В ДОМУ РОБОТИ В КРАЇНІ НЕВОЛІ	93
БОЯРИНЯ	101
ОРГІЯ	149

ВСТУПНЕ СЛОВО

ЛЕСЯ УКРАЇНКА Й НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ

Українська Національно-Визвольна Революція встає перед поколінням Лесі Українки вже не тільки як сама велика і священна Ідея нової доби в історії української нації, але як невідкладне завдання чину.

Чин революції видавався здійснимим у провідній сліті цієї генерації просто тому, що вони самі дозріли до чину. Якщо йдеться про саму Лесю Українку, то вона так і народилася в родині, всі члени якої — і ближчі й далші — були не тільки пройняті ідеями цієї революції, але просто їх здійснювали й терпіли переслідування. Але зрозуміння цих передових ідей доби, а теж ідей самої Лесі, не так то легко, як могло б здаватися, проникало в ширші кола хоч би самої тільки інтелігенції та ще менше в селянську чи робітничу масу народу. Звідси молодечий ідеалізм самої Лесі, її оточення й цілого руху стрічається з цілим безміром опортунізму та заскорузлости, звиклих уже до неволі, й то до неволі духового та життєво-побутового пристосування.

Звідси боротьба з рабством, сервілізмом, обскурантизмом та назадництвом стає головним наказом цієї доби. Нічого дивного, що саме радикальні настрої студентів віденської «Січі» стануть, як це побачимо з її листа, найближчими для молодечої ще Лесі, що вимріяла в собі ідеали Жанни д'Арк, чи Шарльоти Корде.

Найважче було проповідувати ідею революції якраз серед галицької інтелігенції, головню із попівського середовища, — тієї інтелігенції, яка, здавалося, була найсвідомішою й користувалася можливостями друкованого українського слова, але рівночасно саме найсильніше «достосованою» до життя в умовинах австрійської монархії. Революційні події в Західній Європі із 1848 року вже прогомоніли, а деякі культурницькі концесії і звільнення з панщини сприяли звуженню національного життя саме до освітньо-культурної і громадсько-самоуправної ділянки в межах австрійського державного лоялізму.

Ґрунт, щоправда, був уже підготований, якщо йдеться про загальнонаціональну свідомість українців. Історія політичної думки в Західній Україні почула вже ось такий додаток Лаврівського до письма тодішньому митрополитові:

»Народне сторонництво аж тоді зможе піти ближче в порозуміння з представниками противної сторони, коли вони (себто т. зв. «Русская Рада») вискажуть на зазив митрополита своє переконання, чи узнають самостійність 20-мільйонного українського народу, як окремого від народів московського й польського. Коли «Русская Рада» притакне на це питання, тоді наступлять дальші переговори над окремими точками; коли вона не признає самостійности нашого народу, то «Просвіта» мусить узнати згоду з нею за неможливу«.

Це славне письмо кінчилося теж заявою під адресою самого митрополита, в яким подається до відома «тим русинам, що признаються до якогось 3-мільйонного народу, що ані історія, ані етнографія не знає руського 3-мільйонного народу, а виділ «Просвіти» не може підпірати такої програми«.

Це славне письмо «Просвіти» було відповіддю на проєкт митрополита об'єднати тодішні партії народоців і «русских» під його власним (себто митрополита) проводом й егідою. Цей пункт залишило письмо «Просвіти» зовсім без ніякої відповіді, підкреслюючи, що вони знають тільки один 20-мільйоновий на той час нарід український, як окремий і самостійний від москалів та від поляків.

Це був рік 1870, отже рік до народження Лесі. Бачимо тут яскраво усвідомлену народню окремішність, рівночасно з усвідомленням соборности всупереч австро-фільським спрабам відділити від цілоти якусь то частину народу під австрійською займанщиною, базуючись на релігійних різницях. Відповідь «Просвіти» заявляє, що не має такого якогось галицько-підавстрійського народу. Ані історія, ані етнографія нічого подібного не знають.

Але ще дзвінкіше пролунала заява найкращого голови «Просвіти» того часу із старовинного боярсько-лицарського українського роду Володислава Федоровича. Він склав у справі втручання й цензури австрійського сойму у видання «Просвіти» ось таку історичну заяву:

»Просвіта« не оглядається ні на п. Поляновського (промовця у соймі, що накинувся з доносами на «Просвіту»), ні на сойм, ні на державну раду (парлямент), лише на той 20-мільйоновий нарід, для якого є вона осередком народнього життя, якого вона є серцем і головою. Лиш цей нарід, а не хто інший, є наш суддя«.

Свою заяву про самостійність дії й видань «Просвіти» припечатав цей славний Володислав Федорович жертвою 12 тисяч голляндських гульденів на цілі «Просвіти». А був це на той час цілий масток, і ця сума послужила основою для пізнішої купівлі тієї славної будівлі на ринку у Львові, в якій проголошено 30-го червня 1911 року Акт відновлення Української Державности.

Заява Федоровича пролунала в 1875 році.

Була, отже, національна свідомість, але не було революційної дії, і саме це, як підбачимо, тривожитиме душу Лесі у Відні.

Ці й подібні голоси були досить сильні, щоб створити основи для окремого руху й політичної партії «народовців», але саме вони характеризують його як рух національно-культурної автономії, чи чогось подібного на автономію, в межах реформізму й австрійсько-державного льяолялізму. Насправді був цей рух забagnений практичним опортунізмом, угодством, обскурантизмом і в кращому тільки випадкові реформізмом.

20-тимільйонової нації в рішеній визвольній дії, у здвизі національно визвольної державницької революції, спрямованої на створення власної держави, ще тоді не було видно в чині, ані не було навіть для цього декларативно-програмової основи.

Програма Міхновського чи «Молодої України» як «Вияв Віри» («Кофесіон де Фуа») вийшла в Галичині у стонованій формі, щоб й Австрії не налякати самостійницьким державницьким рухом. Але ми забігли вперед до 1894 року.

Тим часом в Україні під московською займанщиною в 70 і 80-тих роках минулого століття стають популярними серед студентської молоді рухи з наголосом на революційність у відношенні до царського режиму. Рівночасно ці рухи мають або забарвлення, або цілісну програму соціал-революціонізму. А кожна партія мусила силою факту існувати як підпільна, отже всі вони мали барви чи кличі соціальної революції.

В родині Лесі і її батько, і її обидві тітки, які були арештовані і заслані царатом, належали до саме такого типу рухів. Її дядько, Михайло Драгоманів, творить власну програму на еміграції з подібним чи різним радикально-громадівським напрямком.

Із другого боку, стрічаємося в родині Лесі з постаттю її власної матері, Олени Пчілки, з виразно націоналістичним світоглядом, із виразним шуканням старовинних духових коренів свідомости нації в українській етнографії і древній

мудрості. Ці струмені в родині Лесі не вважалися ніяк суперечними, а, навпаки, саме поєднаними чи рівнобіжними.

Леся Українка вже змалку предестинувана немов самою долею, щоб завершити ці струмені в одну синтезу її власного світогляду, який поєднує революційну динаміку соціалістичних рухів із свіжою пробудженою стихією національного відродження. Цей факт треба голосно підкреслити, бо він прикоротить заплутану самими літературознавцями дискусію про т. зв. «впливи» на душу молодій Лесі. Отже, це вона сама будувала їх творчу синтезу у власних, іще молодечих, візіях від Жанни Д'Арк до Шарльоти Корде.

Вона родиться із власною зорею свого призначення на пророчому чолі й тому відносно легко знаходить власний шлях крізь скороминаючі впливи одного чи другого напрямків.

Ми в тій щасливій ситуації літературознавця, що можемо це твердження показати й доказати на основі власної кореспонденції Лесі з доби формування її світогляду.

Як скоро Леся стає ученим молодим літературним критиком. Отже в листі до свого дядька Драгоманова вона пише про «крайну кацапщину» Толстого:

«... я не люблю й Толстого, та ще й за його містицизм. Я ж, як нарощне, читала більш усього його останні твори, в котрих окрім чортів та ангелів, нічого не видно, або само тільки страхіття, як наприклад, «Смерть Івана Ильича». «Власть тьми» мені теж зовсім не подобається, отже я й просила прислати її не для того, що я так уже кохалась у Толстому, а для того, щоб побачить, як може вийти така крайня кацапщина у французькому перекладі. Читала я раз, не пам'ятаю чий, переклад «Тараса Бульби» по-французьки, взагалі він дуже гарний, але в тих місцях, де вживаються народні вирази, то дуже смішно виходить у дослівнім перекладі: наприклад, сучий син у його *fils du chien* матінка та *petite mère* і т. п. Сцени на Запоріжжі теж чудно виходили. Так коли «Тарас Бульба», котрий усе ж літературною мовою написаний, так чудно вийшов у перекладі, то яка ж може бути «Власть тьми», котра писана найкацапішою мовою».

Оцю «найкацапішу мову» треба запам'ятати літературним «дослідникам» т. зв. «впливу» на Лесю чи то московської літератури, чи то самого Драгоманова-дядька. З наведеного уривка бачимо, що це не Драгоманів Лесю, але Леся Драгоманова повчає про «найкацапішу мову». Звичайно, це не виключає ані її пошани, ані навіть любови до дядька професора університету, якого молода «студентка» потребувала. Алеж думала вона самостійно так давно, як тільки можемо

прослідити її листування. Як бачимо, теж вона дуже рано читала самостійно твори французької й німецької літератури і склала цілу програму шедеврів світової слави, що їх треба перекласти на українську мову. Але якому ж письменникові — а не анальфabetові в літературі — не треба знати добре цілої світової літератури? А тут Леся має ще й ту перевагу над європейськими письменниками, що крім західніх літератур вона знає ще й слов'янські.

Звичайно, чому б її не читати Герцена, який так яскраво зогиджує царсько-московський режим, що краще трудно зробити було це самому Костомарову в його історіях. Алеж свій погляд на кацапщину вона витворила, мабуть, так вчасно, як зачала думати. Чим же ж вона »задовжена«, товариші соцреалісти!?! Хіба тим, що деякі з тих москалів помагали її побачити гниль й огиду самої Московщини, а найбільше — а тут уже сама Леся і її родина ненавиділи державне поневолення України й тому...

... й тому бажала Леся змалку стати українською Жанною д'Арк, визволителькою свого поневоленого чужинцями народу.

(Порівняй мою працю п. з. »Про світ молоді Леся«.)

Отже, в питанні поневолення України Москвою, в питанні національно-державної свідомості, в питанні національної революції як єдиного засобу визволення Леся не буде ніколи мати ані хитань, ані »впливів«, бо навчив її цього всього сам Шевченко, концерти якого знову ж таки малко-змалку влаштовувала Леся з родиною й ровесниками. В турецьких баштах в Акермані побачить вона перш за все... сліди козацької крові... ще у квітах, що ростуть тут триста років після їх закатування. І напише про це вірші, молодечі ще вірші, так виразно надихані самим Шевченком. Так, так, ось тут найбільший вплив із впливів й учитель із учителів, алеж училися у нього націоналізму всі українські корифеї духа. Кого ж не пробудив Шевченко? Федькович, його обожнює, Франко вивчає напам'ять, Грінченко читає народові, Кониський вивчає його життя, і т. д., і т. п.

Так, але разом із тим Леся конфронтує цю літературну зарядку із вченням француза Менарда, зовсім іще не вивченому з того погляду. А вона ж у тій самій молодості стрінулася з його »Історією народів Орієнту« і вивчала її найдокладніше. А це ж не сама історія, але історія релігій і культур цілого людства від часів, як далеко сягала в той час наука найстарших текстів з арійськими текстами »Ригведи«, які страшенно подобалися Лесі, як вона сама пише. Так, сож? Геній людства завдячує все своє існування цілості

розвитку вселюдської культури, а разом із тим він творить власний його і цілої його нації вклад у цю безперервну розвою тяглість. Леся знала цю істину теж із ранньої літературної молодости й . . . навчала в тому своїх сестер. Шкода тільки, що коло слухачів цієї молоді професорки було таке невеличке.

Але це тільки половина справи. Бож рівночасно Леся побачить революційну дію рухів із соціалістичним забарвленням, і порівняння цієї революційности з опортунізмом «народовців» випаде зовсім на некористь «народовців».

І тут приглянемося її власним свідченням про це до її брата, в той час найріднішої душі на світі.

Славний її лист із Відня це довга аналіза і програма політичних рухів того часу, що їх застала Леся у Відні. Нас цікавить перш за все питання національно-визвольної революції, чи воно відбите у світогляді Лесі у Відні. Отже, Відень, 1891, 14-го лютого. Леся має 20 років.

»Мені не раз видається (ти знаєш, як розвита в мене «образна» думка, — отже не здивуєш), що на руках і на шиї у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать тії сліди, і мені сором за себе перед вільним народом. Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може вільніші ніж у сих людей, тим то мені так гірко, і тяжко, і сором. Як приїду знов на Україну, то, певне, мене ще гостріше дійматиме, і я втрачу останній спокій, який у мене це був; та дарма, я о тім не журюся! Не про спокій нам тепер дбати«.

Ось тут вже правдива й готова до бою та жертви Жанна д'Арк. Вона соромиться за кайдани свої і свого народу. І відчуває червоні смуги від кайданів на шиї й на руках. Саме з тими червоними смугами на шиї й руках цілої нації буде вона боротися у всій своїй творчості. Вся її творчість — це бунт проти тих слідів рабства, що їх бачить на шиях і руках сучасників. І ось вона побачить їх у Відні на руках . . . провідників народу.

Ось Леся, даючи огляд політичних подій у Відні, пише про «угоду» тодішнього провідника народовців, а пізнішого визначного діяча Юліяна Романчука:

» . . . Окрім того, ця «угода» починає приймати вид, немов русини просять прощення у поляків за давні дурниці і просять ласки вельможного пана і ксьондза пробоща, аби зволіли положити гнів на милість; поляки забирають високий тон, і вже тепер треба великої коцюби, аби їм до носа дістати, а що ж би то вже потім було!... Влади і значення партія Романчука не набрала, а втратила і ту повагу, яку мала досі

між людом. Вийшовши з опозиції, стала «під міцну руку уряду» — хоч уряд їй не вірить так, як і досі не вірив, отже вийшло тільки униження даремне. Партія ся не тільки не стала на ґрунт незалежний, а ще гірше зв'язала собі руки.

3. Не тільки світа, що в вікні, — не тільки людей, що москвофіли та народовці, зроду я не думала, щоб радикальна партія була така велика, як тепер с, а вже коли вона виставила двох кандидатів своїх і кандидатура їх потверджена, то се таки щось та значить. З усіх трьох галицьких (русинських) партій радикальна мені здається найпрогресивніша й найрозумніша: я думаю, що коли вона розумно поведе свої справи, то їй легко привернути до себе простий люд. Може, я того таких думок набралась, що тепер усе мос около радикальне, бо ціла «Січ» (себто студентське товариство у Відні) належить до радикалів, — не знаю чи се від того, але мої думки такі.

4. Мірляючи нашим масштабом, Романчук дуже багато запросив у правительства, але взявши справу, як би вона повинна бути, то він не просив нічого, бо проведення на практиці тих бажань, що поставив Романчук, могло би статись і без уряду, бо конституція і так (теоретично) запевняє кожному австрійському народові право національного розвитку, — а практично скористати з того права — се вже діло того народу самого, до правительства має вдаватись хіба за розширення тих прав, а не за запомогу проведення їх на практиці. Не трудно догадатися, що правительство зовсім нема ніякої користі і втіхи в запомаганню національних поривань слов'янських народів. Цікаво справді, чим ся «угодовська» комедія скінчиться,...

... Мені Романчук нагадус деякі громадські типи часів Руїни, може, навіть він щиро і бажас добра свосму краю, але не знас, за що вхопитись і на яку ступить і через те кидається на всі боки та б'ється як риба об лід. Але з «угодою» він зле втрапив...»

Лист Лесі довгий, як я згадував. Це ціла розправа, цілий документ і того часу, й того, що Леся думала. Але тут бачимо те, з якого то штандпункту оцінює Леся поодинокі партії. Вона бажас безкомпромісової боротьби за поширення прав народу. Бажас незалежности, проти угоди й униження. Вона ненавидить всякий опортунізм.

І ось тут вперше стрічаємся з тими ідеями, що вона їх так ясно представить нам у своїй пізній драмі п. з. «Бояриня». Романчук — це перший прототип боярина Степана, що у вірнопідданчій службі цареві бажас полегші для свого на-

роду, а замість цієї сподіваної »полегші« ще сильніший за- тиск стрічас в нагороду за вірнопідданчу службу. Ось тут бачимо, як Леся засуджує те, що Романчук піддався »під міцну руку уряду«, хоч це й не такий жорстокий уряд, як царат у Москві.

Але Леся хоче, щоб затерлися й заросли ті червоні пруги від рабських кайданів на руках і на шиї. Замість цього Ро- манчук і йому подібні пхають надалі свою шию під ярмо. Таку критику Романчука написав би в 30-их роках нашого століття кожний націоналіст. Тут ще треба... програми із »Заповіту« Шевченка.

Так думала молода Леся. Так думали студенти »Січі«. Даремно сьогодні літературознавцям заплутуватися в роз- цітці чи оцінці ідеології Лесі, бо перший студент, що про- читас листування Лесі із найріднішим братом, утратить усяку пошану до того роду науковців.

І така її творчість. А оце вступ до неї такий ясний і прав- дивий, як тільки можу написати. І так доказаний, що ніяке пустомельство його не підточить, бо я умисне говорив до вас, шановні читачі, словами не моїми, але самої Лесі Українки.

Їх почуємо із рядків її поем, із змісту діалогів її ідеоло- гічних драм.

Видання цієї збірки вибраних творів Лесі Українки вихо- дить у світ у 1971 році рішенням Зборів СУБ-у для відсвят- кування 100-ліття із дня народження Лесі Українки.

Наша громада, звикла до того роду святкувань і відмічень, могла б подумати, що це ще одне з чергових. Ще одне, яке відбудемо достойно і святково, як велику імпрезу українсь- кої культури й духовости. Напевно вона добре й діловито відгукнеться, постануть комітети й відбудуться за встанов- леною вже традицією високого рівня академії.

Але для ініціаторів цілого року, присвяченого Лесі Укра- їнці, не в тому справа. Рік Лесі Українки — це не тільки літературне чи культурно-національне свято. Це бойова акція під наказом найважливіших завдань нашої визвольної боротьби.

Є в житті і творчості Лесі сила й висота ідеалістичного героїзму, які потверджені і здійснені цілістю її життя, які стають наказом дня, наказом сьогодні у краю й на еміграції. Що більше, передова фаланга лицарів волі й суверенности нації вже її здійснює у краю.

Це її безсмертний клич, кинений у вічі катові:

»УБИЙ, НЕ ЗДАМСЯ!«

Починаємо розуміти, що є така духовна сила, перед якою ворог мусить скапітулювати. Він сильний тільки так довго, як довго в душі його жертви панує страх за своє марне життя, як довго цей страх дає йому силу і владу над його рабом. Коли Шевченко кликав своїм «Заповітом» «кайдани порвіте!», то він вірив у дійсне повстання після його смерті. Він передсказував нам не поетичне натхнення, ані не символічну метафору, але мав на увазі дійсний зрив із дійсним ламанням і рванням вікових кайданів. Справді, маси селянства, що були на його похороні, так його розуміли. Не загорілася тільки іскра спалаху, якої боявся царат. Проголошено знесення кріпацтва, яке мало втихомирити ці буревійні і грізні настрої. Треба було «Братерства Тарасівців», щоб визволилися вони від страху у власній душі. Є зворушливі описи тієї духовної волі й того незрівняного щастя, яке запанувало в їх душі тоді, коли вони, визволившись від страху, заглянули відважно в лице смерті і... дивне диво... відчували дійсність безсмертності своєї душі й духа народу. Немов вогонь розгорівся в серці. Мов діти вони цілувалися так, як цілували дослівно брат брата й було в них велике свято. Так виразно описує це свято визволення від страху смерті їх натхнення славний, хоч іще мало відомий, Іван Ліпа.

Отже, це є та сила, що давала перевагу над ворогом кожній великій і святій справі в історії людства. Я потребував би томів, щоб це показати. Але правда стає samozрозумілою, коли її відчути серцем. В історії Визвольних Змагань маємо багато безсмертних прикладів цього святого вогню, який горів у душах отих бійців, що я їх назвав гордим словом Лицарів Монсальвату.

Скінчився вже той час, коли боязливі і прогрижені гниллю опортуністи пробували нас учити, що це жертва для жертви й що вона даремна. Що більше, ці зухвалі дегенерати почали навіть обвинувачувати тодішній провід, мовляв, він злочинно вислав на смерть стільки то синів України. Краще було б, щоб члени проводу сиділи в запічку й заждали поки їх визволять ангели альянтів на чотиримоторових літаках, які в той час були останнім чудом техніки. Від того часу винай-

шли люди і швидші від звуку «Фантоми», але на визволення цими «Фантомами» доведеться ще довго ждати в запічку колгоспному рабові, в холодному на цей раз запічку, обгортаючи ноги ганчір'ям. Чи, може, тепліше робітникамі в місті в довгих чергах за хлібом? Правда, він може загіртіся, бігаючи від хвостика до хвостика, але рабом залишається.

Лєся Українка мас для них прекрасне слово.

Заржавілі душі!

Отак якби меч, яким бавилися діти, знайшовши його на стриху, прикипів до піхви й не можна від іржі навіть витягнути його на світло, отак... заржавіли наші душі, — кажуть герої Лєсі в «Боярині».

Заржавіли душі! Оце с той клич, що його треба сміливо кинути як образу у вічі цілій еміґрації, чи напевно більшій її частині. Заржавіли душі, які говорять іще про самостійність і суверенність, але якомсь так тужливо, як про нездійснену мрію за синіми хмарами, як сказав хтось до мене на згадку про самостійність і суверенність української культури. Й ж говорив тоді тільки про культуру! Заржавіли душі!

Саме тому хребтом оцієї збірки стало видання забороненого сьогоднішньою Москвою твору Лєсі Українки «Бояриня».

Вже в молодому віці Лєся мала відкриті очі не тільки на саму ворожість й уирмлення України Москвою, але й рівночасно вона ясно бачила рабство та опортунізм «старших», що вертали п'яними із своєї «бесіди». Вона не тільки уявляла в дитячій грі Жанну д'Арк, вона нею вродилася, вона нею була.

Її завдання пробудити лицарського духа у нащадках нашої слави, а ще важливіше відновити їх пряму боротьбу, оцю боротьбу, цю вони її програли за гетьмана Дорошенка.

Ми читали вище лист Лєсі, в якому вона висловлює своє обурення із приводу угодовства Романчука та характеризує його як типа з доби «Руїни».

Прояви глибоко закоріненого рабства й опортунізму буде бачити далі Лєся впродовж цілого життя, так на політичному, як і духовому відтинку життя. Глибокий біль, як гострий ніж під серцем, носить вона крізь ціле життя. Цей ніж прорізує її груди як дзьоб орла, що «довбе ребра» Прометєя на Кавказі й «розбиває його серце», але «не вип'є живучої крови».

Цей нагромаджений біль вибухає дослівно в чотирьох днях, у яких вона написала свою «Бояриню». Такий вибух можна пояснити тільки тим, що ідеї цього твору й сама його композиційна структура дозрівала й дозріла впродовж

довгого часу. Цей біль вона розладус під сам кінець життя.

Її сучасники дивувалися, чому так мало пише Українка про її сучасників і сучасність. Що ж писати Кассандрі про її безмежний гнів і біль? Леся мучить її пророчий дар, її прозріння вини самої нації за свою долю. Й тому своїм звичасм переносить вона дію в минуле, де питання сучасности виступить, з одного боку, яскравіше, а, із другого боку, більше «безболісно» для самих сучасників.

Каже Степан у її драмі:

«Ти, Оксано, вмієш зарізати словами
без ножа.

Оксана: Та тільки ж се я вмію, більш нічого.
Щонебудь же і я повинна вміти . . .»

Отже «Бояриня» це голос самої Кассандри, а головна тема її твору це і є трагедія національної революції. Цю переважливу й основну для життя нації проблему синтетизує вона саме в «Боярині». Є там виразно дві теми і два основні мотиви драми. Тема Москви в її розгоні уярмлення й москвізації України, її народовбивче обличчя і вся жорстокість поневолення така сама за Дорошенка, така сама сьогодні — після смерти Лесі — яскраво показана мною в моїй праці п. з. «Страх Москви перед Лесею Українкою», за якою відсилаю читачів до «Визвольного Шляху» за березень 1963 р.

Для Лесі, однак, поза постійною політикою уярмлення Москвою України існує важливе й болюче питання «вини» самої нації. І тут вона показує протигероя Степана як приклад самообдуреного малороса, раба та опортуніста, котрий дурив сам себе своєю угодовістю, «вірністю вірі і присязі», услужливістю супроти ворога, якою хотів він пом'якшити гнів народніх катів і досягнути полегші чи поправи буття нації мирним шляхом пристосування.

Степан: Цар пустить. Вже ж тепера на Україні
утихомирилося.

Оксана (гостро): Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по-твоєму — ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко
в труні».

Леся хотіла «виховати своє слово, щоб воно було мечем», подібно як Шевченко, що бажав «ножем обоюдним» розрізувати серця рабів, щоб виціджувати з них сукровату кров. Алеж цей меч краєв рівночасно її серце. Ось тут таємниця

болю Кассандри, бож Парис, проти якого спрямовані її про-роцтва, с рівночасно . . . її рідним братом. Тому Леся робить це в «Боярині» так ніжно, як може. Вона ставить саму себе дружиною Степана. Показує все, що у ньому статечне й симпатичне. Він особисто найкращий муж і добрий собою чоловік. Алеж для психології та ідеології Лесі потрібний «МЕЧ» як символ збройного повстання й національної революції. Степан сам мусить зрозуміти крок за кроком помилки свого опортунізму, що у висліді не різнився нічим від самої зради.

«Історичною виною» нації займався Шевченко у «Великому Льосі». Він знаходить її у несвідомості дівчини, що напоїла коня Петрові під Батурином. Учить він теж, що «треба життя поставити під удар» і «вражою, злою кров'ю волю окропити».

І тут, у добі Лесі, перешкодою для здійснення цього запри-сяженого в національному гимні покладення «душі й тіла» за національну свободу стоїть отой ЗАРЖАВІЛИЙ МЕЧ і це гірше ЗАРЖАВІЛА ДУША.

»У батечка була така шаблюка . . .
Вони її покинули . . . ми з братом
знайшли . . . в війну побавитись хотіли . . .
не витягли . . . до піхви прикипіла . . .
заржавіла . . . Отак і ми з тобою . . .
зрослись, мов шабля з піхвою . . . навіки . . .

Леся Українка відкривас, що не тільки меч у піхві ржавіє, але ржавіють душі, немов козацька шабля, закинута десь на стриху.

»Ви с заржавілі душі!«

Степан: *»Ти, Оксано, вмієш зарізати словами без ножа«.*

Безжалісно ріже без ножа Леся Українка своїх рідних братів, кидас їм цей жорстокий, образливий, але правдивий виклик:

»Ви с заржавілі душі!«

Цей клич Лесі до духової непохитности супроти ворога лунас палкими творчавицями крізь цілу її творчість.

Ще в ранній творчості вона вкладає цей клич в уста ране-ного але нескореного лицаря:

»УБИЙ НЕ ЗДАМСЯ!«

І дивне диво!

Той голос, той клич доходить до нас з України. Приносить його легіт вітру з Мордовії, якимись незбагненими дорогами вбивас він гординю ворога, й чудом чуємо той голос навіть

із глухих казематів Володимирської тюрми. В'язниця Шевченка, дозволює собі ствердити, була готелем першої класи, в порівнянні з модерними казематами. Я не зменшую тим духової величі цього Титана визволення, до якого Духа молюся, але голий факт, що кинення ворогові у вічі оцього клича «Убий, не здамся!» — це не менший героїзм від того, що до нього саме накликував сам Тарас Безсмертний.

Але вже Леся Українка розуміла його, як невідкличне завдання її днів, і саме тому й саме тоді написала свою драму п. з. «Бояриня».

Москва, яка своїм звичасм привласнює після смерти писання її ворогів, щоб таким піднесенням на п'єдесталь притупити вістря їх революційного заклику, пробувала зробити це з Лесею Українкою. Видала її твори й назвала декілька благонадійних установ її вповні неблагонадійним іменем. Видала, але не відважилася видати «Боярині».

Як же це? Чейже «Бояриня» відноситься до часів гетьмана Дорошенка, до давньої, бо вже трисотлітньої історії? Боротьба велася проти царату. Як же ж це? Після трьох сот років тріумфу т. зв. «возз'єднання» Кремль боїться опису подій із-перед такої самої кількості років.

Страшна є сила Лєсиного «Не здамся». Вона безстрашно й без надії на друк у царських умовинах пише цю драму, щоб показати правдиву Москву. Її вислужник не може голосно говорити у своїм власнім домі, бо боїться... своєї власної служби. Он як! Боярин боїться своєї власної служби і стін своєї кімнати. Сьогоднішні «бояри», чи пак яничари, теж боляться... мікрофонів.

І всю ту зловіщу сіль страху й забріхання, лукавство, обдурювання, зради, посіяного недовір'я брата до брата прориває у тріумфі оцей єдиний дійсний і безсмертний клич: «Убий, не здамся!».

Ми чули його в Симоненка. Ми чуємо його в писаннях інших живих письменників, ми чуємо в цілій захаявній літературі.

Не забудьмо, що слова «захаявна література» походить від солдатських чобіт самого Тараса Шевченка. Це там він ховав двадцять сім зшитків свого слова, яким ми живемо досьогодні.

Чи ж би? Живемо? Чи я не збрехав, пробачте за слово?

Чи ми читали, що треба сталити обух? Що треба вже гострити сокиру. Чи ми не читали його «міту» про сокиру? Ми, що лаємо УПА за її «жертву для жертви»? Ми, що ждемо на «відповідний час» або по-вченому на сприятливу ко-

нюнктуру реалітетніка (шановного складача прошу добре написати ортографію цього вченого слова »коньюнктуру«).

Леся Українка вчила нас погорджувати й ненавидіти рабство. Рабство в усіх видах. Явне й духове. Її герой буде молитися »Прометесві«, щоб не вживати слова »раб«. Того Титана що творить нову людину, над якою не має влади ніякий тиран чи злочинець.

У чому ж тасмниця сили Титана Прометейя?

А в тому, бо він знає про те, що він Безсмертний. Отже, ніяка сила не зможе його зламати. Загляньмо до оригіналу трагедії Аїсхіля. В сьгоднішніх поетів захаявної літератури неодноразово, замість Титана, стрічасмо слово »НАРІД«.

Цей український нарід с тим безсмертним Титаном, якого не зламас й не знищить ніякий деспот, ані тиран.

»Мій нарід, с, мій нарід був і буде« — звучить прометейська заява Симоценка. Я чую цей голос у численних місцях української поезії сьгодні.

Це голос Лесі Українки, який пояснюс нам оце чудо молоді генерациї в Україні.

Хоч писала Леся про Єгипет, чи про Грецію, чи про американську пущу, де гуртувалися біженці від гніту й затиску, чи про Палестину часів Христа, чи про римські катакомби, то все думала вона й писала про визволення України.

Чи друкували »Бояриню«, чи ні, то все одно її голос лунас навіть із її обкросених творів. Він же в кожному подиху її патхнення. І якже сильно в її »Кассандрі«, »Оргії«, чи у споконвічному шумі її найріднішої »Лісової пісні«.

От чому цей рік Лесі не буде тільки традиційним святкуванням великої поетеси, але роком духового гартування, роком духового переродження заржавілих душ.

Проф. Володимир Шаян

* * *

Скрізь плач, і стогін, і ридання,
Несмілі поклики, слабі,
На долю марні нарікання
І чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розстроюють рани,
Загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Сами ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

[1890]

* * *

*Котрогось там марта
у 90-й рік!
Сьогодні дням і числам
Я загубила лік.*

Михайлику мій любий!
Я зважила собі
Сьогодні написати
У віршах лист тобі.

Перо й чорнило маю,
Натхнення лиш нема!
А надо мною муза
Стоїть, як стовп, німа.

В лихім пуморі муза,
Так само, як і я, —
Прив'язана за ногу
Фантазія моя.

Ба, що ж робить! не всім же
На світі вільним бути,
Століття люди б'ються,
Щоб воленьки здобуть! . .

Коли ж принципіяльно
Питання розібрать,
То видно, що не варто
Над ним і сумувать.

Філософи новітні, —
Ти, я та пан Максим, —
Давно вже порішили
З питанням мудрим сим.

На чім тоді ми стали,
Ти знаєш сам здоров.
Отож нема потреби
Про те казати знов.

Коли мені pomoже
Аполло, ясний бог,
Зложу я на сю тему
Чудовий »тріялог«.

Вернусь на ґрунт »реальний«,
До ближчих, власних справ:
Учора мене папа
Як слід у шори вбрав!

Вночі тепер сплю мало,
А ледве сліз не ллю,
А вдень зо всеї сили
Об землю лихом б'ю.

Могла б про »сміх крізь сльози«
Згадати я при сім,
Але вже ся тема
Давно обридла всім! . .

Але переконання
Я здобула святе:
З принципів трьох найкращий
Єсть принцип — Liberté.*

Тепера справоздання
З життя свого здаю:
Приїхавши, я три дні
Жила, як у раю.

Три дні мені ні в чому
Ніхто не заважав,

* Свобода (франц.).

Була собі я вільна
Від всяких прикрих справ.

Тепер мені здається,
Що то було у сні!
Тепер мені настали
Години навісні . . .

Еге ж! Переписала
Я Гейнові пісні,
Сиділа, як заклята,
Над ними я три дні.

Вже можу я сказати:
Grâce à Dieu c'est fini!*
Бо вже та переписка
Увірилась мені.

Тепера буду мучить
Альфреда де Мюссе,
І як допоможуть музи,
То подолаю все.

Перекладу найперше
Елегію Lucie**,
Там Le mie prigionii***,
А там і »Ночі« всі.

Помучитись прийдеться
З усім тим не на жарт,
Але ж »козацька слава«,
Теж чого-небудь варт! . .

Коли ж на мене прийде
Годинонька така,
То мушу написати
Що-небудь для »Дзвінка«.

* Слава Богу, це скінчилось! (франц.).

** »Люція« — твір А. де Дюссе (франц.).

*** »Мої в'язниці« — твір А. де Дюссе (франц.).

Ну, як же там »Плеяда«,
Як справи йдуть у нас?
Чи »Музи співодайні«
Навідують там вас?

Чи будеш ти писати
»Нечімнее« своє?
А може, воно досі
Написане вже с?

Conseil lègislatif* наш —
Чи він вже не зібравсь?
І як там делегат наш
На йому пописавсь?

Однак про сее довго
Прийшлося би писать;
Вже до твого приїзду
Прийдеться підождаць.

Коли ви там зберетесь,
То там судіть-рядіть,
Для нашого видання
Обложку встановіть.

Вже мушу я кінчати,
Вже годі віршувать,
Бо починає теми
Для віршів бракувать.

Прости за schlechte Versen**
Без толку, без пугтя, —
Тепер мое писання
Таке, як і життя.

* Законодавча рада (франц.).

** Погані вірші (нім.).

Коли ти жірондистів
Побачиш наших де,
Скажи їм, що усіх де,
Viva Charlotte Cordè!

Тепер, мій любий брате,
Мій друже, прощавай,
Та з Кисва додому
Хутенько прибувай.
Твоя сестра Леся.

P.S. А ти знасш, що недавно
Оце я утяла?
Die Armesünderblume*
Таки перемогла!

Епілог

. . . Але вже годі мі співать,
Позаяк музи співодайні
Не хтять натхнення мі всперать.

* Квітка загиблих душ — образ із поезії Г. Гейне (нім.).

CONTRA SPEM SPERO!¹

Геть, думи, ви, хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть, і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Я не дам своєму серденьку спати,
Хоч кругом буде тьма та нудьга,
Хоч я буду сама почувати,
Що на груди вже смерть наляга.

¹ Без надії сподіваюсь! (лат.).

Смерть наляже на груди важенько,
Світ застеле суворая мгла,
Але дужче заб'ється серденько, —
Може, лютую смерть подола.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! — Геть думи сумні!

2 травня 1890

СІМ СТРУН

DO

Гімн. Grave¹

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться.

По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана,
Скрізь буде по світі шукати, між людьми питати
Де схована доля незнана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотня
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.

¹ Урочисто (італ., муз. термін).

Полине за синєє море, полине у гори,
Літатиме в чистому полію,
Здійметься висóко, висóко в небесні простори
І, може, знайде тую долю.

І, може, тоді завітає та доля жадана
До нашої вбогої хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!

[18]90

RE

Пісня. Briosó¹

Реве, гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

Гей, ви, грізні, чорні хмари!
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.

Доці ваші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поламляться ясененькії
Блискавиці ваші срібні.

Я ж пуцу свою пригоду,
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лугу.

Реве, гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

[18]90

¹ Жваво, весело (муз. термін).

МІ

Колискова. Arpeggio*

Місяць ясненький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи, мій малесенький!
Пізній бо час.

Спи без завадоньки!
Жадної зрадоньки
Ти ще не знав,
Ані розрадоньки
В серці не мав.

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.

Туга даремная!..
Доля таємная
Тебе чека;
Ясна чи темная?
Хто зна яка...

Тяжка хвилинонько!
Гірка годинонько!
Лихо не спить.
Леле, дитинонько!
Жить — сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися:
Час твій прийде
З долею битися —
Сон пропаде...

* Тут акорди на арфі (італ.).

Місяць ясенський
Промінь тихесенький
Кинув до нас . . .
Спи, мій малесенький,
Поки є час!

[18]90

ФА
Сонет

Фантазіє! Ти — сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Збудила мертвих з вічного їх сна,

Мету вказала буйній хвилі в морі, —
До тебе обертаюсь я сумна:
Скажи мені, фантазіє дивна,
Як допомгти в безмірнім людським горі?

Як світ новий з старого збудувати?
Як научить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?

Як час вернуть, що марне проминув?
Як певною мету вказати розпачливим?
Фантазіє! Порадь, як жити нещасливим!

[1890]

SOL
Rondeau¹

Соловейковий спів навесні
Ллється в гаю, в зеленім розмаю,
Та пісень тих я чуть не здолаю,
І весняні квітки запашні
Не для мене розквітли у гаю, —
Я не бачу весняного раю;
Тільки співи та квіти ясні,
Наче казку дивну пригадаю —
У сні! . .

Вільні співи, гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю, —
Чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні —
У сні?

[18]90

LA
Nocturno²

Лягідні веснянії ночі зористі!
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-сріблесті!
Невже ви замовкли, минули?

О ні, ще не час! ще ж бо ми не дізнали
Всіх див чарівної ночі,
Ще бо лунають, як перше лунали,
Чудові веснянки дівочі.

¹ Рондо — форма вірша і музичної п'єси.

² Нічна пісня (італ.).

Ще маревом легким над нами витає
Блакитна весняная мрія,
А в серці розкішно цвіте-процвітає
Злотистая квітка — надія.

На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, де любо так сяють
Лагідні небесні очі.

Там ясні зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Де стиха шепочуть зеленії віти,
Де гимни лунають любові.

І квіти, і зорі, й зеленії віти
Проводять розмови кохані
Про вічну силу весни на сім світі,
Про чари потужні весняні.

Я вірю в ті чари, я вірю в ту силу,
Бо серцем я їх почувую,
Провісницю чар тих, фантазію милу,
Від щирого серця вітаю . . .

[18]90

SI
Settina¹

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній, коханій моїй стороні.
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на співи озветься,
На співи, на струни мої негучні.

¹ Назва строфи на сім рядків (итал.).

І, може, заграє та кобза вільніше,
Ніж тихії струни мої,
І вільнії гуки її
Знайдуть послухання у світі пильніше,
І буде та кобза гучна́,
Та тільки не може вона
Лунати від струн моїх тихих щиріше.

*[Між 25 травня і
10 липня 1890]*

* * *

Україно! плачу слізьми над тобою . . .
Недоле моя! що pomoже ся туга?
Що вдію для тебе тяжкою журбою?
Гай, гай, невелика послуга!

Чи я ж би такої бажала роботи?
Чи я ж би терпіла бридкі твої пута?
Багато у серці моїм і одваги й охоти . . .
Та й я ж у кайдани закута!

Ось, сльози палкі — вони душу палили,
Сліди полишили огнисті навіки.
Ті жалі гіркії — вони мені серце зв'ялили!
Даремні для нього всі ліки.

Чи ж мало нас плаче такими сльозами?
Чи можем ми, діти, веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді побивається нами?
Де ж тута веселого слова здобути?

От знову ридання оті навіснії
У грудях мені закипають.
Ой доле! невже ж сі ридання тяжкі, голоснії
Отак надаремне лунають?

Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцнее каміння проймають;
Невже найщиріші кривавії сльози дитячі
Ніякої сили не мають?

* * *

Всі наші сльози тугою палкбю
Спадуть на серце, серце запалає . . .
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.

Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить украй те сёрденько зомліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Її розбудить сёрденько зболіле.

Як же повстане — їй не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Або погибель, або перемога,
Сі дві дороги перед нами стане . . .
Котра́ з сих двох нам судиться дорога?
Дарма! повстанем, бо душа повстане.

Так, плачмо, браття! мало ще наруги,
Бо ще душа терпіти силу має;
Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги,
Хай не дає спокою, хай палає.

[1891]

ДОСВІТНІ ОГНІ

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні широкії крила.
Погасли вечірні огні;
Усі спочивають у сні.
Всіх владарка-ніч покорила.

Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!
Щасливий, хто сні має милі!
Від мене сон милий тіка . . .
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.

Розкинула темная ніч свої чари,
Налинули сні, мов ті хмари,
Мов чорнії хмари страшні.
І сніться мені все дивні
Привиддя, непевнії чвари.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати ж не мала я сили . . .
Зненацька проміння ясне
Од сну пробудило мене, —
Досвітні огні засвітили!

Досвітні огні переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще соняшні промені сплять, —
Досвітні огні вже горять,
То світять їх люди робочі.

Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, —
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

З віконечок ллється стяга́ та пресвітла
Одрадість у серці розквітла.
Огні золотії мигтять,
Одважним промінням зорять,
Мов кличуть: до праці! до світла!

1892

МЕЛОДІЇ

1

Ніч тиха і темна була.
Я стояла, мій друже, з тобою,
Я дивилась на тебе з журбою;
Нічка тиха і темна була . . .

Вітер сумно зітхав у саду.
Ти співав, я мовчазна сиділа,
Пісня в серці у мене бриніла;
Вітер сумно зітхав у саду . . .

Спалахнула далека зірниця.
Ох, яка мене туга взяла!
Серце гострим ножем пройняла . . .
Спалахнула далека зірниця . . .

2

Не співайте мені сеї пісні,
Не вражайте серденька мого!
Легким сном спить мій жаль у серде́ньку,
Нащо співом будити його?

Ви не знаєте, що я гадаю,
Як сиджу я мовчазна, бліда.
То ж тоді в мене в серці глибоко
Сяя пісня сумная рида!

3

Горить моє серце, його запалила
 Гарячая іскра палкого жалію.
 Чому ж я не плачу? Рясними сльозами
 Чому я страшного вогню не заллю?

Душа моя плаче, душа моя рветься,
 Та сльози не ринуть потоком буйним,
 Мені до очей не доходять ті сльози,
 Бо шить їх туга вогнем запальним.

Хотіла б я вийти у чисте поле,
 Припасти лицем до сирій землі
 І так заридати, щоб зорі почули,
 Щоб люди вжахнулись на сльози мої.

4

Знов весна і знов надії
 В серці хворім оживають,
 Знов мене колишуть мрії,
 Сни про щастя навівають.

Весно красна! любі мрії!
 Сни мої щасливі!
 Я люблю вас, хоч і знаю,
 Що ви всі зрадливі . . .

5

Дивлюсь я на ясні зорі,
 Смутні мої думи, смутні.
 Сміються байдужії зорі
 Холодним промінням мені.

Ви, зорі, байдужії зорі!
 Колись ви інакші були,
 В той час, коли ви мені в серце
 Солодку отруту лили.

6

Стояла я і слухала весну.
 Весна мені багато говорила,
 Співала пісню дзвінку, голосну,
 То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
 Про молодощі, радощі, надії,
 Вона мені переспівала знов
 Те, що давно мені співали мрії.

7

Хотіла б я піснею стати
 У сюю хвилину ясну,
 Щоб вільно по світу літати,
 Щоб вітер розносив луну.

Щоб геть аж під яснії зорі
 Полинуги співом дзвінким,
 Упасти на хвилі прозорі,
 Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
 І щастя мое таємне,
 Ясніші, ніж зорі яснії,
 Гучніші, ніж море гучне.

[1893-1894]

8

ПЕРЕМОГА

Довго я не хотіла коритись весні,
 Не хотіла її вислухати,
 Тії речі лагідні, знадні, чарівні
 Я боялась до серця приймати.

»Ні, не клич мене, весно, — казала я їй, —
 Не чаруй і не ваб надаремне.
 Що мені по красі тій веселій, ясній?
 В мене серце і смутне, і темне«.

А весна гомоніла: »Послухай мене!
Все кориться міцній моїй владі:
Темний гай вже забув зимування сумне
І красує в зеленім наряді;

Темна хмара озвалася громом гучним,
Освітилась огнем блискавиці;
Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним,
Все кориться мені, мов цариці;

Хай же й темнее серце твоє оживе
І на спів мій веселий озветься,
Бо на нього озвалося все, що живе,
В тебе ж серце живе, бо ще б'ється!»

Тихо думка шепоче: »Не вір тій весні!
Та даремна вже та осторога, —
Вже прокинулись мрії і співи в мені . . .
Весній, весно, — твоя перемога!

14/V 1893

* * *

У чорную хмару зібралася туга моя,
Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився,
Ударив перуном у серце,
І рясним дощем полились мої сльози.
Промчалась та буря-негода палка надо мною,
Але не зломила мене, до землі не прибила,
Я гордо чоло підвела,
І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше,
І в серці моїм переможній співи лунають.
Весняная сила в душі моїй грає,
Її не зломил зимові морози міцні,
Її до землі не прибили тумани важкі,
Її не розбила і ся перелітная буря весняна.
Я вийду сама проти бурі
І стану, — помір'яєм силу!

* * *

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занашений, нещасний краю!
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги-жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало, —
Країна ціла може в них втопитись,
Доволі вже їм литись, —
Що сльози там, де навіть крові мало?!

[1895]

ВОРОГАМ

(Уривок)

. . . Вже очі ті, що так були привикли
Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метають іскри, блискавиці, —
Їх дикий блиск невже вас не лякає?
І руки ті, не учені до зброї,
Що досі так довірливо одкриті
Шукали тільки дружньої руки,
Тепера зводяться від судороги, злости, —
Чи вам байдуже про такі погрози?
Уста, що солодко співали й вимовляли
Солодкі речі або тихі жалі,
Тепер шиплять від лютости, і голос
Спотворився, неначе свист гадючий, —
Що як для вас жалом язик їх буде? . .

[1895]

ПІВНІЧНІ ДУМИ

Годі тепера! ні скарг, ані плачу,
Ні нарікання на долю, — кінець!
Навіть і хвилю ридання гарячу
Стримать спроможусь. Нестиму вінець,
Той, що сама положила на себе.
Доле сліпая, вже згинула влада твоя,
Повід життя свого я одбираю від тебе,
Буду шукати сама, де дорога моя!
Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами,
Тихо відводжу обійми ясних моїх мрій.
Довго проводити буду сумними очами
Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій.

.
Згинули мрії, і темрява слід їх закрила . . .
Полум'ям віють огненні широкії крила,
Мрія новая літа надо мною орлом.
Мов зачарована слухаю голос надземний:
»Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі.
Глянуть всі ті, що живуть у великій темниці,
Скажуть: »Се в нашій країні настала весна, —
Грають по небі зірниці, ясні блискавиці,
Темна ще ніч, та вже хутко минеться вона«.
Мріє новая! твій голос і крила вогнисті
Ваблять мене, я піду за тим світлом ясним
Через простори і дикі дороги тернисті,
Так, як Ізраїль ішов за стовпом огняним.
Знаю, куди ти мене ведеш за собою:
Там без упину лютеє страшна, невсипуща війна,
Люди там гинуть у важелому лютому бою,
Кров там не ллється, панує там смерть потайна.
Кличеш? Я йду! за тобою усюди полину,
Знов повернуся у той занапащений край,
Де, може волі не буде мені до загину,
Мріє новая, з тобою і там буде рай!

ГРІШНИЦЯ

Колись давно в далекій стороні
Була війна страшна і незвичайна:
Те лихо звалось білою війною.
Без гасел бойових, без гучної музики,
Без грімких вистрілів, без ясних корогов,
Вона була немов лихе повітря,
Що пролітає на совиних крилах.
І полягав вояк за вояком,
Полки зникали, як вали на морі.
На поединки там виходили вночі,
Ховали під пахою короговку.
У темряві густій ніхто не бачив,
Як блискала й щербилась ясна зброя.
Як падав і конав один з борців,
Як ворог загібав його у темну яму,
Не раз іще живого. Старшина
Лічила ранком військо, і багато
Найкращих вояків у ньому бракувало:
Ніхто не знав, де й як вони лягли.
В той час найбільше воювали шнуром,
Кайданами, отрутою, підкопом,
А зрада гаслом військовим була.
Часами тільки бомба огнева
Могильну тишу розбивала гучно
І всіх навколо ранила скалками.

Раз в темну ніч на бій дівчина вийшла
Тоді йшли всі, жінки і чоловіки,
І навіть дітям не було пощади).
Вона була при зброї: у руках
Був заступ гострий, а в кишені куля,
Набитая знадобом розривним.
Дівчина, йдучи, тихо шепотіла,
А на устах був усміх зловорожий:
»Ой, підкопаю вражее гніздо!
Злетять вони угору, мов ті птахи!«
От підійшла вона під темний мур

Високої будови. Притаїлась,
Перечекала сторожкий патруль,
І почала копать завзято, швидко . . .
До половини підкопала стіну,
Підклала кулю розривну під неї,
А потім добула вогню і запалила
У кулі трут і подалась додому
З надією страшною. Коли раптом
Мов грім ударив, куля розірвала
Завчасно стіну, і каміння гостре
Посипалось навколо, наче град.
І ось один важкий та гострий камінь
Улучив дівчину, і полягла вона,
Немов прибита градом ніжна квітка.
Тут незабаром прилетів патруль,
Знялася заметня, тривога, шуканина,
І дівчину знайшли. »Чи мертва, чи зомліла?« —
Питали вояки. »Несіть її в шпиталь!« —
Сказав старший. — »Нехай її черниці
Там одволóдають, а потім буде суд«.
І віднесли в шпиталь зомлілу дівчину.
І прийняли її там сестри милосердні —
Вони приймали всіх — приставили до неї
Черницю молоденьку, що гляділа.
Лежала цілий день без пам'яті слаба,
Але надвечір їй вернувся тямок,
Одрила очі, глянула навколо:
Склепіння біле, образ і лампада
І біля ліжка, наче другий образ,
Бліда дівчина в чорному убранні.

ХВОРА

Де я і хто ти?

ЧЕРНИЦЯ

Сестро, мир тобі!

Се Божая оселя, ти в шпиталі,

А я, твоя сестра, тебе гляжу.

Хвала Найвищому, що ти опам'яталась.

ХВОРА

А чула ти, що сталося сеї ночі?

ЧЕРНИЦЯ

Хай Бог простить тому, хто се вчинив . . .

ХВОРА

Се я!

ЧЕРНИЦЯ

О, сестро! Ти? . . . Ти каєшся, запевне!

ХВОРА

Ні! Каяться вважала б я за гріх!

Скажи, — ти певне знаєш, — адже в замку

Усі погинули? ніхто з них не zostавсь?

ЧЕРНИЦЯ

Ні, милував Господь. Одна лиш вежа

Упала, на той час там не було нікого.

ХВОРА

О, що ти кажеш?!

Хвора заридала.

ЧЕРНИЦЯ

Вгамуйся, бідна сестро, помолися

Зо мною вкупі Богові святому,

Подякуй, що не дав тобі вчинити зла,

Проси, щоб мир твоїй душі послав він

І в серце повернув забутую любов.

Сльозами змий оту лихую пляму,

Що положив гидкий, ворожий замір.

Аби простив тебе суддя небесний,

А суд земний для праведних — ніщо.

ХВОРА

Гадаєш ти, що я боюся суду?

Запевне, бридко між гадюк попасти,

Та я їх не боюсь, суд не страшний для мене, —

Небесний чи земний — для мене все одно,

Однакові для мене рай і пекло,

Бо я не вірю в них.

ЧЕРНИЦЯ

О, Господи, рятуй

Оцю заблукану, нещасну душу!
Послухай, сестро, ти ще молода,
І, може, прийдеться загинути . . .

ХВОРА

Дарма!

Не жаль мені, що молодою згину,
А жаль — о, лютий жаль, що пропаду даремне.

ЧЕРНИЦЯ

Ніхто даремне в Господа не гине,
Без волі Божої і волос не спаде.

ХВОРА

Не хтіла б я тебе вразити, сестро,
Та бачу прийдеться розмову залишити,
Бо ми говоримо на різних мовах.

ЧЕРНИЦЯ

Ні!

У всіх людей одна є спільна мова —
Братерська любов.

ХВОРА

Любов, ти кажеш?

А я б сказала — щирість . . .

ЧЕРНИЦЯ

Прожени

Ненависті дракона геть із серця,
Нехай в ньому зостанеться любов,
І ми одна одну запевне зрозумієм,
Як розумів розбійника Христос.

ХВОРА

Пожди, кохана сестро, я те бачу,
Що ти мене і жалуєш, і любиш,
Хоч я тобі чужа. Та я б хотіла,
Щоб знала ти, кого і за що любиш,
І як осудиш, то щоб знала за що.
Сліпая милість — се для мене кара.
Сядь ближче біля мене, нахили
Лагідне личенько до мене ближче,
Забудь про те, що звете ви гріхом,
Чи праведністю, слухай тільки пильно.

ЧЕРНИЦЯ

Боюся я, що втомишся — ти ж хвора.

ХВОРА

Дарма! Нехай умру, та думка не умре!
В таке безсмертя й я привикла вірить.
Адже і в вас є сповідь перед смертю . . .
Мене жде шибениця — я те знаю.
Так слухай. Ти все згадуєш любов,
Вона й моя наставниця єдина.
Мене любов ненависті навчила,
Колись і я була як ти, лагідна, тиха,
І вірила в братерську любов,
Бо при мені були брати кохані,
Родина й ніжні подруги мої.
Образу я сльозами зустрічала
І перед кривдою схиляла я чоло,
Коли вона на мене наступала.
Я матері і батькові корилась,
Вони ж були до мене завжди добрі.
Я думала, що лад такий можливий
Між ворогом і бранцем . . . Коли се
Розпочалося біле лихоліття
І наше місто зайняла облога;
Боролось воно, змагалось, як уміло,
А потім мусило одперти браму,
І вороги ввійшли з тріумфом в неї.
Я бачила тоді, що хто хилився найнижче,
Того найбільш топтали люди й коні.
Мій батько й мати ворогам корились.
А добрости не бачили ніколи.
У мене розум наче потьмарився,
Не знала я, де правда і де кривда,
Я знала тільки, що мені так жаль,
Так жаль на ворогів і жаль на подоланих.
Сумний був час; товариші мої
Пішли у військо, кликали й мене.
Та я в собі тоді не чула сили.
Ті, що zostались, я їх одцуралась,

Або вони мене, пропала наша згода.
Брати і сестри смутнії ходили,
Той самий жаль гнітив їх, що й мене.
Та що казати? В подоланім місті
Немає щастя і не може бути!
Хотіла я спершу, як ти, піти в черниці,
У сестри милосердні, та для сього
Потрібна віра, — я її не мала . . .
Отак життя минало день за днем.
Я бачила, як гинуло найкраще,
Як родичі мої гнили по тюрмах
І як високе низько упадало.
Тоді в мене спалахнула ненависть
До тих, що нищили мою любов.
Ненависть розгоралась більше й більше.
Та я не знала, де її подіти.
Так, може б, я себе вогнем спалила власним,
Та іншеє судилося мені.
Прийшов один товариш і промовив:
»Ходи, ми знову на війну зібрались!
Не ми уб'єм, то нас вони уб'ють;
Ми мусим боронитись, допоможи нам!
Невже ти будеш осторонь сидіти
І споглядати, як ллється братня кров?
Ні, сором се терпіти. Наша смерть
Научить інших, як їм треба жити.
Ходи, з тобою, певне, й другі підуть«.
І я пішла . . .

ЧЕРНИЦЯ

А мати? а родина?

ХВОРА

У ту хвилину я про них забула,
Та, може б, не згадала і тепер,
Якби вдалось моє велике діло.
Я б упилася щастям перемоги, —
Не спогадом, надією жила б.
Але ж тепера я даремне гину
І думаю про той даремний жаль,

Що, може, вб'є мою кохану матір.
Своїх сестер я бачу у жалобі,
Братів у смутку — і даремне все! . . .
Коли б могла я ще хоч раз побачить
Моїх коханих . . .

ЧЕРНИЦЯ

Сестро, не журись!

Якби ти тільки вірила у те,
В що вірим ми, потішилась би, певне.
Ми віримо, що в іншим, кращім світі
Побачимо усіх, кого любили.

ХВОРА

Шкода! Ви вірите, що ссть і рай і пекло,
Що люди й »там« не можуть рівні бути.
Моя лагідна мати не злочинка,
Не вбила і не хтіла вбить нікого,
Їй мусить райська брама відчинитись,
А для таких, як я, в раю немає місця.

ЧЕРНИЦЯ

Все персможе щире каяття,
І гріх, і пекло перед ним зникають,
І райська брама настези одкрита.
Згадай же, сестро, любую родину,
Пожалуй душу бідну, молоденьку,
За віщо ж має гинути вона?

ХВОРА

Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі:
»Ніхто не має більшої любови,
Як той, хто душу поклада за друзів«.
Хоч би я й вірила у ваш осяйний рай,
Невже б моя любов від того потемніла?
Тоді сказала б, я, що я не варта раю . . .
Ну, годі, я скінчила, ти вже знаєш,
І як осудиш, то вже знаєш, за що.

Умовкла хвора, і черниця тихо
Сиділа, очі в землю опустивши . . .

15. IX. 1896

ХВИЛИНА РОЗПАЧУ

О, горе тим, що вроджені в темниці!
Що глянули на світ в тюремнее вікно.
Тюрма — се коло злої чарівниці,
Ніколи не розіб'ється воно.

О, горе тим очам, що звикли бачить зроду
Каміння сіре, вогкий мур цвілий!
Їм сірим здасться все, як небо у негоду,
І світ, немов тюремний двір малий.

О, горе тим рукам, що звикли у неволі
Носить кайдани ржаві та важкі,
На волю вирвуться і там бридкі мозолі
Їм нагадають, хто вони такі.

О, горе тим усім, кому судилась слава
Героя у тюрмі, та слава соромна!
Там перемога низька і кривава;
Герой в тюрмі — собака потайна.

О, горе тим, що мають душу чесну!
Коли вони ще вірять у богів,
Благати мусять силу ту небесну:
»Пошли нам, Боже, чесних ворогів!«

О, горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покрие нас і наші імена!

16. IX. 1896

FIAT NOX!¹

»Хай буде тьма!« — сказав наш бог земний.
І стала тьма, запанував хабс,
Немов перед створінням світа. Ні, ще гірше
Був той хабс, бо в ньому були
Живі створіння, їх давила тьма.
Скрізь марища з хабсу виринали,
Лиха зараза, голод, злидні, жах —
Несвітський жах усім морозив душу:
І найодважнішим ставало жаско,
Голодні крики слухаючи й стогін,
Що виринали, наче зо дна моря,
З юрби великої і темної. Здавалась
Ота юрба частиною хабсу
І голосом його. Часами розлягалось
У темряві гукання: »Світла! Світла!«
І на відповідь чувся голос дужий
Земного бога з високости трону:
»Хай буде тьма!« І знов тремтів хабс.

О, не один нащадок Прометея
Блискучу іскру з неба здобував,
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.
І розсипалась та велика іскра
На іскорки малесенькі, незначні,
І кожний іскорку ховав, неначе скарб,
У попелі холодному віддавна;
Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла.
А сміливий нащадок Прометея
Знаходив смутну долю свого предка:
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині . . .

¹ Латинський вираз, в перекладі Лесі Українки: »Хай буде тьма!«

І досі так, о браття! й досі тьма.
Гей, озовіться! Страшно в сім хаосі.
Я чула голоси одважні, вільні,
Вони лунали, мов гукання в лісі —
Тепер замовкли, і страшніше тиша
Мені здається, ніж була раніш.
Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, —

Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здадека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чутно брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів . . .

Гей, царю тьми!

Наш лютий вóроже! Недарма ти боїшся
Кайданів тих залізної музїки!
Боїшся ти, що грізні смутні гуки
Пройняти можуть і кам'яне серце.
А чим же ти заглушиш дикий голос
Хабсу темного, крик голоду й біди
І розпачливес гукання: світла, світла!
На нього завжди, як луна у горах,
Одважні, вільні голоси озвуться.
»Хай буде тьма!« — сказав ти, — сього мало,
Щоб заглушить хабс і Прометея вбить.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: »Хай буде смерть!«

25. XI. 1896

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ЛИСТОЧКОВІ,
СПАЛЕНОМУ ПРИЯТЕЛЬСЬКОЮ РУКОЮ В НЕПЕВНІ ЧАСИ

Ой, палка ти була, моя пісне!
Як тебе почала я співати,
В мене очі горіли, мов жар,
І зайнявся у грудях пожегар.
Хтіла я тебе в серці сховати,
Та було мос серденько тісне,
Ой, палка ти була, моя пісне!

Так, була моя пісня палка.
Вислухала товаришка спів,
Мов троянда, уся паленіла
І сльоза в неї в очах бриніла
Від гарячих, невтримливих слів,
І тремтіла подана рука . . .
Так, була моя пісня палка!

Ти занадто палка, моя пісне!
Як настала тривожна година,
Запалилося слово вкінць
І спалило тонкий папірець . . .
Замість пісні лежить пожежина.
Ой, глядіть, знову іскорка блисне!
Ти знадто палка, моя пісне!

26. XI. 1896

* * *

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що зди́ма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш . . .

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою . . .
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

25. XI. 1896

БРАТОВІ Й СЕСТРИ НА СПОМИН

Мені в сю ніч приснився ясний місяць,
високе небо, вільний винокол.

Блакитне світло сяло і тремтіло,
немов огонь таємний чарівниці,
а над тополею зоря світила,
моя зоря, що скрізь мені сіяла,
поки мене не замкнуто від неї
в камінній клітці в чотирьох стінах.
Мені приснилась, друзі мої рідні,
безсонна ніч одна, що так давно минула,
та не забудеться вона повік.

В той час була для мене скрізь весна,
вона була і в серці, і в природі,
блакитні й білі проліски цвіли,
і я втішалася весняними квітками
так, мов би всі вони росли для мене . . .

І я тоді жила. Безсонні ночі
минали швидше, ніж у сні коханім,
снувались думи, пролітали мрії,
а спогади з надіями сплітались
в один вінок, були там лаври, квіти . . .
були й терни, я потім те дізнала,
тоді ж не чула — ніч зачарувала.

Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка
бентежить серце, думку порива?

»Не спи, не спи! — говорить ясний місяць, —
бо як заснеш, я промінь наведу,
немов стрілу, і встрелю в сонне око, —
присняться марища бліді і невиразні,
жах стисне серце і розбудить вмить.
Не спи, не спи, тебе я очарую,
і наяву побачиш дивний сон«.

Чи знаєш, брате, як лагідна зірка
говорить: »Погаси робочу лампу,
покинь книжки, забудь свою роботу,
поглянь на мене і згадай ті зорі,

що десь далеко, там, у парі сяють,
я завжди в них дивлюсь, мов у свічада,
в таку блакитну нічку, як оця«.

Мої кохані, я б сказала вам:
не слухайте отих речей підступних,
та знаю, що даремне згине рада,
бо я сама собі її давала
і власна рада марне загубилась.

У тую нічку, що давно минула,
що я тепер побачила у сні,
я довго слухала розмову чарівну
ясного місяця й лагідної зорі,
а серце стукотіло так раптово,
а думи ткали безконечну тканку,
мережану при сляві блакитнім,
аж поки сяєво зробилося рожевим,
тоді у серці ялось обізвалось,
мов жайворонка спів, виблиснуло, мов
промінь . . .

Коли ясне весняне раде сонце
малу кімнату рясно освітило,
то на столі на білому папері
виразно чорні щілочки чорніли . . .

Про що були мої думки й писання,
не буду вам казати, друзі рідні, —
бо в вас, наперекір сумним очам,
прорветься гама непокірна сміху,
і буде жаль мені на сльози, вам на сміх.
Тож не питайте, що мені іще
примріялось в блакитному сіянні.
Мені в сю ніч приснився місяць ясний,
високе небо, вільний винокол . . .

5/XII 1896

IV. МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарський.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Кажуть гордо так: »Здавайся!«

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Шепотів: »Убий, не здамся!«

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

Але серце чарувала
Бранки смілива одповідь:
»Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!«

Роки любії, дитячі,
Як весняні води зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

Він було мені лунає

У безсонні довгі ночі
І еднається так дивно
З візерунками гарячки:

Мріє стеля надо мною,
Мбів готичнее склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе ґрати.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало.
Чи то вуличнее світло?
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?
Навісний безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає?
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін вириває?
Чи то стогне бранець-лицар,
Знемагаючи на рани?

»Хто живий у сьому замку?
Хто ту має серце в грудях?
Другом будь, зійди на вежу,
Подивись на бойовисько.

Подивись на бойовисько;
Хто кого перемагає?
Чи над ланами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Коли ні, — зірву завої!
Хай джерелом кров поллеться,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло,
Ось воно все голосніше . . .
Зав'яжіть тісніше рани,
Шкода кров губити марне! . . .«

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки,
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою.

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін бойовиська.

І холодне серце в грудях,
Мов воно всю кров стеряло,
Але поки я притомна —
Стогін мій не залунає.

Стогін мій не залунає,
Я гукну, мов бранець-лицар:
»Хто живий? Зійди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,

Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров поллеться,
Хай умру від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита! . . . «

Ялта, 18. XI. 1897

ВІЧЕ

Ще старість не прийшла, а все минуле
не раз мені стає перед очима,
і я дивлюсь так пильно, мов боюся,
що більш мені не прийдеться побачить
того садочка спогадів моїх,
що міниться барвистими квітками
при світлі мрії, мов при західнім сонці.
Ось і тепер повстав дитячий спогад
і кличе й вабить: глянь на мене ще раз!

В дворі старого замчища-руїни
зібрались ми на віче, все поважні,
учені голови, гладенькі й кучеряві,
і віком не малі, — якби зложити
літа усіх, либонь століття вийшо б!
Ми всі були на зборах, всі дванадцять.
Обачні люди, тямили ми добре,
що ми живем у небезпечний час:
поставили сторожу біля брами, —
як хто надійде, щоб давала гасло, —
і раду радили. Таємне товариство
ми закладали і ніхто з «великих»
до нього доступу не мусив мати.
Зложили всі обітницю врочисту
ховати таємницю до загину.

Яка ж була мета у товариства?

»Мета?« — »Великі« вже б не обійшлися без сього слова, ми ж були щиріші: в нас не було мсти. Було завзяття, одвага, може, навіть героїзм, і з нас було доволі. Ще ж до того була в гурті маленька Жанна д'Арк: тоненька, блідолиця, голосочок бринів, немов дзвінок, її очиці блакитні блискавиці розсипали, злотистее волосся розвівалось, мов орифлама. В нас її вважали за речницю великої снаги. Вона сиділа в замковій бойниці, неначе в ніші, і навколо неї було ще досить неба весняного в тій рамці кам'яній; західне сонце вінцем її голівку червонило. Вона держала слово, і багато великих слів у ньому поміщалось: братерство, рівність, воля, рідний край . . . Так, так, те все було. А далі слово змінилося у спів, і вся громада до дзвінкої промови прилучилась. О, то були такі »червоні« співи, яких либонь не чув старезний замок і в ті часи, коли червона кров йому красила твёрді, сиві мури. »Гартовані ножі« були в тих співах, а в серці у співців була любов до тих »великих«, що були малими на бенкеті життя. Летів той спів геть за зубчасті стіни і котився зеленими моріжками до річки, немов хотів поплисти за водою до вбогих сел, що мріли навкруги . . .

Зубчаста тінь від замкового муру все довшала, а далі й двір покрила.

В бійниці небо стало темносинім,
не стало вже червоного віночка
на голові малої Жанни д'Арк,
а ми співали . . . Раптом наша варта
нам гасло подала: »Гуси, додому,
вовк за горою!« — Все затихло миттю:
»великі йшли! . . Під муром притаївшись,
ми бачили, як постаті незграбні,
хитаючись та пишучи »мисліте«,
блукали по замковому дворі, —
»великі« йшли з веселої беседи.
Ой, видко шлях був довгий та трудний,
либонь їм там судилось ночувати . . .

Таємне віче розійшлося таємно;
скрадалися ніжки маленькі тихо
у темряві; ніхто не озивався;
ручки стискалися мовчки на прощання;
за брамою всі різно подались . . .

Де ви, мої товариші колишні?
Ми розійшлися, мов стежки по лісі.
Чи ви коли ще згадуєте замок
і всі ті речі, співи, таємниці?
Чи, може, вам — »великим«, мудрим людям —
тепер уже не до дитячих мрій? . .

[Буржут], 10. VIII. 1901

РИТМИ

1

Де поділися ви, голоснії слова,
що без вас моя туга німа?
Розточилися ви, як весняна вода
по ярах, по байраках, по балках.
Чом не станете ви, як на морі вали,
не гукнете одважно до неба,
не заглушите туги прибором гучним,
не розіб'єте смутку мосі душі
міцним на́прасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла кров'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява,
і посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім.
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!

26. VIII. 1900

2

Чи тільки ж блискавицями літати
Словам отим, що з тути народились?
Чому ж би їм не злинути угору,
мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?
Чом не розсипать над чорною ріллею,
мов дзвінкий дощ, просвічений промінням?
Чом не заграти колом танцюристим,
мов ті листочки, що зриває буря,
мов діамантові сніжинки в хуртовину?

Чи тільки зірка тим ясніше сяє,
чим темрява чорніша вколо неї?
Чи тільки в казці вироста калина
з убитої людини і чарує
усіх людей сопілкою дивною?
Чи тільки в казці лебідь умирає
не з криком навісним, а з любим співом? . .

26. VIII. 1900

3

Якби оті проміння золоті
у струни чарами якими обернути,
я б з них зробила золотую арфу, —
в ній все було б ясне, і струни й гуки,
і кожна пісня, що на інших струнах
бринить, мов голос вітряної ночі,
бриніла б на моїй злотистій арфі
тим співом, що лунає тільки в снах
дітей щасливих. Туга б відкотилась
від гуків тих геть-геть удалину,
мов білі тумані, пройняті сонцем,
що зда́лека леліють, наче злото,
не хмарою, а мрією здаються.
І жалі всі, в гармонію з'єднавшись,
озвались би, мов хори в емпіреях . . .

14. IX. 1900

4

ADAGIO PENSIEROSO¹

Хотіла б я уплисти за водою,
немов Офелія уквітчана, безумна,
за мною вслід плили б мої пісні,
хвилюючи, як та вода лагідна,
все далі, далі . . .

І вода помалу

¹ Adagio pensieroso — повільний, вдумливий музичний темп (італ..)

мене б у легкі хвилі загортала,
немов дитину в тонкий сповиток
І колихала б, наче люба мрія,
так тихо, тихо . . .

Я ж, така безвладна,
дала б себе нести і загортати,
пливучи з тихим, ледве чутним співом,
спускаючись в блакитну, ясну воду
все глибше, глибше . . .

Потім би на хвилі
зостався тільки відгук невиразний
моїх пісень, мов спогад, що зникає,
забутої балади з давніх часів, —
в ній щось було таке смутне, криваве,
та як згадати? Пісня та лунала
давно, давно . . .

А потім зник би й відгук,
і на воді б ще колихались тільки
мої квітки, що не пішли зо мною
на дно ріки. Плили б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились
до білих водяних лілей, — там стали б;
схилялися б над сонною водою
берез плакучих нерухоми віти;
у тихий захист вітер би не віяв;
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я безумна рвала,
спокій, спокій . . .

3. XII. 1900

5

PRESTO APPASSIONATO¹

. . . Ні! я покорити її не здолаю,
ту пісню безумну, що з туги постала,

¹ Presto appassionato — швидкий, пристрасний музичний темп (італ.).

ні маски не вмію накласти на неї,
ні в ясну одежу убрати не можу, —
б'є чорними крільми, мов хижая птиця,
і раниць, як тільки я хочу приборкати
її силоміць. — Гей, шаленая пісне!
І в кого здалась ти така непокірна?
Дивись, я сміюсь, коли серце ридає,
і погляд, і голос мені покорились,
я тиха, спокійна. А ти? — наче вітер!
Нема тобі впину. Тобі все одно,
що, стрівши, вогонь доведеш до пожару,
що хвилі спіткавши, розгониш до бурі,
що темнії хмари в хабс помішаєш,
що вбогу хатинку, останній притулок,
важкою лявиною скинеш в безодню, —
тобі все одно! Той нехай собі плаче,
хто іскру лишив на шляху, необачний,
хто човен непевній воді доручив,
хто вийшов в дорогу темньої ночі,
хто вбогу хатину, останній притулок,
поставив високо над краєм безодні, —
вдалась ти крилатою, — мусиш летіть!

Так, вільна, вільна пісня! Я не знаю,
на щастя, чи на горе тая воля,
та я ще не скувала їй кайданів,
не знаю я, де взять на них заліза
і на яким вогні вони куються.
Та певне вже — кувати не кувати,
а прийде час-година — розпадуться.
І стрепенеться визволена пісня,
і вирветься з неволі, як ридання,
що довго стримане, притлумлене таїлось
в темниці серця.

Не просіть потіхи,
ви всі, що смутні від такої пісні.
Нічого в ній лагідного нема.
Вона від туги й розпачу вродилась,

за скритий жаль вона помститись хоче
вогнем, отрутою, мечем двосічним туги.
Коли вам страшно, — геть ідіть з дороги!
Хай пролетить ся пісня одиноко,
як вихор через море льодовé.
Не треба їй ні сліз, ні спочування,
їй треба тільки волі і простору.
Так божевільний волю здобуває,
щоб гнатися на безвість до загину . . .

Летить безумна пісня — стережіться!
Бо жаль ваги не має, так як смерть.

1. II. 1901

6

Якби вся кров моя уплинула отак,
як сі слова! Якби мое життя
так зникло непримітно, як зникає
вечірнє світло . . . Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов'язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?
Хто гордощі вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двосічний?
Хто кликав брата святую орифламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кидай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому ж я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля чести,
або на власний меч грудьми упасти?
Що ж не дає мені промовить просто:
»Так, доле, ти міцніша, я корюся«.
Чому на спогад сих покірних слів
рука стискає невидиму зброю,
а в серці крики бойові лунають? . .

Кімполунг, 6. VI. 1901

О, як то тяжко тим шляхом ходити,
широким, битим, курявою вкритим,
де люди всі отарою здаються,
де не ростуть ні квіти, ні терни!
Здалека вабить, мріє те верхів'я,
що так палає золотим пожегом!
Непереможно прагну я поставити
там високо червону короговку,
де й сам орел гніздо не сміє звити!

Як порива мене палке бажання
піти туди пісками, чагарями,
послухати гірської пущі гомін,
заглянути в таємную безодню,
з потоками прудкими сперечатись,
поміж льоди дістатись самоцвітні,
збудити в горах піснею луна!
Проводарем хай служить короговка,
нехай тримає на слизькій дорозі,
аж поки на верхів'ї не замає,
змагаючись проти гірського вітру.

Коли ж мене на півдорозі стріне
важка лявина і впаде, мов доля,
на голову мою, тоді впаду я
на сніг нагірний, мов на білу постіль.
Хай по мені не плачуть смутні дзвони,
хай заспіває вільний, дзвінкий вітер,
закрутиться метелиця весела,
і зарояться сніжні зорі колом,
і з поцілунками холодними закриють
мені палкі та необачні очі . . .

[Буржут], 16. VIII. 1901

Чом я не можу злінути угору,
 туди, на те верхів'я золоте,
 де місяць просвітив біляву хмарку?
 Я ж бачила, як хмарка та вродилась:
 вона повстала з гучного потоку
 туманом білим, парою без барви,
 і тихо попливла понад водою
 глибокими ярами далі вгору,
 поволі підвелась, немов насилу,
 і вгору подалась. Вона чіплялась
 за смерекові гребені зелені,
 за уступи обголеної кручі
 і за колиби¹, там, на полонині,
 немов людина, що з тяжким зусиллям
 на гору добувається. І вийшла,
 і стала на верхів'ї, і всміхнулась
 до місяця, мов дівчина білява,
 і заясніла, легка та прозора,
 мов ясна мрія. Хто у ній пізнає
 оту важку, безбарвну, вогку хмару,
 що сунулась так тяжко по долині? . .

Ой, гори, гори, золоті верхів'я!
 Та нащо ж я до вас так пориваююсь?
 Та нащо ж я люблю вас так тужливо?
 Невже мені не суджено дістатись
 на ваші заповідні високості?
 Коли мені не дано крил міцних,
 щоб я могла орлицею підбитись
 геть високо понад найвищі гори,
 то прагну я собі потоків сліз,
 гарячих сліз, нестриманих, раптових,
 що рвуться з глибини самого серця
 джерелами живущої води.

¹ Колиба — курінь, у якому живуть пастухи або лісоруби в Карпатах.
 (Прим. Лесі Українки).

Нехай би з них душа моя повстала
і з мукою тяжкою подалася
на те верхів'я вічно світлянее,
що мріє здалека моїм очам
так неприступно, як і тії гори,
що я на їх лиш мрією літаю.
І може б, дух мій, наче тая хмарка,
на високості раптом одмінився,
просвічений нагірним, чистим світлом.

Буржут, 4. VIII. 1901

Гострим полиском хвилі спалахують
після бурі у місячну ніч,
наче військо мечами двосічними
хоче знять вражі голови з пліч.

Зброї полиск і гомін розкотистий,
се неначе повстання гуде,
наче сила народня узброєна,
без упину на приступ іде.

Кожний меч — промінь світла небесного —
впав згори й знов угору зроста;
кожний гук — відгук сили одвічної,
що руйнує й будує світá.

людське море, ти, сило народня,
з чого ж ти собі зброю скуєш?
Що повстане на місці порожньому
того світа, що ти розіб'єш? . . .

8. XI. 1902, San Remo

ДОЧКА ІЄФАЯ

Пусти мене, мій батеньку, на гори,
де ряст весняний золотом жаріє,
де вітер цвіт з мигдалів обсипас,
хай він мене дощем рожевим скропить,
оплаче цвітом молодість мою.

Там, кажуть, з гір усю країну видко, —
нехай востанне я побачу більше,
ніж бачила за все життя коротке,
хай стану ближче до ясного сонця,
скажу йому: веселее, прощай!

Зберу всіх подруг, всіх моїх коханих,
я ще ніколи так їх не любила,
як от тепер востанне, перед смертю,
ми будем плакати не слізьми, піснями
веселе дівування спом'янем.

Я золотим квіткам віддам всі мрії,
я вітрові свою дівочу волю,
у світ пуцу з піснями всі думки,
мов пелюстки, осиплються бажання.

Хай я сама сирій землі належу, —
віддай мене тому, кому обр'ік, —
а те, що я на горах заспіваю,
належить сонцю, вітрові й весні,
кров кане в землю, а воно хай лине . . .

Не бійся ти, що з гір я не вернуся,
що вже несила стане покидати
веселого, весняного життя.

Ні, я прийду покірною і мовчазною,
схилюсь, мов квітка, на жертковий камінь,
бо знатиму — хоч би сто літ жила,

такої пісні вже б не заспівала,
життя такого більше не зазнала б,
як в час прощання на горі високій.

Даруй мені, мій батеньку, той час,
якщо ти хтів би, щоб твоя дитина
одважно йшла на ту дочасну страту,
очей в сльозах до гір не обертала
і з сонцем не прощалася риданням,
тебе людей і Бога не кляла.

Пусти мене, мій батеньку, на гори!

4. II. 1904, Тифліс

* * *

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу неблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
»Смерть Україні«! — Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: »Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована«.
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.

І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.
А далі розлилось червоне море,
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило —
кого? Ой леле! Новий фараон
пройшов живий через червоне море,
але їздець і кінь пропав навіки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубни і лети в танок з нестяму,
кінь і їздець в червонім морі згинув,
тобі зостався спадок на покраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.

Такий для нас був вихід із Єгипту,
немов потоп. Заграло та й ущухло
червоне море, висохло, й осталась
безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраїль,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тіпню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух величний,
що вогняним стовпом палав у темі,
а вдень ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїм очам,
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю

навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: »Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неславі«.

І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати
своєму народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духу заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?

Коли загине н о в и й Вавилон?

10/IX. 1904, Зелений Гай

* * *

В холодну ніч самотній мандрівець
в глухім бору знайшов старе кострище:
при місяці білів холодний попілець,
чорніло вколо нього пожарище,
стриміло кілька цілих ще дровець,
були сирі ті, що лежали вище,
либонь отой, хто сей вогонь палив,
недопаливши, кинув і залив.

І мандрівець тремтячими руками
почав багаття згасле ворушити,
знайшов десь іскорку межі трісками
і втішився, і став її живити.
Затлівся присок дрібними зірками,
та вогник не спалахнув ні на мить,
і мандрівець, прогаявши годину,
подався геть, проклявши пожарину.

А іскра тліла в попелі важкім
і ятрилась, мов незагойна рана,
все не могла ожить в огні яркім,
і хворий пал той жеврів аж до рана.
Назустріч сонцеві в димку тонкім
вогню блиснула смужечка багряна.
А поки сонце осіяло бір,
вогонь вже лютував, мов дикий звір.

[1906, приблизно VI]

LÉGENDE DES SIÈCLES*

Здавен було маріо: коли б мені сила,
то я б у той храм таємничий вступила,
де світять крізь пітьму науки дива,
де людська не хилиться вділ голова,
а гордо здіімається чоло думливе,
знаття свого певне, і ясне, й щасливе,
де ллється у душу величний спокій,
немов легендарний цілющий напій.
Гадала: замкнуся у тиху кімнату,
на скарби всесвітньої думки багату,
сховаю в книжки всі чуття, мов у труни,
замовкнуть у серці моему всі струни,
сама тільки думка, холодна, ясна,
жива в мені буде, вона лиш одна.
Мій розум тоді розів'ється так вільно
і буде зорити без гніву, а пильно
на давні віки, на колишні події,
на трупи світів, на померлі надії,
на марища віри, на кості людей,
на зародки звірів, ростин та ідей.
Все злучиться в цілість — природа і люди,
що є, що минуло, що сталося, що буде,
і рідне й чуже поєднається щільно

* Легенда віків (франц.).

і житиме в думці моїй нероздільно,
затихнуть навек ворожнеча і болі,
не буде діяти вже її ганьба неволі
усім моїм мукам настане кінець —
і се буде пильної праці вінцець.

* * *

Так марила . . . аж надійшла під браму —
не храму, ні, а тільки огорожі,
що там стоїть, неначе на сторожі
і заступá профанам вхід до храму
Високий був у брамі тій поріг,
його переступить не кожен міг.
Не перейшла і я, — жадібний зір
промкнувся тільки за поріг до двору,
хотів пробігти по всьому простору
і потьмарився — то страшний був двір,
між трупами світів, ідей, народів
вились, як змії, звої хороводів.
Якісь чужі, незнані племена
людей чи звірів виринали дикі
із сутіні віків, страшні, великі,
зникали з ним враз їх імена . . .
Од їх лишилися тільки дивні руни.
І затремтіли мого серця струни.
Колись так, може, й наша рідна мова
зостанеться на загадку вікам
— — — — —
німим, холодним, дивним трупом слова.
— — — — —
— — — — —

Стогнав він під напасницьким бичем,
тиранам груди пробивав мечем,
укупі з бранцями ридав він у полоні,
пророкував у гордім Вавилоні,

горів пожаром, в небо линув з димом,
і ріс, і падав з Картагеном, з Римом,
і гартувався серед бучних чвар,
від різновірних мучився примар,
на мільон часток він поділився,
і все ж він ні на йоту не змінився.
Коли стрічав гурти рабів німих,
свій голос гучно подавав за них,
і в їх гіркій, давно минулій долі
все бачив образ рідної неволі.

— — — — —

Насунула важка, червона хмара,
гула в ній громом братобійна чвара,
вона покрила цілую країну
і повернула всю її в руїну.
Замерк мій дух, і серце заніміло,
і слово з уст озватися не сміло,
бо та країна — то була моя . . .

—————

НАРОД ДО ПРОРОКА

Ти прокляв нас прокльоном важким
за жорстокість, упертість і зраду.
Сам судив нас, і вирок дав сам
і нікого не кликав на раду.

Скорпіоном язик твій був нам,
без жалю ти картав нас невпинно.
А тепер ще й стоїш проти нас,
мов ображений ти безневинно.

І тепера здається тобі,
що вже й світ не видав стільки муки,
скільки ти від народу прийняв
за свої велемудрі науки.

Ой, який же це з тебе пророк,
що твоє винозорее око
тільки власною бачить біду,
та й тієї не бачить глибоко?

Ти ще скарги розводиш та жаль,
ти, єдиний безсмертний в сім тлумі!
Адже вічно твій житиме дух
вкупі з словом в прокльонах та глумі.

Хоч побити ми можем тебе,
каміняччя наверхавши силу,
алеж тим тільки вищу тобі
і міцнішу насиплем могилу.

Хоч блиснеш, мов летюча зоря,
се для твого безсмертя доволі,
ми ж, неначе Молочная путь,
мусим довго світитись поволі . . .

І проте ще ворожая ніч
щохвилини на всіх нас читає,
зимні руки — важке забуття
із простору віків простягає.

Де є камінь такий на шляху,
щоб на нього не збили ми ноги?
Чи бував нам проводар такий,
щоб не вів манівцем, без дороги?

І зачерствіли наші серця,
мов рілля через довгу посуху,
та за теє не нас ти клени,
проклинай своє браття по духу.

Чи один же такий, як і ти,
нам казав: »Так говорить Найвищий«.
Інший тому брехню завдавав:
»Я від Бога«, — казав. Хто — щиріший?

Адже тільки не хутко діла
виявляють нещирість у слові,
як же маєм одразу, без діл,
пізнавать вашу душу по мові?

О, якби ж ми побачить могли
власним оком хоч раз того Бога,
що до нього ви кличете нас!
Як стріла стала б рівна дорога.

Ох, якби ж він і нам уділив
світла мудрости з свого проміння,
ти б не кидав прокльонів на нас,
ми б не кидали в тебе каміння.

Та чи був би ти радий, щоб ми
раптом стали, як ти, всевидюці?
Ей! либонь, ти б сконати волів,
як вигнанець-пророк серед пуці.

3/XII 1907, Ялта

СОН

Тепло та ясно . . . Чи се Єгипет?
Так, се Єгипет . . . синій намет
неба високого міниться сяєвом . . .
Ох, та й високо ж! Як вільно, як радісно.
Так, се Єгипет . . .

Тихо та любо . . . Чи се Україна?
Так, се Україна . . . Он і садок,
батьківська хата і луки зеленії,
темнії вільхи, ставочок із ряскою . . .
Так, се Україна . . .

Можна спинитись . . . Годі блукання . . .
Все буде добре . . . Рідний мій край
вкупі зі мною одужав від злигоднів,
небо не хворе, не плаче, не хмуриться,
люди веселі і я . . . не будіть . . .

Все буде добре . . .

7. IV. 1910.

ПРО ВЕЛЕТА

(Казка)

Давно, в дитячий любий вік,
в далекім ріднім краю
я чула казку. Чула раз,
а й досі пам'ятаю.

Мені її розповідав
малий сільський хлопчина
без тенденційної мети,
бо він же був дитина.

Ні, він розказував її
з простотою святою
(я, може, помилку роблю,
що казку в рими строю).

Ми з ним сиділи у садку
вечірньою порою,
в той час, як захід розпалив
пожежу за горою.

Вечірній вітер турбував
стареньку нашу грушу,
і щось таємне і жаске
нам заглядало в душу.

Усе лякало нас: трава,
що тихо майоріла,
і гаю дальнього стіна,
що в заході горіла.

Та навіть в груші тій старій
ми певності не мали, —
хто знав, про що її гілки
»на мигах« промовляли?

А найстрашніші нам були
оті ставні тополі,
що вишикувалися в ряди —
запевне, з злої волі!

Бо все те, запевняв Лаврін
(так приятель мій звався),
зросло на велеті тому,
що з Богом позмагався.

Той велет сильний був колись
не тілом лиш, а й духом,
всі людські пута й кайдани
зривав єдиним рухом.

Його збороти не могла
ніяка міць ворожа,
поки на нього не прийшла
таємна кара Божа.

Чим вслет Бога прогнівив,
того Лаврін не відав.
Питала потім я й старих,
та жоден не повідав.

Не встрілив велета Господь
своїм ясним перуном,
а тільки сном його накрив,
немов м'якеньким руном.

Сон, кажуть, Божа благодать, —
ні, часом кара Божа!
Спіткала велета у сні
пригодонька негожа.

Ліг велет — думав, на часок,
та й спить уже століття,
землею заснітився весь
і марить про страхіття.

Бо скористали вороги
з його важкої млости,
безкарно точать з нього кров
і трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
залізними дротами,
припалили до глибоких ран
неситими ротами.

Не раз до серця глибини
сягають хижі руки,
а велет спить камінним сном,
хоч терпить люті муки.

Часами болізно у сні
наморщить густі брови,
тоді стинаються й шумлять
гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить неслівський біль,
він трохи ворухнеться,
по тілу корчі пробіжать,
уся земля здригнеться.

Та не бояться вороги,
гадають: »Ет, примара!«
Але ущухне Божий гнів,
минеться й Божа кара.

І встане велетень з землі,
розправить руки грізні,
і вмить розірве на собі
усі дроти залізні.

»Все, що налипло на йому́,
одразу стане руба . . .« —
хлоп'я спинилось. Нам обом
волосся стало дуба.

»Коли ж він встане?« — тремтячи,
спитала я хлопчину.
»За рік, сто рік чи за безрік,
а може, й в сю хвилину«.

Тут раптом вихор налетів,
і дерева здригнули.
Ми, як сполохані пташки,
до хати враз майнули . . .

Кохана стороно моя!
Далекий рідний краю!
Щораз згадаю я тебе,
то й казку сю згадаю.

Єгипет, 5/II 1913

ІФІГЕНІЯ В ТАВРІДІ

(Драматична сцена)

Діється в Тавриді, в місті Партеніті, перед храмом Артеміди Таврідської.

Місце над морем. Море вдається затокою в скелистий берег. При самому березі голі, дикі, сіро-червоні скелі, далі узгір'я, поросле буйними зеленощами: лаврів, магнолій, олив, кипарисів і т. і. — цілий гай. Високо над кручею невеликий півкруглий портик. Скрізь по узгір'ю межі деревами біліють сходи, що спускаються до храму. З лівого боку, на самій сцені великий портал храму Артеміди з дорійською колонадою і широкими сходами. Недалеко від храму між двома кипарисами статуя Артеміди на високому подвійному п'єдесталі; долішня частина п'єдесталу робить чималий виступ, немов олтар, на виступі горить вогонь. Від храму до моря йде стежка, виложена мармуром, вона спускається в море сходами.

З храму виходить хор дівчат таврідських у білих одежах і в зелених вінках. Дівчата несуть квіти, вінки, круглі, оплисковаті кошики з ячменем і сіллю, амфори з вином та олією, чарки і фіяли. Дівчата прикрашують п'єдесталь статуї квітками та вінками і співають.

Хор дівчат

С т р о ф а

Богине таємна, велична Артемідо,
Хвала тобі!
Хвала тобі, холодна, чиста, ясна,
Недосяжна!

А н т и с т о ф а

Горе тому, хто зухвалий подивиться
На непокриту богині красу,
Горе тому, хто руками нечистими
Шати пречисті богині торкне, —
Тіні, спотворені місячним сявом,
Кращими будуть, ніж образ його,
Рідная мати, на нього споглянувши,
Рідного сина свого не пізна.

С т р о ф а

Заступнице міцна коханої Тавриди,
Хвала тобі,
Хвала тобі, потужна, невблаганна
Богине стріл!

А н т и с т о ф а

Горе тому, хто словами безчельними
Грізну богиню образить здола,
Горе тому, хто не склонить покірливо
Гордее чоло — богині до ніг!
Місячний промінь скоріш не дістанеться

До океану глибокого дна,
Аніж не влучить стріла Артемідина
В серце безумця зухвале, палке.

З храму виходить Іфігенія в довгій одежі і з срібною діядемою над чолом.

С т р о ф а

Іде богині жриця наймиліша, —
Віддаймо честь!
Віддаймо честь; її сама богиня
Обрала нам.

А н т и с т о ф а

З краю далекого, з краю незнаного
Нам Артеміда її привела,
Все таємниця в дівчини величній,
Рід її, плем'я і ймення само.
В гаю святому у ніч Артемїдину
Жертву таємну приносили ми,
Там показала нам в сяєві срібному
Сюю дівчину богиня сама.

Іфігенія тим часом бере велику чарку в одній з дівчат і фіял у другій, третя дівчина наливає їй в чарку вино, четверта олій у фіял, Іфігенія зливає вино і олій на вогонь, потім посипає олтар свяченим ячменем та сіллю, беручи те з кошків, що подають дівчата.

Іфігенія

(приносить жертву)

Вчуй мене, ясна богине,
Слух свій до мене склони!
Жертву вечірню, сьогодні подану, ласкаво
прийми.
Ти, що просвічуєш путь мореходцям, на хвилях
заблуканим,
Наші серця освіти!
Щоб ми стояли, тебе прославляючи,
Серцем, і тілом, і думкою чистії,
Перед твоїм олтарем.

Хор

Слава тобі!
Срібнопрестольная,
Вічно-осяйна,
Дивно-потужная!
Слава тобі!

Іфігенія

Ти, переможная, стрілами ясними
Темряву ночі ворожу поборюєш, —
Нам свою ласку з'ясуй!
Темнії чари, таємні наслання Еребові,
Нам поможи побороть!

Хор

Слава тобі!
Срібнопрестольная,
Вічно-осяйна,
Дивно-потужная!
Слава тобі!

Іфігенія віддає дівчатам чарку і фіял, робить знак рукою, і дівчата ідуть у храм. Іфігенія ворушить багаттям на олтарі, щоб ясніше горіло, поправляє покраси.

І ф і г е н і я

(сама)

Ти, срібнолука богине-мисливице,
Чести і цноти дівчат обороннице,
Поміч свою нам подай . . .

(Падас на коліна перед олтарем і простягас в розпачі руки до статуї).

Прости мене, величняя богине!
Устами я слова сі промовляю,
А в серці їх нема . . .

(Встас, одступас від олтара і дивиться на море).

А в серці тільки ти,
Єдиний мій, коханий рідний краю!
Все, все, чим красен людський вік короткий,
Лишила я в тобі, моя Елладо.
Родина, слава, молодість, кохання
Зосталися далеко за морями,
А я сама на сій чужій-чужині,
Неначе тінь забутої людини,
Що по Гадесових полях блукає,
Сумна, бліда, безсила, марна тінь!

(Іде на сходи порталю і притуляється до колоци).

Холодний мармур — тільки ж і притулку!
А як було я голову схияляла
До матері коханої на груди
І слухала, як рідне серце билось . . .
Як солодко було тримать в обіймах
Тоненький стан мого хлоп'ятка-брата,
Мого золотокудрого Ореста . . .
Латони дочко, сестро Аполлона!
Прости своїй рабині спогад сей! . . .
Хоч би мені вітри принесли звістку,
Чи там живий ще мій шановний батько
І люба матінка . . . Сестра моя, Електра,
Вже досі одружилась. А Орест?
Він досі вже на грищах олімпійських

Отримує вінці. Як мусить гарно
Оливи срібне листя одбивати
Проти злотистих кучерів його.
Та не за прудкість візьме нагороду,
Хіба за диск, бо завжди Ахіллес
Вінці за прудкість брав. Чи він живий,
Мій Ахіллес? . . . Тепер уже не мій, —
Там, може, еллінка або троянська бранка
Зове його своїм . . . О Артемідо,
Рятуй мене від мене, захисти!

*(Сходить знов додолу і сідає на найближчому щаблі сходів
під кипарисом).*

Як зашуміли смутні кипариси!
Осінній вітер . . . Хутко вже й зимовий
По сій діброві звіром зареве,
Закрутиться на морі сніговиця,
І море з небом зіллються в хаос,
А я сидітиму перед скупим багаттям,
Недужа тілом і душею хвора,
Тоді ж у нас, в далекій Арголіді,
Цвістиме любо вічна весна,
І підуть в гай аргоські дівчата
Зривати анемони та фіялки,
І може . . . може, спом'януть в піснях
Славетну Іфігенію, що рано
Загинула за рідний край . . . О Мойро!
Невже тобі, суворій, грізній, личить
Робити посміхи над бідними людьми?!
Стій, серце вражене, вгамуйся, горде,
Чи нам же, смертним, на богів іти?
Чи можем ми змагатись проти сили
Землєрушителів і громовладців?
Ми, з глини створені . . . А хто створив нас?
Хто дав нам душу і святий вогонь?
Ти, Прометею, спадок нам покинув
Великий, незабутній! Тая іскра,
Що ти здобув для нас від заздрих олімпійців,
Я чую пал її в своїй душі,

Він, мов пожежі племін, непокірний,
Він висушив мої дівочі сльози
В той час, як я одважно йшла на жертву
За честь і славу рідної Еллади.
Ви, еллінки, що сльози проливали,
Як Іфігенію на славну смерть вели,
Тепер не плачете, що ваша героїня
Даремне, на безслав'ї тихо гасне?

(Стас перед олтарем).

Навіщо ти мене, богине, врятувала,
В далеку чужину завела?
Кров еллінки була тобі потрібна, —
Щоб погасити гнів проти Еллади, —
Чому ж ти не дала пролити кров?
Візьми її, — вона твоя, богине!
Нехай вона не палить жил моїх!

(Дістас з-за олтаря жертвоний ніж, одкидає плащ і заміряється мечем проти серця, але раптом пускає меч додолу).

Ні, се не варт нащадка Прометея!
Коли хто вмів одважно йти на страту,
Той мусить все одважно зустрічати!
Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сій стороні
Без слави, без родини, без імення,
Хай буде так.

(Смутно похиливши голову, іде до моря, стиняється на найвищому щаблі сходів, що спускаються в море, і дивиться який час у простір).

Аргосе, рідний мій!

Воліла б я сто раз умерти,
Ніж тут жити! Води Стікса й Лети
Не вгасять спогадів про любий рідний край!
Тяжкий твій спадок, батьку Прометею!

(Тихою, рівною ходою віддаляється в храм).

Willa Iphigenia, 15/I 1898

В ДОМУ РОБОТИ В КРАЇНІ НЕВОЛІ

Діялог

Велика, залита соняшним світлом полудневим площа в околиці Мемфіса; на заході вона переходить у справжню пустелю, піскувату, повиту сухим маревом, тремтячим від спеки; на сході її оточують зарослі папірусу та лотосу, що вкривають багна, позосталі від нільської поводі. Посеред площі величезна будова, ще не скінчена: колонади, подскуди ще без капітелів, але поставлені по виразному пляну, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічничих ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а декотрі й зовсім ще без голів. Гурти робітників працюють коло будови: хто робить цеглу, хто носить мул та воду для неї з багнистих зарослів, інші, під наглядом будівничого, вивершують колони, кладуть перші вінці стелі, різьбарі й малярі заходжуються ретельно коло покрас і статуй. Але дедалі робота стає млявою, полуднева змора давить всіх — і рабів, і доглядачів.

Старший дозорець

(глянувши на соняшний дзиґар перед статуєю бога Ра).

Полудень! Відпочинок всім! Лягайте!

Робітники покидають роботу і вкладаються, здебільшого де хто стояв. Декотрі шукають затінку, інші виймають харчі й живляться, але найбільше таких, що падають, як мертві, спати ниць-ма або й горілиць на розпеченім піску, на камінні, на самім красчку мура, впродовж брусів межі колонами, навіть на колінах у колосальних богів; сонце блищить на спітнілих лобах, одяга мов палас відблиском гарячого проміння — раби не чують, сплять важким сном, що розпирає їм груди спішним, нерівним диханням.

Раб-гебрей

(в заболоченій одсжі, шкарубкій від мулу, увесь засмічений присохлим баговинням, худий вузькогрудий, знесилений. Нетерпляче кидається, притуляючи голову до затіненого боку бруса каміного. Голос його хрипкий, змордований, сам він наче непритомний).

Ой, Боже, сил! Невже я не засну? . .

Ой, спати, спати, спати хоч хвилину,

бо вже не видержу! . . Ой, Боже, помсти! . .

Раб-егіптянин

(одяга його замащена фарбами, але ніякого іншого бруду на ній нема; він худий, як і гебрей, але його тонка, сучорлява постать

широкоплеча і неначе викована з червоної міді, по ній знати
уперту, незламну силу, якусь немов немодську витривалість. Він
сидить на великому пальці ноги колосального Озіріса і їсть су-
хого коржа з часником, запиваючи водою з глиняної тиковки.
Його довгасті прижмурені очі дивляться з добродушною насміш-
кою на гебрея. Згодом він озивається до гебрея тонким, трохи
рипучим голосом).

Яка там помста? Що ти плещеш? Хто ж се
над ким помститись має? За що? Про що?
От не базікав би, давно б заснув . . .
Ти, може, їсти хочеш?

Г е б р е й

(дражливо)

Одчепися!

(Помовчавши, ще дражливіше).

Як ти питаєш, за що, про що помста?
Чи ти на сонці не печешся зрання
до вечора? Чи спина не болить?
Чи голову не ломить? Ти з кришталю?
Ти мідяний? Ти камінь чи людина?
Ще не обридло бабратися в фарбах
так, як мені в болоті?

Є г и п т я н и н

Ото-то!

Се чиста нільська повідь! Заливає
мене словами — пробі, утоплюсь!
Ну, спека — се ж бо літо! Ну, втомився,
ну, фарба, ну, болото — що ж такого?
На те робота.

Г е б р е й

(стоплюється і б'є себе в груди).

Нащо та робота?!

Скажи, навіщо? Хто в сім клятій краю
те відає, навіщо нас мордують?
Нехай би се був дім, чи там двірець,
чи хоч темниця, клуня, стайня, хлів,

а то — каміння купа величезна,
поставлена стовпами, бовванами
довготелесими — який в тім глузд?

Є г и п т я н и н

Адже се храм — чи ти ж того не знаєш?

Г е б р е й

А що то храм? Навіщо він?

Є г и п т я н и н

Та як же?

Богам же треба теж оселю мати.

Г е б р е й

Богам? Оселю?

(Показує на небо і на пустелю).

То чия оселя?

Чия то хата, я тебе питаю?

Є г и п т я н и н

(спокійно)

Та то зовсім не хата й не оселя.
То так неначе царство, в ньому се,
що ми будуємо, є мов двірець,
се хата Ра, оселя Озіріса,
притулок для мандрівниці Ізиди,
колиска Горусу, спочинок Фта,
майстерня Тота, Апісовий хлів,
Анубіс, Нейт, Аммон домують тут.

Г е б р е й

(затикає вуха)

Ой Боже, грому, заглуши мене!
Нехай я хоч іменнів сих не чую!
Гірка моя неволя, та найгірше
в ній те, що я служу отим потворам, —
не хочачи, кленучи, а служу!

Ношу болото на прокляту цеглу
і сам стаю болотом, сам з душею!

(До єгиптянина).

Скажи мені, якби тебе не гнали
на сю роботу силоміць, ти став би
по власній волі будувать оселі
усім отим, що ти тут називав?

Є г и п т я н и н

Авжеж би став.

Г е б р е й

То, значить, задля тебе
нема тепер неволі? Ти не раб?

Є г и п т я н и н

Е, де вже там не раб!.. Якби я сам
був паном над собою, я б не так
роботу сю розклав: спочинок довший,
святá частіші я б собі давав,
і страву певне б мав далеко ліпшу,
мене б не бито — се вже річ видима!
Либонь, що я б не мури малював, —
різьби, малярства, будівництва вчився
Тоді б я дещо тут зробив інакше:

(Показує рукою в різних напрямках).

Сю постать я б зробив далеко вище,
а тую нижче; не жовтогарячу,
але червону фарбу тут поклав би;
не так би, може, й цілий підмурівок
я зложив би — сей довгастиий надто, —
я більше б лотос брав, а не папірус
за взорець для стовпів . . .

Г е б р е й

Але роботи
не кинув би?

Є г и п т я н и н

Ой, ні! Хай Тот-майстерник мене ховає від неробства! Всі ми, єгиптяни, працюємо ретельно не тільки по неволі, а й з охоти. Не раз, мені здається, я робив би незмірно краще, якби я був вільним, отак, як будівничий наш, наприклад. От щастя жити так, як він живе! . .

(Розлягається вигідно на виступі сандалії Озірісової і, зажмуривши очі, вголос марить).

Ні, ще не так! . . Не так, як будівничий — він все таки не сам собі господар, — накаже перше цар, жерці присудять, а потім він буде, що звелять. А я б не так. Я будував би храми по-своєму, я б видумав нові емблеми для богів, а колонади зовсім би не таким порядком ставив, — я б їх еднав по три, по п'ять, по сім, отак, як пальми часом виростають . . . І, щоб то був за храм! Боги мої . . .

(Посувається ближче до єврея і говорить пошепки).

А знаєш, я б ховав у пірамідах, скажу тобі по правді, не царів, а всіх, що добрії діла робили, всіх, що жили по правді. Задля того прийшлося би, правда, більші піраміди, ще вищі будувати, переходили робити довші в них, та се дарма, — вони, либонь, тоді були б ще кращі і вже б не зруйнувалися ніколи, бо все одно були б вони, що гори . . . Я б, може, просто гору обтесав і в ній попробував без ліку ходів, і саркофагів тисячі поставив, щоб стало їх хоч би й на всіх мерців.

Ото була б новітня піраміда,
якої світ ще не видав! . .

(Усміхається і затихає. Який час здається, що він спить, але згодом він озивається трохи сонним голосом до гебрея).

А ти?

Що б ти зробив, якби ти вільний став?

Гебрей

(що теж було стиснувся і лежав перухою, кепаче в якомусь отупілі, раптом схоплюється і різким рухом наближається до самого обличчя єгиптянина. Ще хрипким, аж беззвучним голосом, повний лютости і злорадості).

Я! Що зробив би я? Розруйнував би
усі ті храми ваші й піраміди!
Порозбивав би всі камінні довбні!
Всіх мертвяків повикидав би геть!
Загородив би Ніл і затопив би
увесь сей край неволі!

Єгиптянин мовчки одводять руку і дає в лице гебреєві, той з
проникливим криком падає додолу.

Дозорець

(прибігає з ким).

Що за крик?

Се що таке? А, прокляті раби!
Ані заснеш, ані спочинеш з ними!

(Б'є обох ким).

Тепер ідіть обидва на роботу
раніше від усіх. Се вам за кару!

(Відходить).

Єгиптянин

*(бере відро з фарбою і квачі, лагодячись їти малювати мура.
До гебрея).*

Ти, слухай-но, не гнівайся на мене,
воно, я знаю, не годиться битись,
але скипіло серце. Я й забув,
що ми ж таки товариші з тобою,

бо маємо ж ми спільний дім роботи.
Ти вже прости.

Г е б р е й

*(одвертається від нього і бере з долу брудного кошिका до
глин. Понуро).*

Нічого, так і треба,
я мушу знать, що я тут раб рабів,
що він мені чужий, сей край неволі,
що тут мені товаришів нема.
Більш ти від мене й слова не почувеш!

Розходяться — єгиптянин до будови, євреї до нільського
багна. Інші раби сплять.

Київ, 18/X 1906 р.

БОЯРИНЯ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

I.

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини, Олекси Перebійного. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики; на столі, прилагоджено до вечері. Стара Перebійниха дає останній лад на столі, їй помагає дочка її Оксана і служебка. Через садок до рундука ідуть Перebійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя йому видно одразу, що він не москаль.

ПЕРЕБІЙНИЙ *(до гостя)*.

Моя стара управилась хутенько!
Дивись, уже спорудила й вечерю,
поки ми там на цвинтарі балачки
провадили.

ПЕРЕБІЙНИХА *(зіходить трохи з рундука назустріч гостеві)*.

Боярине, прошу
зажити з нами хліба-соли.

СТЕПАН *(уклоняючись)*.

Рад-би,
шановна пані-матко, та не смію,
коли-б не гнівались старі бояри, —
я й так уже давно від них одбився.

ПЕРЕБІЙНИЙ.

Про них ти не турбуйся. Підкоморій
їх запросив на бенкет, а тебе
я випрохав до нас: »Я сам, кажу їм,
щось недугую трохи, то не можу
на бенкетах гуляти, а Степана,
по давній приязні до його батька,
хотів-би пригостити в себе в хаті.
Він молодик, йому ще не пристало
на бенкети великі учащати.«
Боярам, видно, вже запах медок
та варенуха, отже роздобрилися
та й мовили: »нехай собі п а р н і ш к а
сидить у тебе хоч і до від'їзду.
Навіщо він нам здався?«

СТЕПАН. От спасибі,
пан-отченьку!
(Зіходить на рундук з господарями).

ПЕРЕБІЙНИЙ.
Я джурі накажу,
нехай перенесе твоє манаття
до нас, та й заберу тебе в полон,
поки не визволять бояри.

СТЕПАН. Боже!
Такий полон миліший од визволу.

ПЕРЕБІЙНИХА (до Оксани).
Піди лиш, доню, там пошли Семена.
(Оксана виходить і незабаром вертається).

СТЕПАН.
Якби лиш я не став вам на заваді . . .

ПЕРЕБІЙНИХА.
Ото-б таки! Ще в нас у хаті стане
для гостя місця!

ПЕРЕБІЙНИЙ.
Ти, синашу, в мене
забудь всі церегелі. Таж зо мною
небіжчик батько твій хліб-сіль водив,
укупі ми й козакували.

(Садовить Степана і сам сідає при столі. До Оксани).

Дочко,

ти-б нас почастувала на початок.

(Оксана наливає з сулійки дві чарки — батькові й гостеві).

ОКСАНА.
Боярине, будь ласка, призволяйся.

СТЕПАН (узявши чарку, встає і вклоняється Оксані).

Дай Боже, панночко, тобі щасливу
та красну долю!

ОКСАНА.
Будь здоровий, пивши.

(Степан, випивши, знов сідає. Оксана частує батька .Всі
вечеряють).

ПЕРЕБІЙНИЙ (до Оксани).
А він спочатку не пізнав тебе,
ти знаєш? Запитав: яка то панна
у першій парі корогву несе?

ОКСАНА (усміхаючись і поглядаючи на Степана).
Коли?

ПЕРЕБІЙНИЙ.

Та отодіж, як ти на Трійцю
в процесії між братчицями йшла.

СТЕПАН.

Ти завжди носиш корогу?

ОКСАНА *(з певною самовтією)*.

А як-же,

я перша братчиця в дівочім братстві.

ПЕРЕБІЙНИЙ *(жартівливо підморгнувши)*.

Се вже тобі не та мала Оксанка,

що ти, було, їй робиш веретенця.

ОКСАНА.

Ті веретенця й досі в мене є . . .

(Замовкає, засоромившись).

СТЕПАН *(втішений)*.

Невже?

ОКСАНА *(перебиваючи няюку для неї розмову. До матері)*.

А де се, мамо, наш Іван?

ПЕРЕБІЙНИХА.

Та де-ж? На вулиці між товариством.

ІВАН *(Оксани брат, молодий козак, увиходить з будинку)*.

Ба ні, я тут. Давайте, мамо, їсти.

ПЕРЕБІЙНИХА.

Ти-б уперід хоч привітався з гостем!

ІВАН *(сідаючи, недбало)*.

Ми вже віталися там коло церкви.

ПЕРЕБІЙНИЙ.

Він буде мешкати в нас до від'їзду.

ІВАН *(так само)*.

От як? Що-ж, добре . . . Слухай-но, Оксано, —
ця страва вже простигла, принеси
свіжої.

ОКСАНА *(уражена його недбалим тоном)*.

Службeka зараз прийде,

то й накажи їй.

ІВАН.

Ба, яка ти горда! *(До Степана)*.

У вас там на Москві либонь дівчата

так бришкати не сміють?

СТЕПАН.

Я московських

дівчат не знаю.

ОКСАНА.

Як-же се?

СТЕПАН. Я власне
недавнє на Москві. Поки ще батько
живі були, я в Кисві, в науці,
при Академії здебільша пробував,
а вже як батько вмерли, я поїхав
до матері на поміч.

ПЕРЕВІЙНИХА. Чом ти ліпше
сюди не персвіз матусі?

СТЕПАН. Трудно.
Нєма при чім нам жити на Вкраїні.
Сами здорові знаєте, — садибу
сплюндрували було до цеглини
ще за Виговщини. Були ми зроду
не дуже так маєтні, а тоді
й ті невеликі добра утеряли.
Поки чогось добувся на Москві,
мій батько тяжко бідував із нами.
На раді Перєяславській мій батько
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.

ІВАН. Мав кому держати!
Лихий їх спокусив давати слово!

ПЕРЕВІЙНИЙ. Тоді ще, сину, на-двоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться . . .
а потім . . . присягу не кожне зрадить . . .

ІВАН (*іронічно*). Та певне! краще зрадити Вкраїну!

СТЕПАН (*спалахнув, але стримався*).
Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.

ІВАН. Та, звичайне,
однаково, чиї лизати п'яти,
чи лядські, чи московські! . .

СТЕПАН.

А багато

було таких, що самотійно стали?

ПЕРЕБІЙНИЙ (до Івана).

Сутужна, сину мій, українська справа . . .

Старий Богдан уже-ж був не дурніший

від нас з тобою, а проте-ж і він

не вдержався при власній силі.

(*Перебійника, нахилившись сирові до вуха, шепоче щось. Той
истерпляче стріпус чубом.*)

ІВАН.

Батьку!

Що там замазувать? Кажімо правду!

Се річ не власна, се громадська справа!

Якби таких було між нами менше,

що, дома чесний статок протесавши,

понадились на соболі московські,

та руки простягали до тієї

»казни«, як кажуть москалі . . .

ПЕРЕБІЙНИХА.

Іване!

(*Сінас сина за полу.*)

СТЕПАН.

Не за-для соболів, не для казни

подався на Москву небіжчик батько!

Чужим панам служити в ріднім краю

він не хотів, волів вже на чужині

служити рідній вірі, помагати

хоч здалека пригнобленим братам,

єднаючи для них цареву ласку.

Старий він був обстоювати збройно

за честь України . . .

ІВАН.

Ти-ж молодий, —

чому-ж ти не підіймеш тої зброї,

що батькові з старечих рук упала?

СТЕПАН.

Як поясню тобі? . . Коли ще змалку

навчав мене з письма святого батько,

то він мені казав напам'ять вивчить

про Каїна та Авеля. »Мій сину,

мовляв, пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не з тьмяним, не тремтячи мов Каїн,
небесному отцеві одповісти,
коли тебе спитас: »де твій брат?«
А як-же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не дйткнути
ніколи нею брата? . . . І невже
мушкет і шабля мають більше сили
та чести, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так!

ПЕРЕБІЙНИЙ.

Не звикли якось ми такого чути . . .
проте . . . було-б на світі може менше
гріха і лиха, якби всі гадали
по-твоему . . .

ІВАН (*згiрдно*).

Се в Києві ченці

навчають отакого!

ОКСАНА.

Ти-ж, Іване,
у Києві не вчився. Звідки знаєш,
чого там навчають?

ІВАН (*зачеплений*).

От знайшлася

знанацька оборонниця для тебе,
боярине!

ОКСАНА.

Я тільки правду мовлю . . .

*(Засоромлена подається з рундука в садок. Увіходить з будинку
на рундук джура).*

ДЖУРА.

Там, пане, я приніс для гостя речі.

ПЕРЕБІЙНИЙ.

Ходім, Степане, покажу, де маєш
в нас мешкати.

СТЕПАН (*до Перебійнихи*).

Спасибі, пані-матко,
за хліб, за сіль!

ПЕРЕБІЙНИХА (*з косим поглядом на сина*).

Пробач, коли що може
прийшлося на перший раз не до сподоби . . .
(Степан з Перебійним і джурою йдуть у будинок).

ПЕРЕБІЙНИХА (до Івана нишком).

Ну й ти-ж таки! Хто-ж так говорить з гостем?

ІВАН.

Ат! Хай-же він хоч раз почує правду!

ПЕРЕБІЙНИХА.

Адже ти чув, що він казав . . .

ІВАН.

Овва!

бурсак та щоб не вмів замилить очі!

ПЕРЕБІЙНИХА.

Мені він до сподоби, — добрий хлопець,
такий увічливий . . .

ІВАН.

Та вам вже, звісно,

язиком приподобатись недовго.

ПЕРЕБІЙНИХА.

Чи сьак, чи так, а вдруге ти не будь
таким до гостя гострим! Се-ж неначе
на те його ми в хату запросили,
щоб ним помітувати. Незвичайно!

ІВАН.

Та вже гаразд, не буду зачіпати.

(Зіходить з рундука).

ПЕРЕБІЙНИХА.

Куди ти?

ІВАН.

От піду до товариства.

(Іде через садок, перескакує через тин і зникає.

— Увіходить служебка і збирає зо стола).

ПЕРЕБІЙНИХА.

Де ти, Оксано?!

ОКСАНА (виходить із-за куца з кухликом у руці).

Ось я, тута, мамо.

Се я барвінок поливаю.

ПЕРЕБІЙНИХА.

Справді,

полити слід, — зовсім посох на сонці.

Поливай-же й те, що ми пересадили.

(Перебійнича і служебка, зібравши зо стола, йдуть у будинок. —
Оксана, поливаючи квітки, співає, веснянки. В садку сутеніє. —

Степан нишком вилазить вікном з своєї кімнати на рундук,
прудко та звинто зіскакує з рундука на землю і підходить до
Оксани).

ОКСАНА (уриває спів і впускає кухля).

Ой лихо! Хто се? . .

СТЕПАН.

Панночко, се я.

Прости мене. Ти гніватись не мушиш,
бо ти-ж мене сама причарувала,
і звабила як соловейко співом.

Я не своєю силою прийшов . . .

ОКСАНА (*засоромлено і разом гордовито*).

Боярине, до чого сії речі?

Мені їх слухати не випадає. (*Хоче йти*).

СТЕПАН (*затримав її за руку*).

Ні, ти не підеш так . . .

ОКСАНА (*вражена, виривав руку*).

Се що за звичай?

Я не холопка з в о т ч и н и твоєї!

СТЕПАН (*змищений*).

Я не хотів образити тебе

Запевне, вільна ти . . . Яка журба

тобі, що я поїду на чужину

з розбитим серцем, що коханий спогад

про зустріч милу обілле отрута?

Тобі дарма, дівчино-гордівнице . . .

Хто я для тебе? Зайда, заволока . . .

Адже мене усюди так зовуть . . .

Ти завтра вже про мене й не згадаєш . . .

ОКСАНА (*спустивши очі*).

Хіба ти завтра їдеш?

СТЕПАН.

Що-ж маю

тобі тут очі мулити собою?

ОКСАНА.

Виходить, наче я тебе жену . . .

Я ще-ж тобі не мовила ні слова . . .

СТЕПАН.

Невже я маю ще й того діждатись,

щоб ти мені сказала: »вибирайся«?

ОКСАНА (*збентежена, зривав з вишні листочки, кусав їх і розщипус в руках*).

Який-же ти чудний? Ну, що-ж я мала

тобі казати? . . . Я не звикла так . . .

Я інших паничів роками знаю

і ще від них такого не чувала . . .

а ти . . . недавно що приїхав . . .

СТЕПАН.

Панно!

Ті паничі безжурно похожають
на щирому дозвіллі по садочках
та вибирають квітку для забави,
і тільки ждуть, щоб краще розцвілася.
А я-ж як в'язень, що на час короткий
з темниці вирвався і має хутко
з веселим світом знову попрощатись
і розцвіту не має часу ждати.
Мені була- б не для забави квітка,
я бачу в ній життя і волі образ
і краю рідного красу. Для мене
куточок той, де-б посадив я квітку,
здавався-б цілим світом . . . Я забув,
що ти живеш на волі, що для тебе
привабного нема нічого там,
де я живу, і навіть бути не може . . .

ОКСАНА *(стиха, похиливши голову)*.

Чого-ж ти так уже у тому певен?
Ти наче думаш, що я вже справді
якась ростина, що в мені немає,
ні серця, ні душі . . .

(В голосі злегка бреньть сльози. Вона уривас).

СТЕПАН *(знов бере її за руку, вона не боронить)*.

Оксано! зоре! . . .

Пробач . . . я сам не знаю . . . я не смію . . .
(З поривом). Ні я не можу, я не маю сили
тебе зректись!

(Пригортас, Оксану).

Серденько, скажи,

чи любиш ти мене? Промов-же слово!

ОКСАНА.

Хіба-ж би я з тобою так стояла?

(Ховас обличчя у нього на грудях. — Німа сцена).

СТЕПАН.

Я завтра старостів зашлю до тебе.

Чи батько твій їх прийме?

ОКСАНА.

Татко дуже

тебе вподобав і матуся теж.

СТЕПАН.

Що тільки дам тобі я на чужині
замість веселоців рідного краю?
Своє кохання вірне, більш нічого . . .

ОКСАНА.

Не думай, ніби я пуста панянка,
що тільки має на умі забави
та залицяння. Сі трудні часи
думок поважних і дівчат навчили.
Якби ти знав, як тут кров гнітить! . .

СТЕПАН.

Кров?

ОКСАНА.

Так. Не раз, вернувшись з походу,
лицарство з нами бавиться при танцях.
Простягне руку лицар, щоб узяти
мене до танцю, а мені здається,
що та рука червона вся від крові,
від крові братньої . . . Такі забави
не веселять мене . . . Либонь ніколи
не прийняла-б я перстень з руки
такого лицаря . . .

(Гладить йому руку).

Оця рука

від крові чиста.

СТЕПАН.

Се не всі вважають

за честь.

ОКСАНА.

А я відразу привернулась
до тебе серцем за твою латідність.
Скажи, чи всі такі в твоїй родині?

СТЕПАН.

Родина в нас мала: сестра й матуся,
та брат маленький. Так, вони у мене
всі не лихі.

ОКСАНА.

Твоя матуся може
не злюбить незнайомої невістки? . .
Що я тоді почну там на чужині,
далеко так від роду?

СТЕПАН.

Ні, Оксано,

того не бійся. Мати будуть раді,
що привезу я жінку з України, —
мій батько, умираючи, бажав,
щоб я десь в ріднім краю одружився.
Тебе-ж малою мати пам'ятають.

(Знов пригортає її).

Та й хто-ж би не злюбив моєї долі,
голубоньки Оксаночки моєї?
Се тільки в пісні всі свекрухи люті,
а ти побачиш, як моя матуся
тобі за рідну стане.

ОКСАНА.

Дай-то Боже!

СТЕПАН.

Мені тепер здається, що нігде
на цілім світі вже нема чужини,
поки ми вдвох з тобою. От побачиш,
яке ми там кубелечко зів'ємо
хоч і в Москві! Нічого-ж там чужого
у нашій хатоньці не буде — правда?

СТЕПАН.

Авже-ж. І знаєш, якось я не дуже
боюся тої чужини.

СТЕПАН.

Зо мною?

ОКСАНА *(усміхається)*.

Тим певне, що з тобою. Але й так,
хіба-ж то вже така чужа країна?
Таж віра там однакова, і мову
я наче трохи тямлю, як говорять.

СТЕПАН.

Та мови вже-ж навчитися не довго . . .
ну, ніби трохи тверда . . . Та дарма!
Оксаночка у мене розумниця, —
всього навчиться.

ОКСАНА.

Не хвали занадто,
бо ще наврочиш!

(Трохи посмутніла).

Я вже й так боюся . . .

СТЕПАН.

Чого, єдина?

ОКСАНА.

Якось так упало
се щастя раптом . . . Я такого зроду
не бачила . . . Всі подруги мої,
ті що побралися, багато мали
і горя й клопоту перед весіллям,
а я . . .

СТЕПАН.

Та ще пожди! От може завтра
твій батенько мені поріг покаже.

ОКСАНА.

Ні, ні, сього не буде, я вже певна.

СТЕПАН *(жартуючи)*.

Здасться, панночка не раді з того?
Коли-б ще й гарбуза не покотили? . .

ОКСАНА.

Та годі! Що за жарти?

СТЕПАН.

От ніяк
не догожу тобі словами! Добре-ж,
не буду говорити, коли так!

*(Без слів пригортає її мимус її. Вона спершу пручається, потім
піддається його пестоцям.)*

ГОЛОС МАТЕРІ *(з будинку)*.

Оксано! Годі вже там поливати!
Вже пізно!

ОКСАНА. *(кинулась)*.

Мати кличуть! . .

(Зривається йти).

СТЕПАН *(утримус її. Пристрасно)*.

Ще хвилинку! . . .

Хвилиночку! . . .

ОКСАНА.

Я вийду ще до тебе,
як мати ляжуть спати.

СТЕПАН.

Вийди, люба!
Я виглядатиму тебе до світа!

ГОЛОС МАТЕРІ.

Оксано, де ти?

ОКСАНА.

Ось я йду, матусю!

(Ще раз на прощання обіймає Степана і йде до будинку).

II.

У МОСКВИ

Світлиця в Степановім домі прибрані по-святковому. Знадвору чути гомін дзвонів. — Мати Степанова і Оксана увіходять убрані по-українськи, — мати в намітці і в темній сукні з широким виложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші.

МАТИ (*сідас на ослоні, важко дишучи*).

Спочину трохи, поки йти у терем . . .

Стара . . . не носять ноги . . .

ОКСАНА (*сідас поруч*).

Ви, матусю,

казали-б ліжко перенести в діл,
бо вам сутужно лазити на сходи.

МАТИ.

Ой ні, голубонько, нехай вже там,
у теремі . . . Тут на Москві не звичай,
щоб жінка мешкала на долі. Скажуть:
ото, стара, а звичаю не тямить!

ОКСАНА.

Ви-ж не в тутешніх звичаях зросли.

МАТИ.

То що? Вони, Оксанко, не питають,
хто як там зріс . . . Адже ми тут зайді, —
з вовками жий, по-вовчому й вий . . .

ОКСАНА (*зо сміхом*).

Ой лихо!

чи тоб-то й я по-вовчи маю вити?

МАТИ.

А ти-б як думала? . . . Сьогодні в церкві
що шепоту було навколо нас:
»Черкашенки!« »Хохлуши!«

ОКСАНА (*трохи посмутнівши*).

Та . . . я чула . . .

гріха десь не бояться: в церкві Божій,
замість молитися, людей все гудять,
а ще й виносяться так благочестям
поперед нас . . .

МАТИ.

Так скрізь воно по світі:

що сторона, то звичай, а що город,
то й норов, кажуть люди. Дивно їм
на наше вбрання. Тут жінки зап'яті,
а ми, бач, не вкриваємо обличчя.

ОКСАНА.

Чи ми-ж туркені?

МАТИ.

Хай Господь боронить!

Воно-ж пак і московки не туркені,
а так чомусь ото в них повелось.
Та вже-ж, як ти бояриня московська,
неначе-б то воно тобі й годиться
вбиратися по-їхньому.

ОКСАНА.

А ви-ж?

Адже-ж і ви бояринова мати.

МАТИ.

Що мати, то не жінка. Люди бачать,
що я вже лагожусь у Божу путь,
то де-ж таки мені міняти вбори.

(З лагідним і журливим усміхом.)

Не варт уже й справляти щось нового.
Адже й старенький мій — нехай царствує! —
в козацькому жупані вік дожив,
так і на смерть його я нарядила —
в мережану сорочку . . .

*(Втирає хустинкою очі. Оксана, зворушена, дивиться на неї.
— Коротке мовчання.)*

ОКСАНА.

І навіщо

Степан убрався в те боярське фантя?
От як стояв зо мною під вінцем
у кармазиновім жупані, мамо,
ото був . . .

(Засоромившись, уривас.)

МАТИ *(добродушно кивас їй головою).*

Та либонь був до сподоби
тоді комусь . . .

(Поважніше.)

Проте-ж не можна, дочко,
йому царського нехтувати вбрання.

ОКСАНА.

А батько-ж . . .

МАТИ.

Батько, донечко, старий і немічний вже був, коли назвався боярином. Не трапилось йому виходити вже й з дому після того. Степан-же й на царські беседи ходить, і в думу і в приказ.

ОКСАНА.

Хіба-ж то сором, якби він по-козацькому вбирався?

МАТИ.

Не то що сором . . . От чудна ти, доню, — уже-ж таки твій чоловік боярин, а не козак, чи ти-ж не розумієш?

ОКСАНА *(смутно)*.

Чому не розумію? . .

МАТИ.

Отже бачиш, я й Ганну по-московському вбираю, бо Ганні вже судилась тут пара, вона вже-ж не поїде на Україну.

ОКСАНА.

Чому її Степан не взяв з собою, як був у нас?

МАТИ.

Та дівці мандрувати неначе непогода; скажуть люди: »поїхала там женихів ловити«. Нехай вже тута шарахвани носить, коли судилося . . .

ОКСАНА.

Та ще дівочий той шарахван неначе-б форе́мніший, а що жіночий, то такий бахматий, та довгий-довгий, мов попівська ряса! Аж сумно, як се я його надіну? Ото й на голову такий підситок надіти треба? Зап'ясти обличчя?

МАТИ.

Та вже-ж не як.

ОКСАНА *(помовчавши, ніяково)*.

Боюся я, матусю . . .

МАТИ.

Чого ти, донечко, скажи, чого?

ОКСАНА.

Та ніяк мовити . . .

МАТИ.

Ти не соромся.

Вже-ж я тобі за рідну матір тута.

ОКСАНА *(цілує їй руку)*.

Так, матінко. То я . . . собі гадаю . . .

коли-б я не спротивилася часом

Степанові в такій одежі . . .

МАТИ *(сміючись)*.

От ще

що вигадала! А тобі Степан

ще не спротивився, що не в жупані?

ОКСАНА.

Та тож мені . . .

МАТИ.

І не вигадуй, дочко!

Хіба-ж таки Степан мала дитина,

що інакщо вберись, то й не пізнає?

ОКСАНА.

Пізнати то пізнає . . .

МАТИ *(глянувши в вікно)*.

А поглянь

молодшими очима, хто то йде?

Чи не Степан бува?

ОКСАНА.

Еге-ж, то він,

а з ним ще два якісь.

МАТИ.

Тікаймо, дочко!

(Підводиться й подається до дверей).

ОКСАНА.

Чого се, хай Бог милує, тікати,

як від татар?

МАТИ.

Ще осміють, дитинко;

нема тут звичаю з чоловіками

жіноцтву пробувати при беседі.

(Одчиняє двері й спішиється по сходах у терем).

ОКСАНА (*іде за нею*).

Ой Господи, які-ж се тут звичаї!

Оце-але!

Сцена швидко переміняється. Терем. Крім Оксани і матері в терені ще с Ганна, молода дівчина, сестра Степанова. Ганна убрана як бояриня.

МАТИ (*підходить до великої скрині*).

Отут, моя дитино,

твое боярське вбрання. Я придбала.

ОКСАНА (*гРЕЧНО, але без радощів*).

Спасибі, мамо.

МАТИ.

Хочеш подивитись,

або приміряти?

ОКСАНА.

Хай трошки згодом.

Щось я втомилася. Та вже-ж нікуди сьогодні не піду, то ще поспію передягтися.

МАТИ.

До своєї волі.

Спочинь собі. Та й я піду спочину, воно й годиться в свято.

(Іде в бічну кімнату).

ГАННА (*що досі сиділа, лузаючи гарбузове насіння*).

Ой, сестричко,

і нащо ті свята потрібні в світі?

ОКСАНА.

Ото спитала! Що тобі Біг дав?

ГАННА.

Та нудно-ж, Господи!

ОКСАНА.

Сидиш, то й нудно.

А ти піди між челядь, погуляй.

ГАННА.

Куди-ж се я піду? Яка там челядь?

ОКСАНА.

А ти хіба товаришок не маєш?

ГАННА.

Товаришок? . . . От де-кого там знаю з бояришень . . . та як до їх ходити? Матуся все не здужають, не хочуть зо мною йти . . . а ти ще не пізналась тут з ними . . . з мамкою сама не хочу, вона така . . .

ОКСАНА.

Чого-ж тебе водити?

Уж-ж ти не маленька. Йди сама.

Ще й веселіше буде вам без старших.

ГАННА.

Самій не можна по Москві ходити.

ОКСАНА.

Хіба хто нападе?

ГАННА.

Ні, так, звичай.

ОКСАНА.

Ну, вже ті звичаї отут у вас!

ГАННА.

Та й що мені бояришні ті скажуть?

Сидять по теремах, от як і я.

не бачать світа. Що з їх за веселість?

ОКСАНА.

Чого-ж ви сидите? Пішли-б укупі
кудись на вигон, або в гай над річку
та заспівали-б. Я бувало дома
годинки в хаті не просижу святом.

ГАННА.

Ба, в тебе дома! Там-же не Москва.

Такого тут і зроду не чували, —
співати по гаях! . .

ОКСАНА.

То ти й не знаєш,
як на Україні в нас гуляє челядь?

ГАННА.

Я мало що Україну пам'ятаю,
а Ванька тут уже й вродився.

ОКСАНА.

Ванька?

Чому-ж би не Івась?

ГАННА.

Так тут зовуть,
то й ми вже звикли. Він і сам так звик.
Мене-ж матуся тільки та Степан
зовуть іще Ганнусею.

ОКСАНА.

А як-же
ти тут звешся?

ГАННА.

Аннушка.

ОКСАНА.

Чи ба!

(Немов ухваляючи).

»Ганнушка«.

ГАННА *(поправляючи).*

Ні бо, »Аннушка«, Оксано.

ОКСАНА.

Не вимовлю. Проте-ж воно нічого
і по-московському, хто добре вміє.
А як по-їхньому Оксана буде?

ГАННА.

Аксинья чи Аксюша.

ОКСАНА.

Щось негарно.

Оксана мов-би краще. Ти, Ганнусю,
мене таки Оксаною зови.

ГАННА *(лащитья до Оксани).*

Як хочеш, так і зватиму, сестричко.
Я так тебе люблю! Зраділа, Боже,
як брат тебе з України привіз!

ОКСАНА.

Ти ще мене, Ганнусенько, не знаєш,
а може-ж я лиха . . .

ГАННА.

Ні, ні, ти добра!

Ти, бач, усе до мене: »погуляй,
забався, не сиди!« А ти-б почула,
як інші всі боярині спиняють
своїх сестер та дочок. Йй-же Богу,
ні за поріг не випускають ніколи.
(Ще більше лащитья).
Оксаночко . . . ріднесенька . . . я маю
тебе щось попрохати . . .

ОКСАНА.

Що, сестричко?

(Ганна мовчить збентежена).

Хотіла-б може що з моїх уборів?
Бери, що хочеш. Дам тобі й намисто,
ще й коси у дрібушки заплету,
вберу тебе неначе гетьманівну.

ГАННА *(смутно)*.

Та ні, сього матуся не дозволять . . .
Я не об тім . . . Я хочу попрохати,
щоб ти . . . пішла зо мною у садок . . .

ОКСАНА.

Ото й всього? Було про що просити.
Ходім хоч зараз.

ГАННА.

Ні, не зараз, потім . . .

ОКСАНА.

Коли ти схочеш. Що-ж там у садку?

ГАННА.

Та бач . . . самій отам в садку сидіти
мені не можна . . .

ОКСАНА.

Вже й сього не можна?

ГАННА.

А з мамкою піти — вона розплеще
усім про те, чого я там сижу.

ОКСАНА *(сміючись)*.

А ти-ж там що ворожиш?

От хитруха!

ГАННА.

Та я нічого . . . тільки виглядаю.
чи не проїдуть вулицею часом
царські стрільці. Вони надвечір їздять.

ОКСАНА.

Либонь царський стрілець тобі устрелив
дівоче серденько?

ГАННА.

Та я-ж, Оксано,

заручена.

ОКСАНА.

За царського стрільця?

ГАННА.

Авже-ж.

ОКСАНА.

То чом-же він до нас не прийде?

ГАННА.

Хоч-би й прийшов, то я-ж хіба побачу?
Я в теремі, а він там у світлиці.

ОКСАНА.

То вам і бачитись не можна?

ГАННА.

Де-ж там!

ОКСАНА.

Прилюдно — ні, а тільки крадькома?

ГАННА.

Ні, як то крадькома?

ОКСАНА.

А ти-ж хотіла

до нього вийти у садок.

ГАННА.

До нього?

Ні, я ще сорома не загубила!

І як се ти подумати могла,

що я тебе просила провозжати

мене на сходини? . . Невже, Оксано,

вважаєш ти, що я така нечесна?

ОКСАНА.

Та Бог з тобою! Де-ж, яка-ж тут нечесть?

Як дівчина постоїть на розмові

з своїм зарученим, то вже й нечесна?

ГАННА.

Авже-ж, тут так.

ОКСАНА.

Навіщо-ж ти виходиш

туди в садок?

ГАННА.

Я здалека дивлюся,

як він там вулицею проїздить.

Інакше-ж я його нігде не бачу,

хіба що в церкві.

ОКСАНА.

Де-ж ви розмовляли?

ГАННА.

Нігде.

ОКСАНА.

А як-же він тебе посватав?

ГАННА.

Як? Через сваху. Як звичайно всі.

ОКСАНА.

Я щось не розберу.

ГАННА.

Бо ти не знаєш

тутешніх звичаїв. Нехай лиш мати

тобі розкажуть, бо всього достоту
і я не знаю.

ОКСАНА.

Ніби-то виходить,
що ви отак, не мовивши ні слова,
і поберетесь?

ГАННА.

Так найпристойніше.

ОКСАНА.

Чудна тут молодь! . .

(Усміхається якимсь спогадам мовчки. Потім стиха, мрійливо).

Я-ж було що-вечір

вихожу до Степана на розмову.

ГАННА.

Як заручились?

ОКСАНА.

Та . . . як заручились . . .

Ну, раз стояла з ним не заручившись,
інакше хто-ж засвататися може?

ГАННА *(закриваючись).*

Ой лихо, сором!

(Оксана мовчки знизус плечима).

ГАННА.

А твоя матуся

не знає й досі про твої стрівання?

ОКСАНА.

Чому не знає?

ГАННА.

Що-ж, вона простила,

не прокляла тебе?

ОКСАНА.

Та за що, Ганно?

Самі-ж вони були пак молоді,
то знають, що то любовці.

Оксано!

ГАННА.

Що тільки ти говориш?

(Знову закривається).

ОКСАНА *(сміється).*

От дуренька!

СТЕПАН *(увиходить поспішно).*

Оксаночко, передягнися швидче
в московське вбрання. Там прийшли бояри.

ОКСАНА.

Та мати-ж кажуть, що жінкам не можна
між чоловіцтвом бути.

СТЕПАН.

Бачиш, любко,
ти маєш тільки їх почастивати,
та й знов у терем вернешся.

ОКСАНА.

Отак?

А як-же частувати їх, Степане?
По-нашому, чи може як інакше?

СТЕПАН.

Ти винесеш їм на тарелі меду, —
матуся прилаштують, як там треба, —
уклонишся, боярин поцілує
тебе в уста . . .

ОКСАНА.

Степане! Що ти кажеш?

Мене бояри цілувати мають?

Чи се мені причулося?

СТЕПАН.

Ні, серце,
воно так є, та в тім нічого злого, —
то тільки звичай!

ОКСАНА.

Се ще так же звичай!

Нехай йому аби-що! Не піду!

СТЕПАН *(поцуро)*.

Як хочеш, тільки ти нас тим загубиш.

ОКСАНА.

Таке вигадуєш!

СТЕПАН.

Ба, ти не знаєш,
які тут люди мстиві . . . За зневагу
старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він-же думний дяк, він має силу —
он син його ще молодий, — вже стольник;
він оклепає нас перед царем,
а там уже й готово »слово й діло«.

ОКСАНА.

Ти не жартуєш?

СТЕПАН *(ще понуріше)*.

Як тобі здається?

ОКСАНА *(з жахом)*.

Степане, та куди-ж се ми попались?
Та се-ж якась неволя бусурменська?

СТЕПАН.

Я й не казав тобі, що тута воля.
Та якби ми не гнули тута спини,
то на Україні либонь зігнули-б
у три погібелі родину нашу
московські воеводи . . . Ось ти млієш
з огиди, що тебе якийсь там дід
торкне губами, а як я повинен
»холопом Стъопкою« себе взивати
та руки цілувати як невільник,
то се нічого?

ОКСАНА.

Боже мій . . . Степане!

Хто-ж каже, що нічого?

СТЕПАН.

Отже бачиш . . .

Та що я тут розвожуся? Там дяк
мене чекас. То скажи, Оксано,
ти вийдеш?

ОКСАНА.

Я не знаю . . .

МАТИ *(виходить з кімнати)*.

Вийди, доню,
голубонько! І я тебе прошу!
Не дай мені старій на очі бачить
Степанової згуби!

ГАННА.

Ой, сестричко!

Якби ти знала, що за лютий дід
отой боярин! . . Я тебе благаю!
Сестриченько! Не загуби-ж ти нас!

(Ридаючи кидається до Оксани).

ОКСАНА *(до Ганни, холодно, якимсь надміру спокійно)*.

Я вийду. Дай мені московське вбрання.

(Ганна кидається до скрині).

А ви, матусю, наготуйте меду.

Іди, Степане, бав тим часом гості.

(Степан, похиливши голову, виходить. Оксана, бліда як смерть, здійсмає з голови кораблика).

III.

Дальня кімната у горішньому поверсі в Степановім домі.
СТЕПАН *(уводить гостя козака).*

Ось тута поговорим, пане-брате,
бо знаєш, там . . . тут буде захисніше.

(Оглядає сіни через двері, потім замикає двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі від дверей. Розмова ведеться не голосно).

Великі чиняться там кривди, кажеш?

ГІСТЬ.

Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
московські посіпаки! Все нам в очі
тією присягою тичуть . . .

СТЕПАН.

Правда,
що присяга таки велика річ.

ГІСТЬ *(голосніше).*

Чому-ж вони самі забули Бога?

СТЕПАН.

Помалу, пане-брате, ще підслуха
який слуга.

ГІСТЬ.

Та правда . . . я й забув . . .
(Тихше) Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай-же цар нас оборонить
від тої галичи.

СТЕПАН.

То трудна справа.
Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воеводи
один від одного не ліпші. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались . . .

ГІСТЬ.

Послав-би цар з українців кого,
в Москві-ж тут є такі, от хоч-би й ти,
що здавна і цареві служать вірне,
і рідний звичай вміють шанувати.

СТЕПАН.

Нас не пошлють . . .

ГІСТЬ.
СТЕПАН.

Чому?

Бо нам не вірять.

ГІСТЬ.

Отак! Та ви-ж тут наче всі у ласці!

СТЕПАН.

То тут, на очах, а з очей спустити
нас надовго не зважаться. Так, часом,
не надовго послами посилають,
і не самих, а вкупі з москалями . . .
Щоб воеводам настановити,
того не буде й зроду!

ГІСТЬ.

Не здивуйте-ж,
як ми відкинемось до Дорошенка!

СТЕПАН *(робить рух рукою, мов хоче гостеві затулити уста)*.
Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?

ГІСТЬ *(стаменившись)*.

Так часом зірветься з досади слово . . .
Найгірше, пане-брате, догарає
оте, що нам не вірять . . . Мій свояк,
Чорненко, знаєш?

(Степан потакує головою).

Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!

СТЕПАН.

Чорненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.

ГІСТЬ.

То-то й ба!

А хтось там наклепав при воеводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воеводи . . .

СТЕПАН *(гірко всміхнувшись)*.

Є прислів'я, брате:

»Москва сльозам не вірить«.

ГІСТЬ.

Щира правда!

Проте знайшлись такі, що помогли . . .

СТЕПАН.

Се хто-ж?

ГІСТЬ.

Побрязкачі.

СТЕПАН.

Хіба, що так!

(Мовчання)

ГІСТЬ.

Вже так, що цупко затягли супоню
на наших боках . . . А проте є люди,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо сказано терпєць їм увірвався!

(Присунувшись зовсім близьенько до Степана, говорить пошепки)

Дівчата наші, — де-котрі ще вкупі
були з дружиною твоєю в братстві, —
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирин . . . звичайне, крадькома . . .
Іван, твій шурина, сам її одвозив . . .
Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що-б там було!

(Одсунувшись, трохи голосніше).

Отак як бач, одважуються люди . . .

(Степан в мовчазній задумі сіпас кінець свого пояса. Гість устас).

Що-ж, пане-брате, то нема наді
полегкості дістати від царя?

СТЕПАН *(отямившись з задуми, теж устас).*

О ні, чому-ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.

Як буде він під чаркою, то може
я догожу йому, він часом любить
пісень «черкаських» слухати та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.

ГІСТЬ.

Ото! Хба ти в нього пахоля?

СТЕПАН.

Ба, знаєш, як то кажуть: »скачи, враже,
як пан накаже« . . . Та ладен я, брате,
уже хоч-би й на голові ходити,
аби чогось добути для тебе
та для України. Дай мені супліку,

оту, що ти приготував цареві, —
як влучу слушний час, то я подам
до власних рук йому.

ГІСТЬ (*виймає загорнений у хустину папір з печатками*).
Ось, пане-брате.

Хай Бог тобі допоможе! Не минути
розливу крові братньої, як тільки
супліка сая марна буде.

СТЕПАН.

Боже,

не попусти!

ГІСТЬ.

Бувай здоров. Піду вже.

СТЕПАН.

Хай Бог тебе провадить, пане-брате.
(*Чоломкаються, гість виходить*).

ОКСАНА (*швиденько увиходить з інших дверей швидким кроком*).

А я тебе, Степане, скрізь шукаю.

СТЕПАН.

Що там таке?

ОКСАНА.

Порадитися треба.

Мені Яхненко тут листа привіз
від братчиці-товаришки.

СТЕПАН (*з поспіхом*).

Де лист?

Його спалити треба!

ОКСАНА.

Бог з тобою!

Чому спалити? То вона прохає,
щоб я, по змозі, грошей їй послала,
якусь вона потребу має пильну.

СТЕПАН.

Не посилай. Крий Боже! і не думай!

ОКСАНА.

Та що тобі Бог дав? Я й не гадала,
що ти такий скупий. Коли вже так —
я з посагу свого послати можу.

СТЕПАН.

Та я не грошей жалую, Оксано.

ОКСАНА.

А чом-же ти не хочеш?

СТЕПАН.

Небезпечно.

(Нахилившись до неї, зовсім нишком).

Вони там з Дорошенком накладають . . .

ОКСАНА *(здивована мовчить, потім загадково усміхається).*

Ну, що-ж, так може й треба.

СТЕПАН.

Схаменися!

Ти-ж так боялася розливу крові,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні, —
тож він татар на поміч приєднав
і платить їм ясирем християнським.

ОКСАНА *(сідас мов знесилена на осліні і спирається на стіл).*

Скрізь горе, скрізь, куди не обернися . . .

Татари там . . . татари й тут . . .

СТЕПАН.

Оксано!

Що мариться тобі? Татари тут?

ОКСАНА.

А що-ж? Хіба-ж я тут не як татарка
сижу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки . . .
холопів продають . . . Чим не татари?

СТЕПАН.

Тут віра християнська.

ОКСАНА.

Тільки-ж віра!

Та й то . . . прийду до церкви — прости Боже! —

я тут і служби щось не пізнаю:

заводять якомсь, хто зна й по-якому . . .

СТЕПАН.

Оксано, се вже гріх!

ОКСАНА.

Ой, чоловіче! . . .

Та й осоружна-ж ся мені Москва!

(Схиляється головою до стола).

СТЕПАН *(сумно стоїть над нею).*

Я так і знав . . . Хіба-ж я не казав,

що я тобі нічого дати не можу

тут на чужині? . . .

ОКСАНА (*кидається до нього*).

Ні, моє кохання!

Се я недобра! Так немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше, — треба-ж завдавати
жалю ще більше!

(*Степан пригортає її*).

Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?

СТЕПАН (*зітхнувши*).

Бог знає, серденько!

ОКСАНА.

Невже й загинем

у сій неволі?

СТЕПАН.

Май надію в Бозі.

Ще якось може зміняться часи.
Коли-б утихомирилося трохи
там на Україні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.

ОКСАНА.

Тепер ніяк не можна?

СТЕПАН.

Ні, єдина,
тепер нема що й думати! От саме
я маю до царя супліку нести,
що люди з України привезли, —
жаліються на утиски, на кривди . . .
Я маю боронити ту супліку,
то вже-ж не час проситися з Москви.
»От, скажуть, речі солодко розводить,
а сам в ліс дивиться«. Тепер, Оксано,
нам треба стерегтися та, »щоб муха
не підточила носа«, як то кажуть.
Крий Боже схибити в чому, — пропала
вся наша справа і громадська вкупі.

ОКСАНА.

Ну, як його ще більше стерегтися?

Вже й так немов замазались у піч!

СТЕПАН.

Та от, наприклад, ти послати хочеш

ті гроші братчиці . . .

ОКСАНА (*спустивши очі*).

Вже не пошлю.

Нехай пробачить, що-ж, коли не змога . . .

Я напишу їй . . .

СТЕПАН.

Краще не пиши

нічого, серце.

ОКСАНА.

Як-же так, Степане?

Се-ж навіть незвичайно!

СТЕПАН.

Як листа

десь перехоплять — чи то раз бувало? —

то ще готові взяти на тортури,

як викриють ту справу з Дорошенком,

щоб ти призналася, в чім накладала

з товаришками . . .

ОКСАНА.

Я перекажу

через Яхненка . . .

СТЕПАН.

Мушу я просити,

щоб ти його у нас тут не приймала.

ОКСАНА.

Та я-ж його просила, щоб прийшов!

Вже-ж не прогнати!

СТЕПАН.

Накажи слугою,

що ти нездужаєш.

ОКСАНА.

Не випадає.

СТЕПАН.

Як хочеш. Тільки як візьмуть »на дибу«,

то вже не жалуй!

ОКСАНА.

Звідки вже й »на дибу«?

СТЕПАН.

А що-ж ти думаєш? За тим Яхненком

шпиги московські цілим роєм ходять.

Я знаю їх.

ОКСАНА *(зажурена)*.

Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків . . .

ОКСАНА.

Та знаєш, люба, поки що, то й краще-б
не озиватись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває . . .

ОКСАНА.

До брата рідного не озиватись?
(У неї стають сльози в очах).

СТЕПАН.

Се-ж не навіки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться . . .
(Знов пригортає її).

ОКСАНА *(не відповідаючи на пестощі, безвиразно)*.

Гаразд,
нікому не писатиму.

СТЕПАН.

Ти, серце,
на мене гніваєшся.

ОКСАНА *(так само)*.

Ні, чого-ж?
Ти маєш рацію. Нащо писати?
(Степан опускає руки. Оксана повагом виходить з хати).

IV.

Т Е Р Е М

Оксана гаптує в кроснах, рухи в неї ліниві, в'ялі.
СТЕПАН *(увіходить і сідає близько Оксани на дзиглику).*

Щось голова болить . . .

ОКСАНА *(не підводячи очей від шитва).*

Ти пізно встав.

СТЕПАН.

Та світом-же прийшов з тії беседи.

ОКСАНА.

Було там весело?

СТЕПАН.

Ей, де там в ката!

По щирості бояться слово мовить . . .

П'ють, п'ють, поки поп'ються, потім звада . . .

ОКСАНА.

А як-же там, Степане, та супліка?

СТЕПАН.

Та що-ж . . . ніяк . . . Цар каже: »прочитаєм,
подумаєм« . . . Чували вже ми тее!

ОКСАНА.

Що-ж буде?

СТЕПАН *(з болісною досадою).*

Ой, не знаю! Не питай!

(Мовчать. Оксана шис, потім голка випадає їй з рук).

СТЕПАН.

Хоч-би ти щось, Оксано, розказала,
а то так сумно, голова забита
усяким лихом.

ОКСАНА *(в'яло).*

Що-ж я розкажу?

Нічого я не бачу і не чую,
сиджу собі . . .

СТЕПАН *(трохи роздратований).*

Ну, робиш-же що-небудь?

ОКСАНА.

Учора вишивала червону квітку,
сьогодня синю . . . Се тобі цікаво?

СТЕПАН.

Ти так неначе дражнишся зо мною!

ОКСАНА *(крізь сльози).*

Ні, далебі, Степане не дражнюся!

СТЕПАН *(придивляється до шитва. Лагідно).*

А що се буде з сеї лиштви, любко?

ОКСАНА *(знов безучасно).*

Не знаю, се щось Ганна почала.

СТЕПАН.

Либонь собі на посаг. Се вже хутко
її весілля.

ОКСАНА.

Та за місяць ніби.

СТЕПАН.

От на весіллі трохи погуляеш,
розважишся.

ОКСАНА.

Ет, знаю ту розвагу!

Частуй та кланяйся: »не обезсудьте« . . .
а гостійки по-за плечима судять:
»Черкашенка, чужачка« . . .

СТЕПАН.

Ти вже надто

на те вважаєш.

ОКСАНА *(байдуже).*

Ні, мені дарма. *(Мовчання).*

СТЕПАН.

Ти так неначе втомлена сьогодні.

Клопочешся при господарстві може?

ОКСАНА.

Ні, я не клопочусь, — то все матуся.

Ми з Ганною все шиємо.

СТЕПАН.

То може

не треба стільки шити?

ОКСАНА.

Що-ж робити?

Насіння я лузати не люблю,
так як Ганнуся. Треба-ж десь подіти
і руки й очі . . .

СТЕПАН.

Бідненька ти в мене.

(Оксана проривається риданням).

Оксано! Що се ти? Та Бог з тобою!

Чи хто тебе образив? Мати? Ганна?

ОКСАНА *(трохи стишуючись).*

Вони як рідні . . . я на їх не скаржусь . . .

СТЕПАН.

Так що-ж? . . .

ОКСАНА *(уривас ридання, з одчасм).*

Степане! ти хіба-ж не бачиш?

Я гину, в'яну, жити так не можу!

(В знесиллі похилиється на кросна).

СТЕПАН.

Се правда, не ростуть квітки в темниці . . .

А я гадав . . .

(Ходить по хаті в тяжкій задумі, потім спляється перед Оксаною).

Оксано, заспокойся,

поговорім ладом.

ОКСАНА.

Про що, Степане?

СТЕПАН.

Виходить, я тебе занапастив.

ОКСАНА.

Ні, я сама . . .

СТЕПАН.

Однаково. Я більше

не хочу заїдать твоєї долі.

Хоч як мені се гірко . . . я готовий

тебе до батька відпустити.

ОКСАНА.

Як?

А ти-ж?

СТЕПАН.

Я тут зостануся. Для мене

немає воріття, ти-ж теє знаєш.

ОКСАНА *(зворушена).*

То се-б тебе покинути я мала?

Чи я-ж на те стояла під вінцем

і присягу давала?

СТЕПАН *(гірко).*

Я, Оксано,

не хан татарський, щоб людей держати

на присязі, мов на шнурку. Ти вільна.

Се тільки я в неволі.

ОКСАНА *(хитає головою).*

Ні, Степане.

СТЕПАН.

Чого-ж? Я присягу тобі вертаю . . .

(Голос йому переривається від турботи).
І я прошу тебе . . . прости мене . . .
що я . . . тебе відмовив від родини . . .
що я . . .

ОКСАНА *(обіймає його)*.

Ні, годі, не кажи!
Не знаєш ти . . . Ще-ж ти мені ні слова,
ні слова не промовив там, у батька,
а вже моя душа була твоєю!
Ти думаєш, як я тепер поїду
від тебе геть, то не лишиться тут
моя душа?

ОКСАНА.

Так що-ж робити, люба?

ОКСАНА.

Втікаймо всі! Мій батенько допоможе
прожити якомсь, поки ти придбаєш.
Хай їм аби-що, сим московським добрам!
Втікаймо на Україну!

СТЕПАН.

Цар достане
боярина свого скрізь на Україні
та ще й твоїй родині буде лихо.
Не скриється нігде . . .

ОКСАНА.

Втікаймо в Польщу!

А ні, то на Волощину!

СТЕПАН.

Що з того?

Зміняємо чужину на чужину . . .
Приблудами чужі пороги будем
там оббивати . . . все одно, що й тут.

ОКСАНА.

Ні, там вільніше.

СТЕПАН.

Треба заслужити
чимсь ту сусідську ласку. Чим-же більше,
коли не зрадою проти Москви?

ОКСАНА.

Так їй і треба!

СТЕПАН.

Присяга, Оксано,
велике діло. Цар мені не верне
так присяги, як я тобі вернув.
Та й я йому не можу повернути
всього, що я приймав з його руки.

(Мовчання. Починає сутеніти. Десять у церкві тихо дзвонять).

ОКСАНА.

Степане, вже не говоримо більше
про се ніколи.

СТЕПАН.

Так, не треба, любя . . .

СТЕПАН. *(Згодом).*

Чому не шиєш?

ОКСАНА.

Вже мені не видко.

А ще світити рано.

СТЕПАН.

Заспівай

щось потихеньку, якщо можеш.

ОКСАНА.

Добре.

(Співає потихеньку).

»Ой як було хорошенько, як рід з родом п'є,
вип'є чарку, вип'є другу, та по сестру шле.

»Сеструненько-голубонько« . . .

(Уривас).

Не можу.

Либонь я одзвичаїлась від співів.

Та й щось на груди важко.

(Кашляє).

СТЕПАН *(стривожений).*

Ой, кохана,

чи ти не хвора?

ОКСАНА.

Де-ж там! То щось так.

*(Увіходить мати й Ганна, за ними слуги вносять загортки з
покупом. Поклавши пакунки, слуги виходять).*

МАТИ.

Добривечір, дітки! Що сидите
так поночі?

СТЕПАН.

Так, де-що розмовляли.

МАТИ.

Не наговоряться все голуб'ятка.
Коли-б то Бог судив і Ганні нашій
таке подружжя!

ГАННА *(світить тям часом і розгортас пакунки).*
Подивись, Оксано,
чого ми накупили!

(Оксана підходить).

Се на шубу,
а се на літники, а се на кичку.
Що, правда, гарне? Ми-ж ото пішли
аж до купців заморських.

ОКСАНА *(жваво).*

Гарно, гарно!

Та й молодичка з тебе гарна буде!
Ну, й потанцюю в тебе на весіллі!
Нехай уже московки не здивують!

ГАННА.

От я люблю, як ти така весела,
а то сидить, похнюпившись, аж сумно.

МАТИ.

Та звісно, і чого-б таки журитись?
Ви люди молоді... у хаті лад...

ОКСАНА *(підхоплює).*

За хатою добро...!

ГАННА *(не завважаючи іронії).*

Авже-ж, сестричко,
якби ти бачила, що там купців
наїхало! І чом ти не пішла
із нами вкупі?

ОКСАНА.

Я дошити хтіла,
а завтра й я піду по всіх усядах,
закупимо з тобою всю Москву!
От я собі парчеву кичку справлю!
Степане, можна?

СТЕПАН.

Чом-би-ж то не можна?

ОКСАНА *(плече в долоні й приспівує).*

»Бодай мені такий вік довгий,
як у мене чоловік добрий!« . . .

МАТИ (*втішно всміхається*).

Ну й вигадниця в тебе жінка, синку!

ГАННА.

А як вона вені співала гарно
весільної! Сестричко, заспівай
тієї, як то косу розплітають.

ОКСАНА.

Не хочу, то сумна, ще знов заплачеш.
Я зараз коровайницею буду,
або приданкою — ти тільки слухай:
(Співає дуже голосно, по-сільському).
»Не бійся, матусю, не бійся,
в червоні чобітки обуйся,
щоб твої підківки бряжчали,
щоб наші вороги мовчали!

Гу!«

(Вигукнувши, вискакує на осли).

Отак приданки скачуть через лавки!

СТЕПАН (*ловить її й здійснює з ослон*).

Ну, ну, Оксано, ти вже щось занадто.

МАТИ.

Та правда, донечко, почує челядь . . .

ОКСАНА.

Овва! так що-ж? Бояриня гуляє!
Давай, утнем санжарівки, Ганнусю!

ГАННА (*сміючись*).

Та я не вмю!

ОКСАНА.

Я тебе навчу!

(Крутить Ганну навколо себе, приспівуючи).

»Гуляй, гуляй, господине,
нехай наша журба згине!
Ой чи згине, чи не згине,
гуляй, гуляй, господине!«

Що-ж ти, Степане? помагай співати!

(Залягається снігом, що згодом переходить у кашель. Степан тривожно кидається до неї).

V.

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною. Видко кратчасті вікна терема і піддашок із сходами. Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках: у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками. — З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть по-під руки дві служниці — »сенняя девушки«. Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова зав'язана на український лад шовковою хустиною. Оксана хвора, очі позападали, але дуже блищать, на щоках хворий рум'янець.

МАТИ *(пройшовши вперед до повітки, показує дівчатам на ослі).*

Отут бояриню посадовить
та й можете вертати до роботи.

(Дівчата садовлять Оксану і вертаються в терем).

МАТИ.

Що, доненько, тут, правда-ж, придобніше?
вільніше дихати?

ОКСАНА.

Вільніше? . .

(Стиляється на подушки).

МАТИ.

Ляж,

ляж, рибонько. Заснути, може, хочеш?

ОКСАНА.

Так, я-б заснула . . . тільки я боюся . . .

МАТИ.

От, хай Бог милує! Чого боїшся?

ОКСАНА.

Та все якесь таке страхіття сниться.

Ти помолись до Йосифа святого,

то він всі сни перенесе на добре.

ОКСАНА.

От відколи я тут, то й сни змінились . . .

Бувало там, у батенька, все сниться,

що я літаю. Так бувало любо . . .

А тут не снилось і разу . . .

МАТИ.

Бач, любко,

як сниться, що літаєш, то ростеш

отим воно так замолоду й сниться.

Тепер-же ти вже не ростеш . . .

ОКСАНА.

Та . . . певне . . .

МАТИ *(поправляючи їй подушки).*

Ляж вигідненько, та засни гарненько.

(Сідас коло неї в ногах).

А я посижу тут, помолюся,
щоб Бог тобі послав у сні здоров'я.

(Виймає буриштиніві чічки і перебирає їх, стиха ворушає устами. Оксана засипляє. — Степан виходить з довшнього рундука. Мати киває йому, щоб помалу йшов, не гукав, потім устає обережно і йде до нього на другий кінець садка, далі від повітки).

МАТИ *(мишкою).*

Ну, що казав той німець? Є надія?

СТЕПАН.

Що-ж, каже: »в Бога все можливо«.

МАТИ.

Певне!

Та все-ж би й людської снаги докласти
либонь не гріх.

СТЕПАН.

Він докладає, мамо.

Він є людина велико-учена . . .

та що-ж, коли така тяжка хвороба?

МАТИ.

І звідки причепилася напасть? . .

Либонь се хтось наврочив на весіллі

Ганнусинім, бо відтоді й заслабла.

СТЕПАН.

Здається, ще давніше почалося . . .

МАТИ.

Хіба? Та ні, вона була здорова.

А от що на весіллі . . . Ну, та як-же

той німець каже? З чого-б то воно?

Чи з пристріту? Чи може з переляку?

От горе, тут нема таких бабів,

як там, у нас, — коли-б так пошептали . . .

СТЕПАН.

Ні, матінко, не допомгли-б ті шепти.

Така вже слабість.

ГАННА.

Що-ж воно? Як зветься?

СТЕПАН.

Казав він: »ваша пані занудилась

по ріднім краю — се є также слабість».

Сказав мені по-грецьки, як і зветься.

МАТИ.

Та він то назове на всіх язиках,
а щоб то вигоїти . . .

СТЕПАН.

Він казав, —

коли-б її повезти на Вкраїну,
то може-б ще й одужала.

МАТИ.

От, синку,
на сей раз німець може й правду каже.
Вона таки нудилася, небога.
Що-ж, відомо, завезена далеко . . .
Не кожде привикає до чужини.
Котре привикне, а котре, то й . . .

СТЕПАН.

Мамо,

я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину — чей-же пустить?

МАТИ.

Та може й пустить — вже-ж війни немає.

СТЕПАН.

Скажу йому, що маю ще й у Київ
повезти хвору жінку поклонитись
угодникам святим там у печерах,
для ізцілення — невже-ж не пустить?

МАТИ.

Повинен-би пустити. Се вже й гріх
людей на богомілья не пускати!
А це, Степанку, ти надумав добре —
поїхати на прощу, помічніше
воно буває над усякі ліки.

(Зітхнувши, поглянула на небо).

Ба, сонечко схиляється на вечір.
Ти-б тут розбудив Оксану, синку.
Навзаході недобре спати хворим.
А я піду, зварю майове зілля,
щоб на ніч їй було готове пити.

СТЕПАН.

Спасибі, що клопочетеся нею.

МАТИ.

Що-ж, синку, завезли чужу дитину,
то треба-ж якось їй давати раду.

*(Іде в терем. — Степан підходить до Оксани і стига цілує її.
Вона прокидається).*

ОКСАНА.

Се ти, Степане? . . Бач, мені приснилось,
що місяць ясно-ясно засвітив
у батьковім садочку . . .

СТЕПАН *(удавано-веселим голосом).*

Місяць, люба?

Се дивно, бо як-раз на тебе сонце!

ОКСАНА.

Що-ж, може там ясніше світить місяць,
ніж тут сонце . . .

СТЕПАН.

Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко і місяць на Україні.

ОКСАНА.

Се-ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине . . .

СТЕПАН.

Бог з тобою, люба!

Чи я-ж би про таке тобі казав?

Надумав я поїхати з тобою

в гостину до твоїх.

ОКСАНА *(іронічно).*

Велике діло,

що ти надумав! Цар думки заверне.

СТЕПАН.

Цар пустить. Вже-ж тепера на Україні
утихомирилося.

ОКСАНА *(гостро).*

Як ти кажеш?

Утихомирилось? Зломилась воля,

Україна лягла Москві під ноги,

се мир по-твоему — ота руїна?

Отак і я утихомирюсь хутко

в труні.

СТЕПАН.

Ти одживешся на Україні.

Москва-ж не може заступити сонця,
зв'ялити гаю рідного, зсушити
річок веселих.

ОКСАНА (*почуро, уперто*).

Годі, не кажи.

Нікуди я тепера не поїду.

СТЕПАН.

Чому-ж?

ОКСАНА.

Не хочу,

СТЕПАН

Що се ти, Оксано?

Мені аж дивно! Що се ти говориш?

ОКСАНА (*розпалившись, підводиться*).

А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Україні!
Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велоса за життя там на Україні, —
тепер, як »втихомирилось«, ти їдеш
того ясного сонця заживати,
що не дістали руки загребуці,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові? . .

СТЕПАН.

Ти тепер картаєш . . .

А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тільки руку
від крові чисту?

ОКСАНА.

Правда, я казала . . .

Ми варті одно одного. Боялись
розливу крові, і татар, і дибі,
і кривоприсяги й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться . . . Степане,
дай руку!

СТЕПАН.

Се навіщо?

ОКСАНА.

Ти не хочеш?

СТЕПАН.

Ні, чом-же?

(Дає руку Оксані).

ОКСАНА *(дивиться на свою й Степанову руки).*

От, здається, руки чисті,
проте все мариться, що їх покрила
не кров, а так . . . немов якась іржа . . .
як на старих шаблях буває, знаєш?

*(Пускає його руку і лягає знов. Говорить повільніше, млявіше,
з перервами).*

У батенька була така шаблюка . . .
вони її закинули . . . ми з братом
знайшли . . . в війну побавитись хотіли . . .
не витягли . . . до піхви прикипіла . . .
заржавіла . . . Отак і ми з тобою . . .
зрослись, мов шабля з піхвою . . . навіки . . .
обоє ржаві . . .

СТЕПАН.

Ти, Оксано, вмієш
зарізати словами без ножа.

ОКСАНА.

Та тільки-ж се я вмію, більш нічого.
Що-небудь-же і я повинна вміти . . .
(Мовчання).

Як я умру, ти не бери вже вдруге
українки, візьми московку ліпше . . .

СТЕПАН.

Оксано!

ОКСАНА.

Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться . . .

СТЕПАН *(з мукою).*

Та пожалій себе й мене хоч трохи!

ОКСАНА.

Занадто я жаліла . . . в тім і горе . . .
Якби я мала сили не жаліти,
то вирвались-би геть з сії кормити —
і ти-б ослобонився від іржі . . .
А так вже чисто: ні собі, ні людям!

СТЕПАН.

Оксаночко! Поїдем на Україну!
Ну, я тебе прощу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

ОКСАНА *(одвертається)*.

Я й в вічі не насмію
ім глянути . . .

СТЕПАН.

Ну, в Київ подамося,
помолимося, нехай нас Бог простить,
нехай тобі здоров'я верне!

ОКСАНА.

Нащо?
Кому потрібне те мое здоров'я
та й я сама?

СТЕПАН.

Мені, моя єдина!
Я-ж так тебе люблю!

ОКСАНА.

Тобі здається.
Ти жалуєш мене, але любити . . .
таки й нема за віщо . . . Я тепер
така недобра стала, вередлива . . .

СТЕПАН.

Ні, ні, моя хороша!

ОКСАНА.

Я — хороша?
Хоч-би й була коли яка краса,
то вже давно вона з обличчя спала . . .

СТЕПАН *(гладить її руку, низько похиливши голову)*.

Ти шарпаєш себе речами тими.
Не треба стільки говорити . . .

ОКСАНА.

Правда . . .

СТЕПАН.

Тай що картатися словами, люба?
Нас доля так уже скарала тяжко,
що певне й Бог простить усі гріхи.
Хто кров із ран теряв, а ми із серця.
Хто засланий, в тюрму замкнутий був,

а ми несли кайдани невидимі.
Хто мав хвилини щастя в боротьбі,
а нас важка, страшна душила змора,
і нам не вділено було снаги
ту змору подолати . . .

ОКСАНА *(спокійніше й лагідніше, ніж досі)*.

Так, се правда.

Але ніхто сього не зрозуміє,
поки ми живі. Отже треба вмерти.
Ти певне довше проживеш, ніж я, —
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.

СТЕПАН *(з гострою тугою)*.

Ой, краще-б я тобі таке казав!

ОКСАНА *(підводиться і прихилил його до себе)*.

Ні, любий, ти на світі потрібний,
тобі ще є про що й про кого дбати.
Борцем не вдався ти, та після бою
подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав . . . На бойовиську
не всі-ж померли, ранених багато . . .
поможеш їм одужати, то може
колись там . . . знов зібравшись до бою,
вони тебе згадають добрим словом . . .
а як і ні — не жалуй, що поміг.

(Сидять який час мовчки, обнявшись).

СТЕПАН *(підводиться і подас Оксані руку)*.

Ходім, я заведу тебе до хати.

Бач, сонце вже навзаході.

ОКСАНА.

Ходім.

(Спираючись на руку Степанову, іде до будинку. Не доходячи рундука, спинається і обертається, дивлячись на західне сонце, що вже зникає за обрисом).

Добраніч, сонечко! ідеш на захід . . .

Ти бачиш Україну — привітай!

27-29. IV. 1910.

ОРГІЯ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

ДІЯЧІ:

АНТЕЙ — співець.

ГЕРМІОНА — мати його.

ЕВФРОЗИНА — сестра його.

НЕРІСА — жінка його.

ХІЛОН — ученик його.

ФЕДОН — скульптор.

МЕЦЕНАТ — багатий, значний римлянин, нащадок відомого
Мецената.

ПРЕФЕКТ.

ПРОКУРАТОР.

Гості на оргії, раби, рабині, танцівниці, міми, хор панегіристів.

Діється в Коринті під римським пануванням.

I.

Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами з фірткою в одній стіні; в глибині садка домок з повіткою на чотирьох стовпах і з двома дверима — одні в андроніт, другі — в гінекей. — Герміона, стара мати Антесва, сидить на порозі гінекея і пряде вовну. — Чутно стук у фіртку.

ГЕРМІОНА *(не встаючи)*.

Хто там?

ГОЛОС *(за фірткою)*.

Се я, Хілон Алкмеонід.

ГЕРМІОНА *(гукає в напрямі других дверей)*.

Антею, вийди! Ученик до тебе!

(Сама лишається сидіти, лише нижче спускає покривало).

АНТЕЙ *(молодий, але мужнього вигляду, виходить з дверей і відчиняє Хілонові фіртку)*.

Сьогодні ти, Хілоне, запізнівся.

Всі учні розійшлися.

ХІЛОН *(дуже молодий хлопець, говорить заступаючись, з видимою ніяковістю)*.

Вибачай . . .

але . . . я, власне, не прийшов учитись . . .

АНТЕЙ *(привітно)*.

Будь гостем.

(Сідає на ослоні під деревом і показує Хілонові місце коло себе, але той лишається стояти).

Чом не сядеш?

ХІЛОН.

Маю справу...

АНТЕЙ.

Аж сісти ніколи, таку нагальну?

ХІЛОН.

Воно то ні... але... пробач... я мушу подякувати сьогодні за науку...

Я більше не прийду.

АНТЕЙ.

Чому?

(Хілон мовчить).

Та правда,

мені про се питать не випадає.

Я, очевидячки, не догодив

тобі наукою. Що ж, не соромся, —

соромитись приходиться мені.

ХІЛОН *(щиро)*.

Ні, ні, учителю. Того не думай.

От свідок Аполлон, що я шаную

науку ту, мов святощі містерій!

АНТЕЙ.

Тоді не розумію...

(Перебиває сам себе, вдаривши долонею по чолі).

Догадався!

(Видно, що ї йому трохи ніяково).

Хілоне, слухай... Я пождати можу,

поки скінчиш усю мою науку...

Та я волів би і зовсім не брати

від тебе грошей, як тобі то трудно...

ХІЛОН.

Учителю, та ти ж не багатир.

АНТЕЙ.

Хілоне, я скажу тобі по правді,

хоч ти ще молодий такеє слухать,

але інакше трудно довести...

Бач, спів, музика й слово — мій зарібок,

та хист мій я таки ціную вище,

ніж тії гроші, що приходять з нього.

Я талану нікого не навчив
і не навчу — се ж тільки Бог здолає, —
отож коли я вчу людей звичайних,
недіткнутих рукою Аполлона,
то — я навчаю їх малої втіхи
перебирати струни доладненько
та вимовляти думку виразніше,
вони ж мені дають дещицю грошей,
і так ми в обрахунку. Якже Бог
мені пошле обранця молодого,
щоб я йому служив своїм здобутком,
і бачу я, що кожна мертва форма,
яку я викладаю перед ним,
присвоївшись йому, вмить оживас,
і геній молодий в правдивій формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі, —
тоді я вже заплачений. Ні, більше, —
я наче почуваюсь до вини,
що я не здатен так йому служити,
як би хотів. — Тепер ти розумієш?

ХІЛОН.

Учителю . . .

(Зворушення не дає йому говорити, він низько похилив голову і прикривас долонею очі).

АНТЕЙ.

Коли тепер твій геній
вже переріс ті форми й ту науку,
якими я владаю, що ж, мій хлопче, —
покинь мене, я сам тобі те раджу.
Та тільки — заклинаю Аполлоном! —
не кидай ще науки. Їдь в Атени,
там певне знайдеться іще таке,
чого ми тут не маємо в Коринті.
А потім, покінчивши різні школи,
учися ще, знаходь собі науку
в книжках і в людях, і по цілім світі,
але ніколи не кажи до себе:
«я вже скінчив науку».

ХІЛОН.

Ся порада,
учителю, осмілює мене.
Признаюся тобі: я не покину
науки, віддалившись від тебе,
бо я вступлю до школи . . .
(Знов мовкне).

АНТЕЙ.

До якої?

ХІЛОН.

До тої, що врядив тут Меценат.

АНТЕЙ.

Латинської?

ХІЛОН.

Ну, все ж тепер латинське . . .

АНТЕЙ.

Як? Я і ти, і наша рідна мова
латинськими вже стали?

ХІЛОН.

Розумів я,
властиве, римське, та змілив у слові.

АНТЕЙ.

Як ти від мене досі не навчився
не помилятися так, то в новій школі
ще більше буде помилок т а к и х.
Але не знаю, що ти там придбаєш,
крім помилок. В поезії латинській
і я ж тобі, здається, показав
усе, що тільки варт було пізнати.
Не думаю, щоб ретори в тій школі
тобі могли подати щось нового,
бо я їх знаю. Думаю, що ти
вже міг би їх учити.

ХІЛОН.

Сам я певен,
що там учителі ні в чім не можуть
зрівнятися з тобою. Все ж я мушу
до їх піти.

АНТЕЙ.

Що змушує тебе?

- ХІЛОН.
Учителю, zostавшись при тобі,
я став би долею тобі подібний.
- АНТЕЙ.
Чому ж та доля так тебе лякає?
Хіба вже я останній між співцями?
- ХІЛОН.
Не між співцями, ні . . .
- АНТЕЙ.
Але між людьми?
- ХІЛОН.
Я не кажу — останній, але ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця,
належного твоему талану.
- АНТЕЙ.
А ти ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?
- ХІЛОН.
Я можу стати ретором в тій школі,
а згодом в академії денебудь.
Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената,
бо рід його там досі має силу,
як повелось від Августа часів.
Та поки що, то я й тепер, ще учнем,
вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.
- АНТЕЙ *(схоплюється обурений)*.
Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? В тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще б ти навіки зацікавив,
позбувся рук, оглух, ніж т а к упасти . . .
І се був мій найкращий ученик . . .
(Павза).
- ХІЛОН.
Учителю, прийми ж мою подяку . . .
(Подас Антесві гроші, добувши з калитки).
- АНТЕЙ *(відштовхнувши його руку)*
Геть! Я тебе нічого не навчив.
Іди з очей.
(Хілон, похнюпившись, виходить).

ГЕРМІОНА.

Даремне ти, Антею,
не взяв від нього грошей. В нього батько
сто раз від нас багатший. Сяк чи так,
а се ж твоя заслуженина.

АНТЕЙ.

Мамо,
нічого я не заслужив, крім ганьби.

ГЕРМІОНА.

Немає, защо ганити тебе,
хіба за те, що ти свій заробіток
пускаєш так на вітер. Справді, сину,
ми зійдемо на пролетарський хліб.
Чи буде ж добре, як твоя родина
просити піде пайки дармової
до тих римлян, що ти так ненавидиш?

АНТЕЙ.

Ще маєм хліба власного доволі.
Не прогнівляй богів.

ГЕРМІОНА.

На все їх воля . . .
Запевне так хотілось Афродіті,
щоб я замість багатої невістки
дочку рабині-танцівниці мала
прийняти в дім . . .

АНТЕЙ.

Ще не кінець докорам?

ГЕРМІОНА.

Се не докори, сину, тільки правда.
Чи ти ж не дав на викуп за Нерісу
всю спадщину по батьку й добру пайку
свого зарібку?

АНТЕЙ.

Вже ж не Афродіту
винуй у тому. В с і боги Еллади
мені веліли викупить з неволі
малу дитину еллінського роду.
Адже могла б дістатися у рабство
твоя дочка, моя сестра . . .

ГЕРМІОНА.

Ох, сину,

до того мало що й тепер бракує!
На викуп за Нерісу ми стяглися,
але на посаг нашій Евфрозіні
навряд чи стягнемось. А чим же доля
старої дівки краща, ніж рабині?

АНТЕЙ.

Сестра моя й без посагу цінніша
від всіх багацьких дочок.

ГЕРМІОНА.

Хто ж те знає?

Вона ж у нас не ходить як римлянка
по всіх усюдах. Завжди в гінекею,
та все в роботі. А хоч би й пішла
куди на свято, то в її уборах
ніхто і не подивиться на неї.

*(На дверях гінекея стоє Евфрозіна, але Герміона того не
завважає і править далі).*

Неріса все причепуриться якось,
а Евфрозіні то немає стрічки.

ЕВФРОЗІНА *(молода, але вже не юна, убрана по буденному,
видно — тількищо від роботи. Нахилиється і обіймає
матір).*

Матусенько! Навіщо ті стрічки?

Як є краса, то нащо їй покраси?

А як нема, то стрічка не допоможе.

(Сміючись цілує матір і випростується).

Як, мамочко, заправить голуб'ята?

Я вже зварила їх.

ГЕРМІОНА *(встас).*

Не руш, не руш,

я їх сама заправлю — ти не вмієш!

(Поспішно йде в хату).

ЕВФРОЗІНА *(підходить до Антея, кладе йому руку на плече).*

Чого ти, братіку, так засмутився?

Се знов матуся тут воркотіла?

Ти не вважай — то вже стареча звичка.

АНТЕЙ *(відповідає не одразу, мов не почув її слів. Слова після
паузи прориваються у нього мов не своєю силою).*

Хілон мене одбіг!

ЕВФРОЗІНА *(здивована).*

З якої речі?

АНТЕЙ.

Вступити хоче в хор панегіристів.

ЕВФРОЗИНА.

Та що ти кажеш?

(На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує себе).

Ба, я не дивую.

Він розумом хисткий.

АНТЕЙ.

А таланом

всіх переважив, мов би на наругу.

ЕВФРОЗИНА.

Мені здається, той Аполлодор,
що втік до тебе з школи Мецената,
Хілона й таланом переважає,
не тільки розумом. Я наслухала,
як він проказував із Антігони
Гемóнову промову — далєбі,
я лєдвє сльози здєржати здолала!

АНТЕЙ *(з лагідним усміхом, обіймаючи сестру за плечі).*

Бо ти сама у мене Антігона!

Здається, я б Хілонові пробачив,
якби він вчинок свій зробив для того,
щоб вивести з біди таку сестру.

ЕВФРОЗИНА.

Зате вже я сестрі тій не простила б.

АНТЕЙ.

О, ти б не прийняла ні сеї жертви,
ні іншої. Але, моя сестричко,
якщо я хтів би стати багачем,
то тільки задля тебе.

ЕВФРОЗИНА.

І даремне,

бо я того не хочу.

(Сміється).

Мама зараз

мені б за гроші жениха купила,
і певне то було б лихе придбання.

АНТЕЙ.

Та де вже там багатство! Хоч би міг я
тебе від злиднів вибавить . . .

ЕВФРОЗИНА.

Від злиднів?

а де ж ти бачиш їх?

АНТЕЙ. Що я не бачу,
то се завдячую тобі самій.

ЕВФРОЗИНА.
І мамі ж, і Нерісі.

АНТЕЙ. Ні, ти знаєш . . .
Матуся відробила вже своє . . .
Щождо Неріси . . .

ЕВФРОЗИНА.
 Їй ще час робити.
Невже твое життя таке солодке,
що і медовий місяць в ньому зайвий?

АНТЕЙ.
Мені мов сором тішитися щастям,
як здамаю, що ти за нього платиш
тяжкою працею . . . Ми маєм щастя,
а ти що маєш тут у рідній хаті?

ЕВФРОЗИНА.
Я маю брата. І нехай довіку
я дівуватиму — я не позаздрю
ані жінкам, ні матерям щасливим,
бо їх любов лиш їх родині служить,
моя ж — Елладі всій. В тобі, Антею,
уся надія наша.

АНТЕЙ.
 Евфрозіно,
як можна всю надію покладати
в комусь одному?

ЕВФРОЗИНА.
 Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя.
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним.

АНТЕЙ *(з усміхом)*.

 Я не безславний,
хоч ти одна мені даєш тріюмфи,
бо ти для мене Ніке!

ЕВФРОЗИНА.
 Ніке мусить
свою роботу знати. Постривай.

(Виломлює з лаврового куща дві галузки, зв'язує їх у вінець і стає на постаменті колони в позі богині Перемоги-Ніке, простягнувши руку з вінцем).

Ходи сюди! Схили прегорде чоло!

(Антей підходить все усміхаючись і схилив голову перед Евфрозіною, а в неї усміх бореться з сльозами щирого зворушення, коли вона кладе братові лаври на голову).

НЕРІСА *(молоденька, струнка, надзвичайно зграбна, чепурненька вбрана, стає на порозі гінекея і здивовано скрикує).*

Се що таке?

(Евфрозіна засоромлена зіскакує з постамента).

АНТЕЙ.

Се Ніке увінчала
свого поета. А коли й Харіта
йому додасть гранату чи троянду,
він буде обдарований усім,
чого дозволено бажати смертним.

ЕВФРОЗІНА *(почуваючи себе ніяково під холодним поглядом Неріси).*

Троянда он цвіте . . .

(До Антея).

Одначе Ніке

до кухні мусить — допомгти матусі, —
бо в нас сьогодні оргія правдива:
купили риби, а якраз нам тітка
дала вина і пару голуб'яток.
Як я ще напечу медяників,
то й Меценат на оргію позаздрить.

(З трохи примушеним сміхом зникає в дверях гінекея).

НЕРІСА.

Чудна та Евфрозіна — все їй смішки!

АНТЕЙ.

Що ж, молода . . .

(Здіймає лаври з голови, держить їх в руці, в дальшій розмові кладе на лавці коло себе, сівши).

НЕРІСА.

Та я ж либонь молодша,

проте . . .

АНТЕЙ.

»Проте часами химерую« —

так хтіла ти сказати?

(Сміючись, обіймає її, вона здержано приймає його пестощі).

Що тобі?

Нездужаєш, чи хто тебе образив?

НЕРИСА.

А ти й не знаєш? Певне вже й сусіди
напам'ять вивчили оту промову
про викуп мій, про посаг Евфрозіни,
що мати виголошує щодня.

АНТЕЙ.

Уже й щодня!

НЕРИСА.

Та що ж, в тому є правда.

Мені самій ніяково дивитись
у вічі Евфрозіни.

АНТЕЙ.

Евфрозіна

тебе ні в чім не винуватить.

НЕРИСА.

Знаю.

Вона не дарма в тебе Антігона . . .

АНТЕЙ.

Нерісочко! от се вже справді сором, —
підслухати, а потім ще й корити.

НЕРИСА.

Підслухати! В нас не такі палати,
щоб не було з кутка в куток все чутно!

АНТЕЙ *(трохи вражений)*.

Палати є тепер лиш у римлян.

Було тобі піти за Мецената.

НЕРИСА *(лагідніше, ніж досі)*.

Я не корю тебе, що ти убогий,
але яка ж дружина не бажає
своєму чоловікові достатків?

АНТЕЙ.

Ну, і собі при тому.

НЕРИСА.

І собі.

Хіба то зле? Я справді не вдалася
до того, щоб весь день в ярмі ходити
так, як твоя сестра.

АНТЕЙ.

Ти ж і не ходиш.

НЕРИСА.

А думаєш, мені від того легше?

АНТЕЙ.

Якби не легше, ти б сама робила.

НЕРИСА.

В людей на те рабині є . . .

АНТЕЙ.

Нерісо,

від тебе трохи дивно сее чути.

НЕРИСА.

Бо я сама рабинею була?

Так що ж, я б і на волі заробляла

тим, чим тоді, якби ти допустив.

Як я тепер нікому непотрібна,

всім на заваді, мов поріг високий,

то з того винен ти.

АНТЕЙ.

Ну, годі, люба . . .

НЕРИСА.

Дозволь мені вступити до театру,

то я твою сестру озолочу

і буду матері невістка люба,

бо певне більше зароблю за танці,

ніж ти за спів та за науку хисту.

АНТЕЙ.

Нерісо, годі! Се твій жаль говорить,

і з сь о г о справді винен я. Прости!

*(Цілує її, вона прихляється до нього з сиразом невинно
ображеної дитини).*

Моя кохана! Скарбе мій! Не дам,

не дам тебе юрбі тій безсоромній!

Не підеш ти на оргії до неї, —

вона не тямить, що то є правдива

святая оргія, встанова Божа.

НЕРИСА.

Ти був коли на оргії?

АНТЕЙ.

Давно.

Ще підлітком. Ще як була в Корінті

гетерія співців, таємна, звісно,

бо всяке ж товариство є злочин,

на римську думку.

НЕРИСА.

Що ж? і дуже пишні

були в вас оргії?

АНТЕЙ.

Зважай сама.

Збирались ми все по таких господах,
як от моя . . .

НЕРІСА (розчаровано).

Ах, так . . .

АНТЕЙ.

У нас в кратерах

вода все панувала над вином.
Квітки бували в нас лише в ту пору,
коли вони цвіли в садках та в полі,
а як верталась в тартар Персефона,
то забирала нам усі покраси.

НЕРІСА.

Хіба ж бувають оргії без квітів?

АНТЕЙ.

У нас бували, ще й які буйні!

НЕРІСА.

Але ж вони були таємні, кажеш?
То як же буйних оргій тих не чули
знадвору люди?

АНТЕЙ.

Чи ж вони могли
знадвору чути, як серця в нас б'ються?
Чи ж сяйво наших поглядів проймало
камінні мури та загони щільні?

НЕРІСА.

А ваші співи?

АНТЕЙ.

О, вони були
потужні надхненням, а не гуком.
І в стриманім зідханні тихих струн
ми вгадувати вмiли урагани,
що нуртували в грудях у співця.
В нас буйні кучері були, мов тірси,
гукали погляди »Евое, Васше«!
Хоч би сама вода була в кратерах,
ми ще б розходились додому п'яні.
О, я хотів, щоб ти хоч раз попала
на оргію таку! В святім безумстві
ти б у танку зайшлася, як менада.

НЕРІСА.

Бувала я на оргіях не раз.

АНТЕЙ.

Але не на таких!

НЕРІСА.

Либонь на кращих.

АНТЕЙ.

Того не може бути.

НЕРІСА.

Я не знаю,

які були ті ваші, але тії,
що я на їх дитиною ходила,
були мов сни розкішні.

АНТЕЙ.

Се злочин —

на оргії такі дітей водити!

НЕРІСА.

Моя матуся м у с і л а.

АНТЕЙ.

Я знаю . . .

Пробач, я мовив нерозумне слово.
Повинен би я тямити, як тяжко
рабині-танцівниці серце рвалось,
коли вона свою єдину доню,
що ледве виросла із немовляток,
вела на те позорище.

НЕРІСА.

Нічого

мені про те матуся не казала.
Я завжди йшла на оргію весела,
там ласощів я їла досхочу,
та й забавки перепадали часом,
бо гості пестили мене . . .

АНТЕЙ.

Не згадуй!

Аж холодно, як здумаю . . . Запевне,
ті їхні пестоці були масні,
і кожне слово брудом перейнято.

НЕРІСА.

Не знаю, я тоді не розуміла
ні слів масних, ні поглядів брудних,
але красу я тямил а й малою,

і серденько тремтіло від хвали,
як струночка під плектроном на лірі.
На примості високім ми обидві
були немов веселки — більша й менша —
на ясній верховині. Покривала
прозорі та барвисті легким луком
перекидалися понад хмаринки
злотистих курев запашних. Тоді
мені здавалося, що я танцюю
на хмароньках небесних, а з землі
до мене долітають тільки квіти.
То гості кидали до нас квітки,
не тямлячись від захвату палкого . . .

АНТЕЙ.

А в тих квітках ховався невидимий
холодний гад розпусти і зневаги.

НЕРІСА.

Кажу ж тобі, що я того не знала!

АНТЕЙ.

Але тепер ти знаєш, чим бувають
рабині-танцівниці для римлян,
і тямшиш добре, що тебе спіткало б,
якби ти серед оргій тих зросла
так, як твоя матуся нещаслива,
що згинула, мов забавка розбита,
у забутті, в недузї та в погорді.

НЕРІСА.

Я тямлю, що тобі я винна дяку.
Не бійся, я того не забуваю.

АНТЕЙ.

Нерісо! Чи того ж я потребую?

НЕРІСА.

Ні, ні, я не повинна забувати,
що ти зробив людиною мене,
»маленьку мавпочку з Танагри«.

АНТЕЙ.

Годі!

Я не люблю, як ти таке говориш,
і прозвища того я не терплю,
що прикладали ті римляни грубі

до сллінської ніжної дитинки.
То заздрили вони, що їх римлянки
були важкі й незграбні проти тебе,
моєї »вітроногої« Нериси.

НЕРИСА *(задумано)*.

І нащо то мені? . .

АНТЕЙ.

Що саме, люба?

НЕРИСА.

Отая »вітроногість«, як ти кажеш . . .

Вже я ж не танцівниця.

АНТЕЙ.

Як, Нерисо?

Хіба тебе не радус хвала
моя і наших друзів скромних, щирих?
Хіба ж то мало — бути в нашій хаті
укритим скарбом, але дорогим,
таким, що й цезар ліпшого не має?

НЕРИСА.

»Укритим скарбом« . . . Я скажу по правді,
що я щедрішою вдалась від тебе.

І ти ж »укритий скарб«, а я ж, Антсею,
тим не радію, що твоєї ліри
не чує світ широкий, тільки я
та слухачів твоїх мала громадка.

Ні! якби сила, я б тебе сама
поставила на п'єдесталь високий,
мов постать Аполлона-Кітаріста!
і хай би світ сповнявся тих пісень,
що ти б тоді творив на високості!

АНТЕЙ.

Ти думаєш либонь, що і надхнення
повищати від п'єдесталю може?

НЕРИСА.

Авжеж. Я певна того!

АНТЕЙ.

Ти дитина . . .

Але як ти так любиш п'єдесталі,
то будь утішена, бо наш Федон
вже ж вирізьбив на взір твій Терпсіхору
і дав їй п'єдесталь високий досить.

НЕРІСА.

А де ж він тую статую подіне?

АНТЕЙ.

Нам принесе.

НЕРІСА.

Тут і лишить?

АНТЕЙ.

Запевне.

Се ж буде дружній дар нам від Федона.

(Пауза).

Ти щось примовкла, наче зажурилась.

Чого, Нерісо?

НЕРІСА.

Я собі гадаю,

що скільки ще ся хата поховає

в собі укритих скарбів, мов гробниця . . .

АНТЕЙ.

Я не люблю таких речей у тебе.

НЕРІСА.

Як буде тут камінна Терпсіхора,

то я мовчання перейму від неї.

АНТЕЙ.

Нерісо, ти сьогодні вередлива.

НЕРІСА.

Як так, то я піду.

(Встас).

Ні, ні, кохана!

АНТЕЙ *(затримус її).*

НЕРІСА *(визволяючись).*

Пусти мене!

(Чутно стукає у фіртку).

Он хтось прийшов до тебе.

(Неріса йде в гінекей. Антей одчиняє фіртку і впускає Федона — молодого скульптора).

АНТЕЙ.

Здоров, Федоне!

(Вітаються).

ФЕДОН.

Я лиш на хвилинку,

так ніколи!

АНТЕЙ.

Чому? Роботу маєш?

ФЕДОН.

Роботу, покищо, я вже скінчив,

та тут нові клопоти — вибираюсь

на панську оргію, до Мецената!

АНТЕЙ (*зчудований*).

Тебе запрошено?

ФЕДОН.

З тобою разом.

АНТЕЙ.

Жартуєш чи глузуєш?

ФЕДОН.

Правду мовлю,
се ж я прийшов тобі переказати
запросини.

АНТЕЙ.

Хто ж їх тобі приніс?

ФЕДОН.

Я сам одержав, бувши в Мецената.

АНТЕЙ.

Ти в Мецената був? Чого?

ФЕДОН.

По справі.

І, знаєш, я ніяк не сподівався,
що він такий.

АНТЕЙ.

Який?

ФЕДОН.

Такий привітний,
і неподібно, що великий пан,
говорить так . . .

АНТЕЙ.

Та з чого ж ти дивуєш?

Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи може з того,
що і римлянин часом дещо тямить
у хисті красному?

ФЕДОН.

О ні, не »дещо«,
а він таки знавець великий, справжній!
Адже й тебе він перший оцінив.

АНТЕЙ.

Він перший? Але ж я давно мав школу,
як Мецената не було в Корінті.

ФЕДОН.

Що школа! То до слави так належить,
як глиняна патера до скульптури.

АНТЕЙ.

Та вже було подібне щось до слави,
коли той пан довідався про мене.

ФЕДОН.

Сказати правду, випадок сліпий
звістив про тебе: учень твій один
вступити хотів у хор панегіристів,
і на зразок умілости своєї
твою епіталаму проспівав,
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.

Антеї робить рух урази, але Федон, не вважаючи, провадить далі).

Ми з Меценатом надійшли на тебе,
я розказав йому, хто автор співу,
і зараз же він доручив мені
тебе просить на оргію до нього,
а се не мало значить, любий друже!

АНТЕЙ *(стрибуючи досаду, викликаною останніми словами Федона).*

Яку ти міг до нього мати справу?

ФЕДОН.

Він статую купив недавно в мене,
то я її до нього відпровадив,
щоб не ушкодили раби, несучи.

АНТЕЙ.

Яку ж ти статую йому продав?

ФЕДОН.

Пробач . . . я власне мусів би спитати
твої згоди . . . та пани вельможні
не люблять ждати . . .

АНТЕЙ.

Ти продав Нерісу?

ФЕДОН.

Ні, статую богині Терпсіхори.

АНТЕЙ.

Ти б і саму богиню запродав,
якби лиш міг, у римський дім розпусти!

ФЕДОН *(встає ображений).*

Такого ти не смієш говорити!

АНТЕЙ.

Тобі не до лиця така вразливість,
бо ти ж продав туди свій твір найкращий,
де зневажають все, що нам святе.

ФЕДОН *(впадаючи в річ)*.

Нічого там ніхто не зневажає!
Там цінять геній, там дарують славу,
не тільки гроші. Я не запродав
своєї Терпсіхори. Я поставив
її на подив людський, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму засвята,
по-твоєму?

АНТЕЙ.

По-моєму, блюзнірство —
рівнити дім римлянина до храму!
За гроші чи за славу, — ти продався
укупі з твором рук твоїх.

ФЕДОН.

Антею!

Ти хочеш довести мене до того,
щоб я пішов і викупив назад
ту статую. За гроші неможливо,
щоб Меценат раз куплене продав,
та може ж се ще не остання іскра
мого надхнення, може я здолаю
щось кращого створити — їй на викуп.

АНТЕЙ.

Ти купиш другий гріх, і то ще тяжчий.

ФЕДОН.

Не розумію, що ти з мене хочеш!
Чи мав би й я весь вік, як ти сидіти
без хліба і без слави?

АНТЕЙ.

Се повинен
терпіти еллін, коли хліб і славу
здобути може тільки з римських рук.

ФЕДОН.

Хто слави не бажає, той не еллін, —
жадобу сю батьки нам заповіли,
діставши від дідів.

АНТЕЙ.

Діди приймали
вінці свої з рук матері-Еллади,
батьки дозволили зв'язать їй руки

і тим синів позбавили вінців.
Авжеж, Федоне, відколи безславна
сама Еллада — сліни повинні
жадобу слави в серці заглушити.

ФЕДОН.

І збільшити безслав'я свого краю?
Та чим же вславиться сама Еллада,
коли їй діти лаврів не здобудуть?

АНТЕЙ.

Уже ж не з рук ворожих їх приймати!

ФЕДОН.

Чому ж би ні? Гомер казав: »солодка
хвала від ворога«.

АНТЕЙ.

На полі бою,

та не в полоні!

ФЕДОН.

Слава і в полоні

все буде славою.

АНТЕЙ.

Не сподівайся!

Неславу дозволяють нам носити,
а славу Рим бере, немов податок.
І тая Терпсіхора, що продав ти,
прославить не Елладу й не тебе,
а той багатий Рим, що стяг всі скарби
з усіх країв руками Меценатів.
Його колекцію твій твір прославить,
а не тебе, ти тільки раб отой,
що хистом оргію панам скрашає,
та оргія все ж панська зостається,
хоч рабські руки вряджують її.

ФЕДОН.

Рабам на оргії немає чести,
але хто має гостем бути на ній,
як я і ти . . .

АНТЕЙ.

Того не сподівайся,

щоб я пішов на оргію з тобою!

Запобігай вже сам вельможних ласки,

а я лишусь »без хліба і без слави«,
як ти казав, та може не без чести.

ФЕДОН.

По щирості, я радив би піти.

АНТЕЙ.

Та вже ж! Волам у парі охвітніше
ярмо носити.

ФЕДОН.

Бачу, ти не віриш,
що я тобі добра бажати можу.
А все ж, хоч ти мене образив тяжко,
я не забув, що ми з тобою друзі.

АНТЕЙ.

То я тебе, не ти мене образив?!

ФЕДОН.

Авжеж, я Терпсіхору відкуплю,
а ти вразливих слів своїх не вирвеш.

АНТЕЙ.

І ти того не можеш відкупити,
що ти вчинив. Ти оганьбив свій хист.
З богині ти зробив товар звичайний.
Хоч вернеться з неволі Терпсіхора,
то вже вона богинею не буде.
А мрамур — як не бог, то просто камінь.

ФЕДОН.

Коли він богом став, то вже ніколи
у камінь не повернеться. Твір хисту
на всякім місці твором хисту буде.
Твоя епіталама пролунала
не гірше у просторій римській школі,
ніж у твоїй тісній убогій хаті.
Якби ж ти сам ще заспівав її
у Меценатових гучних палатах,
приграваючи на лірі дорогій . . .

АНТЕЙ.

Федоне! Не кажи мені такого,
бо я тебе зненавиджу навіки.

ФЕДОН.

Антею, се якась дивна затятість.
Таж еллінам не першина приймати
хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?

АНТЕЙ.
Чужинців — так, але не переможців.
Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
йому до ніг і порох поцілує
з-під стіп його.

ФЕДОН.
Таке бувало в персів
та в інших східніх варварів. Ніколи
сього від нас не вимагали в Римі.

АНТЕЙ.
Не вимагали? Хто ж то перейшов
по нас, як по містках, до храму слави
всесвітньої? Кого ми на собі
з безодні варварства на гору несли?
Чи ж не лягли ми каменем наріжним
до мавзолея нашим переможцям?
І ми ще маємо радіти з того,
що нам дозволять у гучних палатах
на лірі заграбованій пограти?

ФЕДОН.
Хіба тій лірі краще німувати?

АНТЕЙ.
Так, краще!

ФЕДОН.
Ні, я думаю, що гірше.
Все ж краще будувати мавзолеї
хоч би і не собі, ніж просто бути,
мов зілля придорожне, під ногами
у того переможця. Він як схоче,
то збройною ногою вмить розтопче
всі наші гордощі, всі буйні мрії . . .

АНТЕЙ.
Що ж? Ліпше нам самим те все стоїтати,
щоб ворогам не завдавати праці?
Се жрець краси так думає й говорить?
Лишилося одно — так і вчинити.
Ти не продався, — гірше! Ти віддався
у руки ворогу як мертва глина,
з якої кожне виліпить, що хоче.

Та хто ж тобі надхне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди, служи своєму Меценату,
забудь краси великі заповіти,
забудь нескортий образ Прометей,
борця проти богів, забудь і муки
Лаокоона, страдника, за правду,
не згадуй героїні Антігони,
ні мстниці Електри. Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда скута,
покинута потворі на поталу,
з нудьгою жде Персея оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
перед обличчям римської Медузи.
Ти вже не тямиш вищої краси,
краси змагання, хоч і без надії.

ФЕДОН.

Нема краси в затягості безсилій . . .
Але з тобою, бачу, не зговориш!
Бувай здоров! Я йду.

АНТЕЙ.

Прощай, Федоне.

ФЕДОН.

Ми вже не друзями розстаємось?

АНТЕЙ.

Боюсь, коли б не стрілись ворогами.

(Федон, здвигнувши плечима, виходить).

НЕРІСА *(виходить з гіською, ледве зачинилась фіртка за Федоном).*

Антею, я тебе не розумію!

Так шорстко ти з Федоном обійшовся,
а в чім його вина?

АНТЕЙ.

Ти прислухалась?

То вже було прислухатись як слід.

Чи може то тобі якраз до мислі,
що буде на позорищі стояти
твоя подоба в домі переможця?

НЕРІСА.

Яке позорище? Хто переможець?

Чим винен Меценат, що дід його

чи може прадід з еллінами бився?
Тепер же Меценат не забирає
ніяких наших скарбів силоміць,
але купує, ще й за добру ціну.

АНТЕЙ.

Тим злотом, що стягається до Риму
з подоланих, таки ж і з нас самих.

НЕРІСА.

Не сам же Меценат його стягає.
Та й ти, як спадок одібрав по батьку,
то не питав, хто й як його надбав.

АНТЕЙ.

Я знав, що то було придбання чесне.

НЕРІСА.

Так певне думає і Меценат
про статки батьківські. Він повертає
чималу частку нам назад в Елладу,
а ти за те найбільше ворогуєш.
По-твоєму, то добре, щоб у нас
по закутках марніли твори хисту,
щоб з голоду митці снагу втрачали,
щоб мармур цвіль посіла, струни — ржа,
щоб слліни на варварів звелися,
аби римлянам чим не послужити?

АНТЕЙ.

Доволі вже їм служать. Я не буду.

НЕРІСА.

Ніхто й не вимагав від тебе служби.
Чи Меценат завдав тобі зневагу,
в гостину через друга запросивши?

АНТЕЙ.

В гостину? Ти се думаєш насправжки,
що Меценат співця до себе кличе
на оргію для дружньої балачки,
а не для співу на розривку гостям?

НЕРІСА.

А що ж, якби ти й заспівав там трошки?
Твої пісні вже й так були в тім домі.

АНТЕЙ.

Та з того я не винен.

НЕРІСА.

Ні, ти «винен»,

ти дав ученикам пісні списати
і, значить, сам їх випустив у світ.
А що римлянин оцінив їх краще
ніж земляки, то се вже річ звичайна,
винуй у тім, як хочеш, Мецената.
Тепер в Елладі той лиш має славу,
кого похвалить Рим. Корінт оцінить
свого співця тоді, коли втеряє.
Якби ти в Рим дістався з Меценатом
і там здобув заслужений тріумф —
бо Рим же вміє талани вінчати. —
а потім повернувся до Корінту,
то рідні лаври наче ряст весною
прослалися б тобі попід ногами.

АНТЕЙ.

Топтати рідних лаврів я не хочу.

Тріумфи в Римі — то для мене ганьба.

НЕРИСА.

Чого ж ти ждеш?

АНТЕЙ.

Признання в ріднім краю

без помочі ласкавих переможців.

НЕРИСА.

Коли ж те буде? Як життя скінчиться?

Посмертна слава, то звичайний дар

таким співцям, як ти. А поки живі,

ніхто не чує їх, ніхто не бачить,

немов вони поховані в могилі.

Поринувши глибоко в думи й мрії,

такі співці не рухаються з місця,

а понад ними пролітає буйно

барвиста вакханалія життя

і кидає тому і лаври й квіти,

хто вміє їх ловити на льоту.

Такому ж от, як ти, хіба лишиться

зів'яле листя та вінці нагробні.

Чи думаєш ти Рим перемогти

могильною незрушністю такою?

Тобою будши, я б його сліпила

всім блиском генія свого й Еллади,
на всіх би сценах я запанувала,
всі форуми і портики посіла,
моє імення заглушило б гомін
імення цезаря. Осе була б
справедлива перемога!

АНТЕЙ.

Всі б казали:

»Яких співців скуповує наш Рим!
Зовсім уже пішла в старці Еллада!«
(Бере вруки Евфрозіни лавровий вінець).
Дивись, Нерісо, сей вінець єдиний
здобув я за життя, та він дорожчий
від всіх твоїх розхвалених тріумфів.
Коли т а к і вінці нагробні будуть,
так що ж нехай скоріше прийде смерть!

(Надіває на голову вінець, з гордим, спокійним усміхом).

НЕРІСА.

Антею, слухай! Я не можу більше
сього терпіти. Так задхнутись можна
в могильному повітрі сеї хати.
Ти або я повинні вийти в світ.
Я так тебе кохаю, що пристану
на те, щоб славою твоею жити,
але зовсім без слави жити не можу —
я еллінка!

АНТЕЙ.

І хочеш добувати

в римлян ту славу?

НЕРІСА.

У римлян, чи в інших —
однаково. Мені потрібна слава,
як хліб, вода й повітря. Коли ти
мені того постачити не можеш,
без того я не проживу, то мушу
сама собі здобути, а вмирати
не хочу я, бо я ще молода.

АНТЕЙ.

Та чим же ти здобудеш тую славу?

НЕРІСА.

Тим, чим і ти здобув би — власним хистом.

АНТЕЙ.

Ти все таки піти на сцену хочеш?

(Після павзи).

Ну, що ж, Нерісо, я скажу по правді, — коли тебе не марна примха кличе, а муза Терпсіхора, не не смію з богинею змагатись. Може справді ти можеш відродити для Корінта святую таємницю Діоніса.

НЕРІСА.

О, ні, не для Корінта! ти не думай! Мене корінтські оплески не ваблять. Либонь жива Неріса переважить камінню Терпсіхору в Мецената, як протанцює перед ним сьогодні танець Танагри.

АНТЕЙ.

Ти либонь маячиш?

НЕРІСА.

Ні, я ще не в гарячці.

АНТЕЙ.

Ти ж не можеш

на оргію піти!

НЕРІСА.

Чому не можу?

Римлянки ходять скрізь — чому ж би й нам не перейняти в їх того звичаю?

Прийду й скажу: »Мій чоловік недужий, але, щоб не зневажить Мецената, прислав мене, свою жону, в гостину« . . .

АНТЕЙ.

Ні, ти не підеш!

НЕРІСА.

Ти мене замкнеш?

Тоді вже я напевне буду знати, що ти мене перекупив у рабство.

Але й рабині часом утікають.

Ти не впевняйся на замки.

АНТЕЙ.

Нерісо!

НЕРІСА.

Що, пане мій?

(Павза).

Ну то рішай же зараз:

чи ти, чи я.

АНТЕЙ.

Ох, якби мав я силу
тебе від серця одірвати геть
і кинути мов гадину отрутну
римлянам тим під ноги!

НЕРІСА *(з коротким, злісним сміхом).*

Ти не можеш?

То мусиш покоритись. Може згодом
ти сам мені подякуєш за се.

Бо я не відступлюсь від свого слова, —
коли не ти, то я здобуду слави,
і то сьогодні. Я доволі ждала.

АНТЕЙ *(після важкого мовчання).*

Так, я піду. Мені миліше буде
з римлянами, аніж отут з тобою.

НЕРІСА.

Іди. Та оббери ж оте галуззя
з своєї голови — невже ж так підеш?

*(Антеї сягає за голову, здійсмає лаври, з проймаючим жалем
дивиться на їх і мовчки кладе там, де стояла Евфрозіна, коли
квітчала його).*

ГОЛОС ЕВФРОЗИНИ *(озивається з глибини дому).*

Нерісо! Клич Антея! Йдіть обідать!
Уже готова оргія препишна!

(Антеї миттю кидається до фіртки).

НЕРІСА *(доганяючи його).*

Куди ж ти? Треба ж переодягтися.

АНТЕЙ.

Пусти мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.

(Вибігає за фіртку).

ЕВФРОЗИНА *(виходить з дверей).*

А де ж Антеї?

НЕРІСА.

На оргію пішов.

Його запрошено до Мецената.

ЕВФРОЗИНА.

Якийсь дивний твій жарт.

НЕРІСА.

Я не жартую.

Он, там лежать зів'ялі хатні лаври, —
сьогодні він нам свіжі принесе,
здобувши з рук знавців.

(Гордо підвівши голову, йде в хату).

ЕВФРОЗІНА *(хапаючись за голову).*

Невже се правда?

II.

В господі Мецената, нащадка того славетного Мецената, що жив за Августа. Велика, пишна, прибрана як для оргії світлиця, аркою переділена на дві нерівні частини: у першій, меншій (на передньому пляні), поставлено триклініюм для господаря Мецената і двох найпочесніших гостей — Прокуратора і Прєфекта — і в'яздено невисокий примост, засланий килимами для виступів співців, мимів та інших артистів; у другій, більшій (на задньому пляні) багато столів, то з ліжками навколо — на турецький лад, то з стільцями — на римський, там сидять і лежать гості різного стану і віку, греки і римляни. Бенкет ще ледве почався і йде якось мляво, видно, що гості мало знайомі межі собою і почуваються ніяково під увагою почесного триклінія чільної частини світлиці. На примості хор панегіристів — між ними Хілон — кінчас спів.

ХОР ПАНЕГІРИСТІВ (*співас*).

Світло від світла
родиться вічно,
так і прєсвітлий
рід Мецената
з променя в промнь
переливає
с'яйво своє.

(Коли хор кінчив співати, Меценат злегка кивнув головою коріфєсві і зробив рукою рух, не то наказуючий, не то запрошуючий, щоб хористи зайняли місця на бенкеті в задній частині світлиці. Хор розміщується поза найдальшими столами в самій глибині. Раби розносять напитки й наїдки, рабині роздають квітки).

МЕЦЕНАТ (*рухом пальця закликає раба-домоправителя*).

Нехай тим часом тут поскачуть міми,
а потім ті єгиптянки »безкості«,
що то показують з мечами штуки,
але щоб те тривало все недовго:
хвилину-дві щоб кожне зоставалось
і щоб ніхто не смів виходить двічі.

(До Прокуратора і Прєфекта).

Бо уявіть собі, що й тії мавпи
до слави не байдужі: раз плєснїть,
то потім і прогнати з кону трудно.

(Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів, акробатки-египтянки з мечами, жонглери і жонглерки з барвистими опуками і т. ін. Гости поплескують їм, часом кидають їм квіти й ласощі. Мало звертаючи на те все уваги, Меценат і двос його почесних гостей розмовляють межі собою, Меценат трохи зниженням голосом, Прфект рівно, однотононо і трохи недбало, Прокуратор голосно і непримушено).

МЕЦЕНАТ

Ся оргія моя, признатись мушу,
нагадує щось трошки царство тинів
перед Плутоновим тріюмвіратом.
Ви не повірите, як я працюю,
щоб якось подолати сюю дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини люду
корінтського — римлян і греків.

ПРЕФЕКТ.

Друже,

ти й так уже великого досяг:
взірцевий маєш хор панегіристів,
такий і в Римі не щодня почувеш.

МЕЦЕНАТ *(махнувши рукою).*

Ет, що той хор! . . По щирості сказавши,
такій поезії на кухні місце.
бо їй недоїдки миліша плата,
ніж лаври . . . Я прошу в вас вибачення,
що вас частую отаким злиденством —
(Іще тихше) бо се властиве тільки для юрби —
та я надолужити сподіваюсь
на іншому. Я тут назвав співця
справдешнього. Не дуже він славутній,
та се вже грекам сором, не співцеві.
Я покажу Корінтові, що треба
римлянина для цінування хисту,
інакше хист лишиться неужитком.

ПРОКУРАТОР.

Співець той хутко прийде?

МЕЦЕНАТ

Я не знаю.

Я запросив його, але відповідь
була від нього невиразна.

ПРОКУРАТОР. От ще!

Просити їх . . . ти просто б наказав!

МЕЦЕНАТ

Наказувати тут не випадає.

Антей не раб, а вільний громадянин.

ПРЕФЕКТ.

Він римський громадянин?

МЕЦЕНАТ

Се то ні,

а все ж він роду чесного. В Корінті

його родину здавна поважають,

колись якісь герої з неї вийшли.

ПРОКУРАТОР.

У гречуків отих усі герої!

Хто кине в зваді миску через стіл

і в лоб сусіду влучить — вже й уславивсь

discobolos! . .

(Сміється).

Такі ж і їх поети:

на грецький лад Горація спартачить,

і вже вінець на чолі — лавреат!

В Атенській Академії купити

двох лавреатів можна за обол —

один поет, другий філософ буде!

Обачніше — не витрачать обола.

МЕЦЕНАТ

Не забувай, мій друже, що боги

невдячності не люблять. Пам'ятай же,

що Рим ходив у Грецію до школи.

ПРЕФЕКТ.

Відомо, що поганий той школяр,

який учителя не переважить.

МЕЦЕНАТ.

Се так, а все ж він мусить мати вдячність.

ПРЕФЕКТ.

Рим гоїно заплатив за ту науку:

він Греції дав спокій і закон.

чого вона не мала споконвіку . . .

ПРОКУРАТОР (впадає в річ).

А Греція в своїй преславній школі

навчила Рим лиш бабських теревенів,

що тільки нам релігію зганьбили,
та ще привчили розумом крутити
без жадної мети, як пес хвостом.
Осе і вся наука. Більш нічого
не знали тії греки й не створили.
В їх навіть мови не було ніколи!

МЕЦЕНАТ

Ну, оттакої! Як то не було?

Ти, друже, щось нечуване говориш.

ПРОКУРАТОР.

Авжеж, був іонійський діалект,
аттїчний, ще не знаю там який, —
що не письменник, то й балачка інша, —
але гартованої міцно мови,
єдиної, всесвітньої як наша,
не мали греки зроду.

МЕЦЕНАТ

Се то так.

ПРЕФЕКТ.

Та й їх поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірности такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне.

МЕЦЕНАТ

А все ж і рідну мову шанувати
навчив нас грек. Поезію латинську
почав нам еллін-бранець, не римлянин.

ПРОКУРАТОР.

Бо мусів мову пана перейняти.
А пан мав певне поважніші справи,
ніж рідну мову сікти на трохеї.

ПРЕФЕКТ *(до Мецената)*.

Мій друже, ти ж не будеш запевняти,
що тії вірші не були партацькі,
а тая мова не була потворна?

МЕЦЕНАТ

Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То може був нікчемний перегар,
а все ж нам шанувать її годиться

і поважати батька-Прометей,
хоч може він і був звичайний злодій.
ПРОКУРАТОР (до Префекта, киваючи на Мецената).
Осе ж і плід від грецької науки!

ПРЕФЕКТ.
Наш Меценат відомий »філеллен«», —
коли б іще не відділив од Риму
Корінтської республіки!
(Сміється).

ПРОКУРАТОР. Жарт жартом,
а Римові з такого філелленства
все ж може вийти шкода.

МЕЦЕНАТ Не турбуйся,
стара учителька те добре тямить,
що їй при старощах підпорки треба.
Якби так Рим на Грецію розсердивсь
і відштовхнув, то закричала б »гину«!

ПРЕФЕКТ.
Все ж друг наш має рацію: є школа.
Замилування наше до чужинців
до того довело, що ми самі
на варварів якихсь перевернулись,
навчившись »африканської латині«
від чорновидих »римських громадян«.

МЕЦЕНАТ
Ба, що ж, без варварів не обійтись,
бо ми вже мусим обновляти кров
знесилену від праці та розкошів.
Чи ти б хотів, щоб наші всі народи
по-варварськи довіку говорили?
Навряд чи з того буде слава Риму.

ПРОКУРАТОР.
Нехай мовчать, поки як слід навчаться
поправної латині!

МЕЦЕНАТ Се трудненько.
Навчитись мовчки доброї вимови —
сього б і Демостен не доказав.

ПРОКУРАТОР.
Так що ж робити?

МЕЦЕНАТ

Те, що я роблю:

привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом і душею.

ПРОКУРАТОР.

Розніжило тебе те філелленство!
Цікавий знати, як би ти, наприклад,
збирав податки »ласкою й дарами«?
Багато б назбирав!

МЕЦЕНАТ *(сміючись)*.

Ну, тут я мушу

зложити зброю. В сьому ти найдужчий.

РАВ-АТРІСНЗІЙ *(у виходить)*.

Прийшов Антей співець.

МЕЦЕНАТ.

А! клич сюди.

Стій! Як Антей уже почне співати,
я знак подам, тоді хай танцівниці
сюди увійдуть. Тільки ж не раніше.
Гляди мені! Рушай.

(Атріснзій виходить).

Осі раби

псують мені раз-по-раз лад усякий.
На їхню думку, оргія — то скоки.

АНТЕЙ *(у порога)*.

Вітаю вас, преславні.

МЕЦЕНАТ.

А, здоров!

Та ближче приступи. Коханцю музи
в порога перестоювать не личить.

*(Антей підходить ближче, але місця йому при столі нема, і він
лишається стояти перед лежачими гостями)*.

МЕЦЕНАТ *(до гостей)*.

Се, друзі, найкоштовніша перлина
Корінтської затоки.

АНТЕЙ.

Ти, преславний,

надмірну ласку положив на мене
Корінтові ж віддав замало чести.

МЕЦЕНАТ.

Чому замало чести?

АНТЕЙ.

Бо не можна
злічити перлів нашої затоки
і зважити, котра з них найдороща.

ПРЕФЕКТ.

Любити рідне місто — се годиться,
але ж не треба забувати правди
і вдячності. Якщо в Коринті дійсне
є скільки перлів хисту і науки,
то се є Меценатова заслуга.

МЕЦЕНАТ.

Моя заслуга півняча, мій друже.

ПРОКУРАТОР.

Як розуміти сес, Меценате?

МЕЦЕНАТ.

Бо я на всяких смітниках громаджу
і там вишукую коштовні перли.

ПРЕФЕКТ.

Та ти ж їх не ковтаєш так, як півень,
але даєш в оправу.

(Антеї мовчки рушає).

МЕЦЕНАТ.

Стій, Антею!

Куди ти йдеш?

АНТЕЙ.

Туди, куди належу.

МЕЦЕНАТ.

Я бачу, ти образився.

ПРОКУРАТОР.

Се дивно,
які ті греки всі вразливі!

АНТЕЙ.

Справді,
се дивно, як ми досі не привикли,
що переможцям вільно називати
країну нашу смітником, а нас,
поки ми не в »оправі«, просто сміттям.

МЕЦЕНАТ.

Моему слову ти дав колючки,
але не я. Уся моя вина,

що мій язик був якось послизнувся,
але ж його боги слизьким створили.
Винуй Юпітера чи Прометея, —
ти краще знаєш, хто з них більше винен.

ПРЕФЕКТ.

А я, минаючи усякі вини,
вертаю до заслуг. Мій Меценате,
сей раз я маю зтягти позов
супроти тебе.

МЕЦЕНАТ.

Як?

ПРЕФЕКТ.

Бо сю перлину
не ти, а я відкрив уперше.

МЕЦЕНАТ.

Справді?

ПРЕФЕКТ.

І в тім моя заслуга є ще більша,
що перли я не проковтнув, знайшовши,
хоч власне я повинен був ковтнути.

МЕЦЕНАТ.

Я хтів би сеє краще зрозуміти.

ПРЕФЕКТ.

О, се не таїна. Колись я тута
відкрив, чи, краще мовити, закрив
гетерію співецьку потаємну.
Товаришем у ній був наймолодшим
осей співець. Я оцадив його,
вважаючи на молодощі ніжні,
і він один лишився з товариства,
бо, знаю добре, більше в цілім краю
гетерій не було, нема й не буде.

АНТЕЙ.

Ти помиляєшся, ще є одна.

ПРЕФЕКТ.

Де?

АНТЕЙ.

На Парнасі. Дев'ять і один
там сходяться на оргії таємні
і закриваються від ока влади
густими хмарами.

МЕЦЕНАТ.

Ха-ха! Се влучно!

ПРЕФЕКТ *(змивши свій одноманітно-недбалий тон на гризкий)*.

Не так то вже і влучно, Меценате.

Ті »дев'ять і один« — Феб і Камени —

зовсім то не гетерія таємна,

а хор панегіристів. Їм же треба

амброзію та нектар заробити,

то й мусять панегірики співати.

АНТЕЙ.

Кому?

ПРЕФЕКТ.

Звичайно, генієві Риму.

Парнас, Олімп і всі святії гори

тепер в його імперію дістались,

і тільки тим богам живеться добре,

що мають гідність римських громадян,

або принаймні ласку Мецената

всесвітнього, а той є — геній Риму.

Котрі ж боги йому не покорились,

ті вигнані були або й розп'яті.

АНТЕЙ.

І що ж? вони від того повмирали?

МЕЦЕНАТ *(нишком, нахилившись до Прєфекта)*.

Мій друже, вибачай, але юрбі

сі жарти можуть видаватись блюзнірством.

ПРЕФЕКТ *(знов здержано)*.

Нехай боги простять, не міг римлянин

останнє слово полишити за греком.

МЕЦЕНАТ *(голосно до Антея)*.

Людською мовою ми наситились.

Час обізватись мовою богів

тобі, Антею.

АНТЕЙ.

Вибачай, прєславний,

мені не хоче муза помагати,

либонь вона сьогодні не голодна,

а я без неї мов безструнна ліра.

МЕЦЕНАТ.

Невже се друг мій відібрав їй настрої?

ПРЕФЕКТ.

За правду перепрошувать не буду,
а музи, що сьогодні не голодна,
слід пам'ятать, що й у богів є за в т р а
лише тоді, коли його заслужать.

АНТЕЙ. Не раз, хто забувається про завтра,
той має вічність.

(В атріюмі чутно гомін).

МЕЦЕНАТ. Що се там за гомін?

АТРИСНЗІЙ *(з порога).*

Преславний пане, там якась грекиня
прийшла й дозволу просить уступити,
щоб тут постояти коло порога,
поки співець Антей співати буде.

МЕЦЕНАТ.

Та хто ж вона? Якого стану?

АТРИСНЗІЙ.

Каже,

що єсть вона Антеєва жона.

МЕЦЕНАТ.

Що ж, хай увійде.

(Атриснізіє виходить. На порозі з'являється Неріса і вклоняється мовчки).

АНТЕЙ.

Нащо се, Нерісо?

(Неріса мовчить і соромливо закривається покривалом).

АНТЕЙ.

Вернись додому!

МЕЦЕНАТ.

Вибачай, Антею!

Тут я господар, і не дозволю
своїх гостей нікому проганяти.
Ти вільний zostаватися чи ні,
але й твоя жона так само вільна,
поки вона в гостині в Мецената.

АНТЕЙ *(до Неріси).*

Ти хочеш тут лишитись?

НЕРІСА *(тихо, але твердо).*

Я лишуся.

ПРОКУРАТОР *(стиха до Мецената).*

Се ти не дурно так, — вона зграбненька.
І звідки він узяв собі сю німфу?

МЕЦЕНАТ.

Такі ніжки бувають лиш в Танагрі.

Мені повір, я знаюся на тому.

(До Нериси).

Чи ви давно по ш л ю б і?

НЕРИСА.

Перший місяць.

МЕЦЕНАТ *(до Антея).*

О, то невже тобі, Антею, треба

ще й муз до помочі в медовий місяць?

Ти й так повинен би співать, як бог,

коли ся грація перед тобою!

Але чого ж вона під покривалом?

АНТЕЙ.

Так звичай еллінський жінкам велить.

МЕЦЕНАТ.

Але в моїй господі звичай римський,

і він свої вимоги має. Мусиш

дозволити дружині відслонитись.

(Нериса, не ждучи Антесвої відповіді, одкриває обличчя і соромливо поглядає на Мецената).

МЕЦЕНАТ.

Боги мої! Ви подивіться, друзі!

Се ж тая мармурова Терпсіхора,

що я купив учора від Федона.

Се випадок? Ні, випадків таких

не може бути!

(До Нериси).

Він різьбив із тебе?

НЕРИСА

Так, пане.

МЕЦЕНАТ.

Що ж, ти й танцювати вмієш?

НЕРИСА.

Не знаю...

МЕЦЕНАТ.

Як не знаєш? Терпсіхора

не знає, що вона богиня танцю?

АНТЕЙ.

Се значить, що вона не танцівниця

і поза домом танцювать не вміє.

МЕЦЕНАТ.

То я прийду колись до твого дому.

АНТЕЙ.

Се буде честь мені. Але не знаю,
чи трапиться тобі Нерісу бачить,
бо мати, жінка і сестра у мене
перебувають завжди в гінекею,
а я ж тебе не смію там вітати.

МЕЦЕНАТ.

Недобрий звичай ваш.

АНТЕЙ.

Такий він здавна, —
не я його, преславний, встановив.

ПРОКУРАТОР.

Але ти радо з нього користаєш.

МЕЦЕНАТ.

Що ж, се не диво. Заздрощі Антея
я розумію. Отже й я поставив
не в атріом камінну Терпсіхору,
а в свій таблін, щоб не профанувалась.

АНТЕЙ *(щиро)*.

За се тобі я справді винен дяку.

МЕЦЕНАТ.

Так докажи ж нам ділом тую вдячність,
а власне співом. (До раба). Принеси. Евтіме, ту
ліру, що сьогодні я купив.

(Евтім приносить велику, пишно оздоблену ліру).

МЕЦЕНАТ.

Антею, сядь ліра — дар всесвіту,
бо роги в неї з тура пуц германських,
слон африканський дав оздоби з кости,
край арабійський золота прислав,
а дерева — індійський ліс таємний,
мозаїка прийшла з країни Сінів,
найкращі в світі струни італійські
оправлено в британське ясне срібло.

АНТЕЙ.

Лиш еллінського в ній нема нічого?

МЕЦЕНАТ.

Вся буде грецька, як твоєю стане,
бо ти її дістанеш в дар від мене,
коли вподобаєш. Торкни їй струни.

АНТЕЙ *(торкає струни недбало, не беручи з рук раба. Струни озиваються тихим, але напружод гарним і чистим голо-
сом, Антей здригається від подиву).*

Який прекрасний, надзвичайний голос!

Дай ліру, хлопче!

(Бере до рук ліру).

Ох, яка важка!

МЕЦЕНАТ.

Ти сам її держать не потребуєш.

На те є раб. Евтімей, на коліна!

і так держи, як сей співець накаже.

(Евтім стає на коліна і піддержує Антесві ліру).

АНТЕЙ.

Ні, їй не слід звикати до такого.

В своїй оселі я рабів не маю,

і прийдеться їй висіть на повітрі

на ремінці.

МЕЦЕНАТ.

Рапсодів давніх спосіб!

Се дуже гарно! Почепи, Евтіме,

її отам, де тая лямпя висить.

(Евтім чіпляє ліру в великий канделябр, знявши з канделябра велику лямпяду. — Антей зіходить на примост і торкає струни сильніше, ніж уперше. Почувши той акорд, Хілон і Федон схоплюються на рівні ноги)

ХІЛОН *(до товаришів-хористів, що сидять там за задніми столами, зайняті їдою і балачками).*

Товариші! Мовчіть! Антей заграє!

ФЕДОН.

Антею! Заспівай епіталаму!

(Антей спинається, спускає руки і схилив голову. — Павза).

МЕЦЕНАТ.

Антею, що тобі? Чи ти недужий?

Чи може ліра ся тобі незручна?

НЕРІСА *(до Мецената, озиваючись від порога).*

Мій чоловік недавно встав з недуги.

(До Антея дбайливо і ніжно).

Антею, ти зовсім не розважаєш

свої сили. Краще вже дозволь

мені за тебе доказати вдячність

преславному. Хоч я не танцівниця,

та потанцюю, як в Танагрі звичай,

як матінка навчила. Хай пробачать.

МЕЦЕНАТ.

Я згоджуюсь, хоча було б ще краще,
якби в особах ваших поєднались
музика і танець в одно подружжя.

АНТЕЙ.

Моя жона зовсім не розважає
своєї мови. Чуюся на силі
і гратиму й співатиму — без танців.
Так прошено мене, так обіцяв я,
а твій танець, Нерісо, не для оргій.
Спинився я тому, що добирав
у пам'яті своїй доречних співів.

ФЕДОН.

Співай епіталаму! Се до речі!

АНТЕЙ.

Ні, не до речі, — ми не на весіллі.

МЕЦЕНАТ.

Чому ж? Ти уяви, що в сьому домі
шлюб відбувається Еллади з Римом.

АНТЕЙ.

Я бачу оргію перед собою,
то й спів пригадується не весільний,
скоріш вакхічний.

ПРОКУРАТОР.

Ба, воно ще й краще!

(Антеї знов приступас до ліри. Меценат подас знак гостям, щоб мовчали; гоїні розмов стихас, тільки часом чутно бренькіт посуду там, де гості п'ють. Антеї першу стрічку промовляс повагом і без музики, далі раптом, без прелюдії, починає співати, приграючи собі гучно, впевнено, в темні вакхічного танцю).

АНТЕЙ.

Тепер, всесвітній даре, послужи мені.
Дзвени! дзвени! грай! грай!
Духа оргії нам збуди!
Голос дай німоті рабів!
Розворуш нам оспалу кров,
розмах дай нашій силі скритій!

(Меценат дає знак атрієнзісві, вбігають танцівниці і корибанти і пускаються у вакхічний танець).

Ми вакхічний почнем танець!

Змінить оргію шал весни!

Зникне холод і жах із душ,

як від сонця нагріний сніг!

Діонісе! з'яви нам диво!

(Грає в тім же темпі приграв без слів і не завважає, що Неріса незаметно опинилася в гурті танцівниць. Згодом Антей міняє темп на повільніший і лагідніший, з іншого тону).

Мірного танцю

лад гармонічний,

тихо де яснее літо

прийде по буйній, гучній весні,

і запанує урочисте свято.

(При зміні темпу танцівниці спинились, одна Неріса танцює, все держачись позад Антея; танцює — безгучно, тихо, плавко, мірно. Антей все не бачить її, захоплений грою, і знову бере попередній темп, тільки з більшим завзяттям).

Дзвени! дзвени! грай! грай!

Дай почути нам яру міць!

Дай сп'яніти з надміру сил . . .

(Танцівниці і корибанти знов оточили Нерісу вакхічним колом, але Меценат спиняє їх раптовим рухом і гучним покликом).

МЕЦЕНАТ.

Спиніться всі! Неріса хай танцює!

(При сьому поклику Антей спиняється, обертається і не може одразу отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі танцівниць. Меценат завваживши те, сплескує в долоні).

МЕЦЕНАТ.

Музики! Гей! танець вакхічний грайте!

(З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами, грають вакхічний танець. Неріса після короткого збентеження, блиснувши очима, пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади. Дехто з гостей приплескує їй влад долонями та прикляскує пальцями. Меценат, рухом закликавши Евтіма, шептує йому на ухо, той приносить оздобну скриньку і подає її Меценатові).

АНТЕЙ.

Нерісо! Годі!

МЕЦЕНАТ.

Ні, танцюй, богине!

Танцюй, прекрасна музо Терпсіхоро!

(Виймає із скриньки діамантове намисто, здійсмає його обома руками вгору і вабить ним до себе Нерісу. Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, руки нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сиплються квіти і грім оплесків).

ГОЛОС З ХОРУ ПАНЕГРИСТІВ.

Се наша муза!

ПРОКУРАТОР *(ласо)*.

Гарна, гарна штучка!

ПРЕФЕКТ.

Ся муза певне з голоду не згине.

(Неріса, зблизившись до Мецената, стас перед ним на одно коліно і відхилиється назад, немов готова впасти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грас на її устах. Прокуратор кидається піддержувати її, але Меценат попереджас його, надівши Нерісі намисто на шию і тим самим рухом піддержавши її).

НЕРІСА.

Мій пане, дякую!

(Хоче поцілувати його в руку).

МЕЦЕНАТ.

Не так, безсмертна!

(Цілує її в уста. Неріса встас).

ПРЕФЕКТ *(з місця посуваючись трохи на ложі і простягаючи чашу з вином).*

Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!

(Неріса, усміхнувшись, подається до нього. В юрбі здержаний сміх. Антей раптом зривас ліру з канделябра і кидає її з розмаху в Нерісу. Неріса заточується і падає додолу).

НЕРІСА.

Рятуйте! Він мене убив! . .

(Антей нахилється до неї й бачить, що вона конас).

АНТЕЙ *(тихо і наче спокійно).*

Убив! . .

ПРЕФЕКТ *(гукає рабів).*

Сюди вігілів!

АНТЕЙ.

Стій, дай закінчити.

(Здіймас з ліри одну струну. Звертається до Хілона і Федона, що стоять попереду юрби).

Товариші, даю вам добрий приклад.

(Задавлюється струною і падає мертвою край Неріси).

*

Вибір поем і драм для цього популярного видання виконав проф. Володимир Шаля, член УВАН, відомий літературознавець і письменник. У доборі поем представив найбільше характеристичні твори Лесі із різних етапів її творчості із окремою увагою для ідеології Лесі вираженої в її постичних творах.

Сорочинку і золотовитиск виконані відомим українським графіком проф. Робертом Лісовським.

Видання появляється заходами СУБ-у та з допомогою визначної пожертви Відділу СУБ у Единбурзі у висоті 1.000 фунтів на видавничу діяльність.

